

Dr. Lux Gyula

**NYELVI ADATOK
A DÉLSZEPESI ÉS DOBSINAI
NÉMET NÉP
TELEPÜLÉSTÖRTÉNETÉHEZ**

**Érc- és Ásványbányászati Múzeum
R u d a b á n y a
2004**

DR. LUX GYULA

NYELVI ADATOK A DÉLSZEPESI
ÉS DOBSINAI NÉMET NÉP
TELEPÜLÉSTÖRTÉNETÉHEZ.

1938

DUNÁNTÚL, PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.

A nyomdáért felelős: Wessely Károly.

ÉDESANYÁM

EMLÉKÉNEK

† 1938. II. 4.

ELŐSZÓ.

A Felvidéki Tudományos Társaság tervbe vette a Felvidéknek és népének történelmi, néprajzi, statisztikai, jogtudományi, gazdasági és társadalmi szempontból való beható feldolgozását. Ennek a feladatnak egyik része a Felvidék településtörténete, a telepések vándorútjának és eredetének a megállapítása. Ez természetesen elsősorban történelmi feladat. Ameddig történeti feljegyzések, oklevelek és egyéb történeti emlékek a rendelkezésünkre állanak, addig a kutatás nem okoz nagyobb nehézséget. Ahol azonban megszűnnek a történeti nyomok, ott a településtörténetkutató kénytelen segédtudományokat igénybe venni és azok eredményeivel pótolni a hiányzó történeti adatokat. Ilyen segédtudományok a nyelvtudomány, a hely- és dűlőnévkutatás, a családnévkutatás, a jogtörténet és a néprajz. Megbízható eredményekhez a településtörténész ma csak úgy juthat, ha a nyelvészszel, a névkutatóval, a jogtörténésszel és az etnográfussal együtt dolgozik, ha minden megállapítást, minden eredményt közösen igyekeznek alátámasztani. Ilyen munkaközösség létrehozása egyik legfőbb feladata a Felvidéki Tudományos Társaságnak.

A Felvidék településtörténete még csak a kutatás kezdetén áll. A történeti adatok alapján álló kutatás ugyan már néhány jelentékeny munkát teremtett, de a történeti adatokon túlmenő, az oklevélkorszakot megelőző kor történeti és néptani (demográfiai) kutatásai még csak az adatgyűjtés állapotában vannak. Ennek

az adatgyűjtő munkának a szolgálatában áll ez a mű is, amely a Szepesség német népének a településtörténetéhez nyújt adatokat. A településtörténet a település tényén kívül a népesség vándorútját és eredetét is kutatja. Ez a munka is a Szepesség déli részén és a vele szomszédos területeken élő, elsősorban Dobsina német népének az eredetét kutatja. A délszepesi és a hozzájuk tartozó dobsinai és mecenzéfi németeket közös néven *gründlereknek* szokás nevezni. A dobsinai nép a gründler népnek a nyugati csoportja, amely nyelvileg és néprajzilag a szepesi néppel egy egységet alkot.

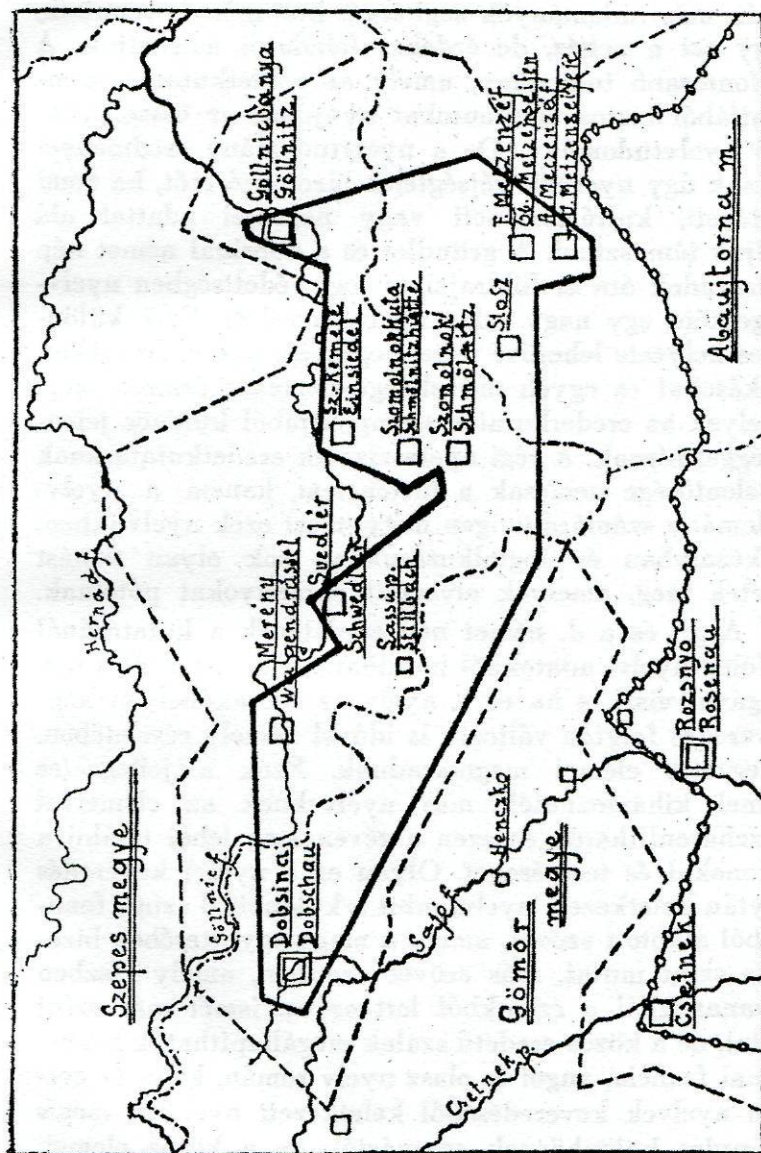
Ez a munka elsősorban az eredetkutatás szolgálatában áll. Mivel azonban a szepesi német nép eredetkutatása még csak a kezdet stádiumában áll, végleges eredmény megállapításáról tehát még szó sem lehet. Az eredet kérdése igen sok előmunkálattal kíván, amelyek még hiányoznak. Ezzel a munkával adatokat kívánok szolgáltatni az eredetkérdés megoldásához, hogy ezzel világosságot vessünk a Felvidék településtörténetének homályos kérdéseire. Az eredetkutatás ott, ahol megszűnnek a történeti források, a nyelvtörténethez kénytelen fordulni. A nyelv igen sok esetben pótolja a hiányzó történeti feljegyzéseket és biztos útmutatást nyújt az eredetkutatónak. Ebben a munkában csak a nyelvjárások adataira támaszkodunk. Egy további feladat lesz a helynevek, dűlőnevek, családnevek, valamint a néprajztörténeti adatok feldolgozása, amelyek hivatva lesznek a nyelvészeti kutatás eredményeit alátámasztani és megerősíteni.

1. Bevezetés.

Szepes megye a honfoglalás korában lakatlan őserdő volt. Allítják ugyan, hogy talán a nyugati felében igen gyér szláv lakossága lehetett, de ezt oklevelekkel, történeti adatokkal még nem sikerült igazolni. A magyarok is csak a 11. század közepe táján tolják ki a Szepességre a határőri gyepüket, s telepítik oda az ú. n. gömöröröket, amikor a Lengyelországba vezető út a Hernád és a Poprád mentén kialakult. (Lsd. Dr. Fekete Nagy Antal, A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Budapest 1934, 47. l.) A 12. században kerülnek oda az első német telepések. Ma már csaknem biztosra vehetjük, hogy az első német telepések Dél-szepesben telepedtek le. Történeti adatunk erre vonatkozólag nincs, de helynevek hangállományából arra kell következtetnünk, hogy a Göllnic völgyében már a 12. században kellett német telepéseknek élniök. (Lsd. Melich János, A honfoglaláskori Magyarország. 374. l. és Fekete Nagy i. m. 43. l.) Arra azonban már történeti adatunk is van, hogy ebben a korban a szomszédos Torna megyében jelentékeny számmal éltek németek. A 13. század elején Torna megyében kilenc német falu van, amelyek lakói „nagy számuk folytán bizonyos önkormányzattal is rendelkeztek, mert 1222-ben külön ispánjuk, a comes Teutonicorum említetik.” (Fekete Nagy i. m. 43. és Karácsonyi—Borovszky: Regestum Varadiense. 259. és 325. pont.) „Ezeknek a németeknek a letelepedése visszanyúl a 12. századba, amit korán kialakult autonómiájukon kívül a nyelv-

tudomány is eléggé igazol.“ (Fekete Nagy) A Poprád mentén később letelepedett németek nemcsak nyelvileg különböznek a Délszepesben élőktől, hanem más a foglalkozásuk, más a jellegük, mások a szokásaik és mások a házépítési formáik is, amint azt igen alaposan kimutatta Gréb Gyula. (Lsd. Julius Gréb, Zipser Volkskunde, Kesmark 1932 13—28. l.) A szepesi német népnél tehát két nagy csoportot különböztetünk meg: a délszepesi vagy gründler népet és a felsőszepesi német népet. Mi ezúttal csak a délszepesi német nép és abból is elsősorban a dobsinai német nép eredetének a kutatásával foglalkozunk, mert valamennyi gründler nép közül ennek a nyelvjárásában találhatók meg a legrégebbi nyelvmaradványok, amelyek az eredetkutatásnál útba igazítanak. A gründler nyelvjárás alapjellege egységes ugyan, de néhány sajátos különbség alapján mégis három csoportra osztható: keleti, közép és nyugati csoportra. A keletihez tartozik Alsó- és Felsőmecenzenéf és Stósz nyelvjárása, amelyek Abauj-torna megye területén fekszenek, a középsőhöz a Göllnic folyó mentén fekvő Göllnicbánya, Szepesremete, Szomolnok, Szomolnokhuta, Svedlér, Lassúpatak és a nyugatihoz a még Szepes megye területén lévő Merény és a Gömörben fekvő Dobsina. Ezek a helységek egy nyelvszigetet alkotnak, amelynek az alakja nagyjából egy egyenlőoldalú háromszög; az alapja keletfelé néz, s két végpontjában van Göllnicbánya és Alsómecenzéf, amelyek légvonalban 17 km-nyire vannak egymástól, csúcspontjában van Dobsina, amely Göllnicbányától légvonalban 42, Alsómecenzéftől 41 km-nyire van. (Lsd. az 1. térképet!)

A gründler (gr) nép eredetéről, ősi hazájáról semmiféle történeti feljegyzésünk nincs. Nem tudjuk, hogy honnan és mikor indultak el ősi hazájukból, merre vezetett útjuk, mely népből szakadtak ki. Az eredetkutatás elsősorban történelmi feladat, de történeti adatok

— német nyelvhatár; ---- szlovák nyelvhatár; o-o-o-o magyar nyelvhatár
 1. A délszepesi német nyelvsziget.

híján más tudományok segítségét kell igénybevevünk, hogy ezt a nehéz, de érdekes feladatot megoldjuk. A legfontosabb tudomány, amely az eredetkutatás szempontjából biztos támpontokat nyújthat, az összehasonlító nyelvtudomány. De a nyelvtudomány eredményei is csak úgy nyernek kétségtelen bizonyító erőt, ha némi történeti, kultúrtörténeti vagy néprajzi adattal alá tudjuk támasztani. A gründler és a dobsinai német nép évszázadok óta él földrajzi és jogi védettségben nyelv-szigetként egy nagy szláv nyelvtengerben. Ez a különleges helyzete lehetővé tette, hogy régi nyelvi formákat, szokásokat és egyéb műveltségi elemeket őrizzen meg, amelyek az eredetkutatás szempontjából különös jelentőséggel bírnak. A régi nyelv-szigetek eredetkutatásának a jelentősége nemcsak a történelem, hanem a nyelvtudomány számára is igen nagy, mert ezek nyelvükben, szokásaikban és foglalkozásukban sok olyan vonást őriztek meg, amelyek elveszett okmányokat pótolnak.

A gr. és a d. német nép eredetének a kutatásánál is főleg nyelvi adatokból indulhatunk el. Nyelvét a nép magával viszi, s ha ez a nyelv az új lakóhelyen népkeveredés folytán változik is idővel némely részletében, jellegzetes elemei megmaradnak. Ezek a jellegzetes elemek kihámozhatók, más nyelveknek az elemeivel összehasonlíthatók és ezen a réven meg lehet találni a rokonokat és testvéreket. Olyan ez a nyelvi keveredés folytán keletkezett nyelv, mint a különböző színű fonalakból alkotott szövet, amely a maga együttesében bizonyos színt mutat, más szövet azonban, amely részben ugyanazokból a szálakból lett szöve, ismét más színt mutat, de a közös eredetű szálak megállapíthatók benne. A mai francia, angol és olasz nyelv román, kelta és germán nyelvek keveredéséből keletkezett nyelvek, mégis mennyire különböznek egymástól, de a közös elemek megállapíthatók. Feladatunk tehát az lesz, hogy megállapítsuk a gr. és a d. nyelv jellegzetes elemeit, s ha

sikerül összehasonlítás révén megtalálnunk azokat a nyelvjárásokat, azokat a nyelvi területeket, ahol ugyan-ezek az elemek megtalálhatók, akkor több-kevesebb valószínűséggel mondhatjuk, hogy megtaláltuk azt a területet, ahonnan a gr. és a d. nép származik, ill. azt a népet, amely rokonának, testvérének tekinthető. Az eredet megállapítása persze nem olyan egyszerű feladat, mint amilyennek így első pillanatra látszik, mert bonyolulttá teszi az, hogy a telepések rendszerint nem egy helyről származnak, és rendszerint nem is egy időben, hanem különböző időben is telepedtek le rajok, amelyek egy-egy helynek a nyelvjárását különféleképpen befolyásolták. A délszepesi németeknél és Dobsinán is több rétegnek a letelepedése mutatható ki. Még nagyobb nehézséget gördít azonban a megoldás elé az, hogy nincsenek a kivándorlás idejéből származó nyelvi feljegyzéseink sem az őshaza nyelvéről, sem az új telep nyelvéről. Itt tehát már csak következtetésekre vagyunk utalva, s így minden eredményünk, bármily biztosnak és kétségtelennek látszik is, *csak tudományos fenntartással* mondható ki. Hogy mily óvatosnak kell lenni az őshaza megállapításának kimondásánál, azt éppen az erdélyi szász eredetkutatás története mutatja. Még néhány évvel ezelőtt az erdélyi nyelvtudósok nyelvi jelenségek alapján pontosan megjelölték a Mosel-folyó és Luxemburg területén az őshaza területét, s újabb kutatások kiderítették, hogy az erdélyi szászok eredetét nem lehet csak erre a területre rögzíteni, mert nyugatnémet elemek mellett vannak keletnémet és délnémet elemek is az erdélyi szászban, tehát éppúgy keverék nyelvjárás mint pl. a szepesi nyelvjárások. Egyes nyelvi jelenségek alapján pedig már csak azért sem lehet egy helyre rögzíteni az őshazát, mert úgy lehet, hogy ez a nyelvi jelenség a kivándorlás idején egy sokkal nagyobb területen volt elterjedve mint ma. Így pl. a *dat*, *mat* „das,

durlachi telepés volt, és mégis a durlachiak nyelvjárása lett a győztes.³

Mindezek alapján tehát arra a következtetésre kell jutnunk, hogy *közös nyelvi jelenségek még nem hatalmaznak fel annak kimondására, hogy a telepések közös eredetűek*, továbbá, hogy *a nyelv egymagában nem elegendő az eredet megállapításánál*. Ezek előrebocsátása után és a mondottak figyelembevételével fogunk hozzá feladatunk megoldásához.

A nyelvrokonság megállapításánál a hangtani és alaktani jelenségeket, valamint a szótörténetet vesszük alapul. Tekintettel arra, hogy minden nyelvben bizonyos hangtani és alaktani törvényszerűségek fejlődnek ki, amelyek a közös eredet szempontjából fontosak, első dolgunk az lesz, hogy megkeressük úgy a magánhangzó- valamint a mássalhangzórendszerben a jellegzetes törvényszerűségeket, amelyek alapján az eredet megállapítható. Az összehasonlítás alapjául 100 különböző hangjelenséget vettünk, és pedig 64 mássalhangzóit és 36 magánhangzóit. Nem azért, mintha mi is olyanféle statisztikát akarnánk csinálni, mint Jungandreas,⁴ aki a nyelvjárásokban előforduló elemeket százalék szerint számította ki.⁵ Mi az olyan százalékszámításnak nem tulajdonítunk semmiféle jelentőséget, mert nyelvi jelenségeket nem lehet mennyiségileg mérni, és különben is a különböző nyelvi jelenségek jelentősége és értéke igen különböző. Ilyen számításnak

³ R. Ehrhardt, Die schwäbische Colonie in Westpreußen. DDG. VI. 249. §.

⁴ W. Jungandreas, Beiträge zur Erforschung der Besiedlung Schlesiens und zur Entwicklungsgeschichte der schles. Mundarten. = Wort und Brauch 17. 1928. 292. l. Rövidítése: Jungandreas.

⁵ Szerinte a gründler nyj.-okban 15% thür.-felsőszász, kb. 35% hesseni, 25% bajor és 25% ripuari elem van; a felsőszep. nyj.-okban pedig 5% thür.-szász, kb. 45% hess., 25% baj. és 25% ripuar. elem.

még akkor sem volna semmiféle értelme, ha a kérdéses nyj.-oknak valamennyi jelenségét hasonlítanánk össze.

Az összehasonlítás másik alapja a *szókészlet*. A régebbi nyelvtudományi felfogás az összehasonlításnál a szókészletnek nem tulajdonított különösebb fontosságot. Az újabb vizsgálatok azonban éppen a kelet-középnémet (kkn.) nyj.-okban előforduló flamand szók alapján arra a fontos megállapításra vezettek, hogy a szóknak sok esetben nagyobb és döntőbb bizonyító erejük van mint a hangoknak, mert az ú. n. maradékszók (Restwörter, Reliktwörter) két nép közös eredetét jobban bizonyítják mint a hangjelenségek.*

2. Településtörténeti adatok.

E helyen az oklevelek alapján nyugvó településtörténetet nem óhajtok adni. Utalok F e k e t e N a g y Antal idézett nagy művére, amelyben a Szepes megye területén fekvő helységek okleveleken alapuló településtörténete részletesen fel van dolgozva. Itt csak a legfontosabb adatokat említem meg, amelyek e munka keretébe tartoznak. Már fentebb említettem, hogy Dél-szepesben német telepesek már a 12. században éltek. Ha egy pillantást vetünk F e k e t e N a g y művének településtörténeti térképére, ill. annak fedőlapjára, azt látjuk, hogy a gründler településnek a gócpontja Göllnicbánya volt. Göllnicbánya királyi adományozás folytán igen nagy területet kapott. Ebből a városból indultak el azok a telepesek, akik a hozzája tartozó területen a következő városokat, falvakat létesítették: Kuncfalva (1325 előtt), Prakfalva (1362 e.), Szlovinka (1368 e.), Szepesremete (1243 e.), Svedlér (1255 e.), Szomolnok (a 13. században), Krompach (1282 e.), Abucuk (1368 e.), Zakárfalva (1368 e.), Jekelfalva (1282 e.),

* W a g n e r, i. m.

Folkmár (1379 e.), Szentmargita (Margitfalva, 1282 e.) és Koisfalva 1368 e. (Lsd. F e j é r, Cod. Dipl. IX/4, 114. l. Dl. 5647. — F e k e t e N a g y 127. l.) Ezeknek a helységeknek nagy része idők folyamán eltótosodott. Hogy Göllnicbánya már a 12. században megvolt, azt mindenek előtt az igazolja, hogy már a tatárjárás előtt oly nagy hely volt, hogy annyi telepesrajt tudott kibocsátani. A középkorban igen hosszú időnek kellett eltelnie, amíg egy bányatelep annyira megerősödött, hogy telepesrajokat tudjon kibocsátani. De régi eredete mellett bizonyít még a neve is. A Göllnic-szó a régi német *Gilnitz*-szóból keletkezett, ez viszont a régi szláv, ótót *Gnilec*-szóból. Ez volt a Göllnic-folyó régi neve. A tót nyelvtörténetből azonban tudjuk, hogy a szókezdő *g-* a tót nyelvben 1200 körül *h-*vá lett, s 1200 után a folyó neve már *Hnilec*. A németek e nevet tehát okvetlenül 1200 előtt vették át, amikor még *g-* volt a szó elején.¹

Göllnicbánya, valamint a tőle északra a Hernád partján fekvő Szepesolaszi a település korában nem tartozott Szepes megyéhez. Szepes megye déli határa akkor még jóval északabbra volt. Göllnicbánya akkoriiban még a tolnai várispánsághoz és közigazgatásilag a többi bányavárossal együtt a kamaragróf hatóságához tartozott. (F e k e t e N a g y, 126. l.) Valószínű, hogy nyelvileg egy területet alkotott a tornai német telepek nyelvével, melyek viszont összefüggésben állottak a szomszédos gömörmegyei német telepekkel (Rozsnyó, Csetnek), de az abaujtona megyei Mecenzéffel is. Azonban településtörténetileg és nyelvileg is kiesnek a göllnicbányai körzetből Merény, Dobsina, Mecenzéf és Stósz. Merény (Wagendrüssel) 1290-ben kap 20 évi adómentességet és 1315-ben már mint kialakult község szerepel. (F e j é r, C. d. VIII/5, 97. l.) Magyar neve a múlt század közepe táján keletkezett hibás etimo-

¹ Lsd. Melich, A honfoglaláskori Magyarország, 374. l.

lógia alapján. Telepítése Márkusfalva felől történt, mert területe a Máriássy család márkusfalvi birtokához tartozott. Már az a körülmény is, hogy nyelvében olyan elemek találhatók, amelyek csak a dobsinai nyelvben vannak meg, arra enged következtetni, hogy telepeseinek legalább egy része a dobsinai telepésekkel azonos származású. Az összefüggések tehát keleten éppúgy mint nyugaton egyformán megtalálhatók.

Dobsina településtörténetét illetőleg utalok két idevágó tanulmányomra: Dobsina településének és birtoklásának története. Turul XLVIII. k. (1934) és Siedlungsgeschichte und Rechtsverhältnisse der Stadt Dobschau-Dobsina. Ungarische Jahrbücher XV. k. (1935) Dobsina alapító oklevele 1326-ban kelt. Valószínű, hogy már korábban is laktak ott telepések, hiszen maga az alapító oklevél megemlíti, hogy az alapító soltész, Rázlófi Miklós (Nicolaus, filius Radislai 1326, filius Razlo 1334) is ott lakott és erdőt irtott a maga részére. Igaz, hogy a földbirtokos, Csetneki László, 1334-ben bepanaszolja ezt a soltészt a szepesi káptalannál, hogy megszökött s nem teljesítette telepítési kötelezettségét. Mindamellet a telep létrejött s a század végefelé már mint nevezetes bánya- és hámorelepet emlegetik, s 1417-ben Zsigmond király vásárjogot adományoz neki. (Anjoukori okmt. III. 98. l.)

Körülbelül ugyanabban az időben mint Dobsina keletkezett Mecenzéf is. Alapításának idejéről nincsenek ugyan pontos adataink, de valószínű, hogy a 14. század első felében keletkezett. Első okleveles adataink ugyancsak 1376-ból vannak.⁸ Hogy 1255-ben még nem létezett, azt egy ugyanebben az évben kelt oklevélből következtetjük, amelyben IV. Béla király a jászóvári premontreiek birtokát meghatározza és pontosan felsorolja. Mecenzéfet nem említi, pedig a birtok egészen

⁸ Lsd. Gedeon Alajos, Az alsó-meczenzéfi német nyelv-járás hangtana. Budapest 1905. 4. l.

Szomolnokig terjedt, tehát magában foglalta Mecenzéf területét is, s ha lakott hely lett volna, okvetlenül megemlégették volna.

3. Nyelvtörténeti adatok.

Az itt vázlatosan felsorolt településtörténeti oklevelekben sehol sincs nyoma a telepések eredetére, ősi hazájára vonatkozó adatnak. Honnan, milyen úton jöttek ide, nem tudjuk. Ezt csak a telepések nyelvéből, néprajzi adatokból, nevekből, jogszokásokból tudjuk következtetni. E helyen csak a nyelvi jelenségek alapján megállapítható adatokat fogjuk összegyűjteni. Sajnos csak a mai nyelv állapotából tudunk következtetéseket vonni. Biztosabb adataink akkor lennének, ha a telepések régi nyelvéről volnának feljegyzéseink. Ilyenek azonban nincsenek, ill. mindezideig nem kerültek napvilágra. Kétségtelen, hogy a városi levéltárak régi anyagában sok olyan szó, kifejezés van, amely az illető város régebbi nyelvéből került oda. De ez az anyag még nincs összegyűjtve. A gründler nyelv körébe vágó legrégibb összefüggő nyelvemléküink 1689-ből való. Ez Bubenka János tudósnak a következő című munkájában található: *Arithmetica Vulgaris Nucleus* (Das ist: Arithmetischer Kern) Oder: Der gemeinen Rechenkunst (Kurtze und einfältige Unterweisung) Für die Kunstliebende Jugend (Frag- und Antworts-weise Mit beygesetzten) nützlichen (auch lustigen Exempeln dargegeben durch J. B. O. C. E. gedruckt zu Leutschau) 1689. Ezzel a nyelvemlékkel behatóan foglalkozott Gréb Gyula, (Die Sprachprobe in dem Rechenbuch des J. Bubenka und deren Mundart. Deutsch-Ungarische Heimatblätter III. évf. (1931) 13—21. l.) aki arra az eredményre jut, hogy ez a nyelv olyan keverék nyelvnek a benyomását kelti, mintha a dobsinai és a gründler nyelvjárásoknak volna a keveréke, s igen közel áll a

merényi nyelvjáráshoz. Véleménye szerint lehet, hogy a merényi nyelvnek a 17. századbeli állapotát tükrözteti vissza. De nincs kizárva, hogy ez a csetneki vagy csetnekkörnyéki-rozsnyói nyelv volt, mert hiszen Bubenka nem volt merényi, tehát nem is valószínű, hogy merényi nyelven írta tréfás szövegét; ő az ochtinai evang. papnak volt a fia. Ochтина azonban szomszéd községe Csetneknek, ahol a 17. században még németek laktak. Valószínű, hogy Bubenka még ismerte a csetneki, ill. csetnekkörnyéki német nyelvet, s valószínűleg a saját nyelvjárásán írta meg a kérdéses szöveget. Ezt a feltevést támogatja az a tény, hogy a nyelvemlék szavainak a hangjelenségei feltűnően egyeznek a 17. századbeli rozsnyói nyelv hangjelenségeihez, s egyben a dobsinai nyelvhez is. Ez alapon nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy ez a nyelvemlék a csetnek-rozsnyói nyelv emléke, amely átmenetet alkot a dobsinai és a merény-gründleri nyelvjárások között. Ha ezt minden kétséget kizáró módon nem is mondhatjuk, annyi kétségtelenül igaz, hogy ez a nyelvemlék a dobsina-rozsnyó-gründleri nyelvtér nyelvéhez tartozik. Ennek igazolására álljon itt a nyelvemlék néhány szava összehasonlítva a dobsinai és a gründler nyj. megfelelő szavaival. Az 1. sorban állnak a Bubenka-féle nyelvemlék szavai, a 2. sorban a dobsinai, a 3. sorban a gründler és a 4. sorban az irodalmi nyelv szavai.

1. met,	itzt,	fon,	zun,	es,
2. <i>mēt,</i>	<i>itst,</i>	<i>fōn,</i>	<i>tsun,</i>	<i>ēs,</i>
3. <i>mēt,</i>	<i>itst,</i>	<i>fōn,</i>	<i>tsun,</i>	<i>ēs,</i>
4. mit,	jetzt	von dem,	zu dem,	ist,

1. jo,	goa,	beit,	piß,	bie,	en,
2. <i>jō,</i>	<i>goar,</i>	<i>baet,</i>	<i>pis, pos</i>	<i>biār</i>	<i>ēn,</i>
3. <i>jō,</i>	<i>goa,</i>	<i>baet,</i>	<i>pis,</i>	<i>bie</i>	<i>ēn,</i>
4. ja,	gar,	weit,	bis,	wir,	in,

1. Leit,	bie,	ich baas bol,	sein,
2. laet,	bī,	ich bēs bōl,	zaen,
3. laet,	bī,	ich bās bōl,	zaen,
4. Leute,	wie,	ich weiß wohl,	sind,

1. nit,	bie missen se,	treip,
2. nēt,	biār misn za,	traep,
3. nēch,	bie misn ze,	traep,
4. nicht,	wir müssen sie,	treib!,

1. pamelich,	zell,	födasta,	hindasta,
2. pōmēlich,	tsēll,	fēdrsta,	hēntrsta,
3. pamēlich,	tsēll,	fēdeste,	hēnteste,
4. langsam,	zähle!,	vorderste,	hinterste,

1. zwamol,	ofn,	schneidn,
2. tsvāmōl,	ōvn,	šnaedn,
3. tsvāmōl,	ōvn,	šnaedn,
4. zweimal,	auf dem,	schneiden,

1. Rod,	bie es dos?	ich hob,	meh,
2. rōt,	bī es dōs?	ich hob,	mē,
3. rōt,	bī es dōs?	ich hob,	mē,
4. Rad,	wie ist das?	ich habe,	mehr,

1. nor,	off,	enes,	fend!
2. nōr,	ōf,	ēnes,	fēnd!
3. nōr,	ōf,	ēnes,	fēnd!
4. nur,	auf,	eines,	finde!

Ezek a példák eléggé igazolják, hogy a nyelvemlék a gründler nyelvjáráshoz tartozott. Néhány jellemző sajátosságát azonban ki kell emelnünk. Közös sajátosságai a nyelvemlék nyelvének és a gründler nyelvnek a következők: a szókezdő *w-* *b*-nek hangzik; az *r* előtt álló magánhangzó diftongussá válik; a szóvégi *r* kiesik, de

a dobsinaiban megmarad; kfn. *a-ból -o-* lesz, kfn. *i-ből -e-*, kfn. *ei-ből ā*, kfn. *î-ből ei*, kfn. *iu-ból ei (ae)*, kfn. *ûf-ból of*, kfn. *sie-ből se* „sie“ lesz. Ami a dobsinaival különösen összeköti, az a ragozott melléknevek *-a* végződése, ami azonban attól elválasztja, az a kfn. *ei*-nek a változása, amely a dobs.-ban *-ē-*. Ami ezt az emléket a mecenzéfivel összeköti, az a kerekített *-ö-* és *-ü-*, pl. *födasta* „vorderste“, *drüba* „drüber“, mert az egész gründler nyelvterületen csak ott vannak kerekített (umlautos) hangzók.

Ugyanazok a hangjelenségek megtalálhatók a leltűnt rozsnyói és csetneki német nyelvben is, amint azt azok a szók igazolják, amelyek a rozsnyói és csetneki városi jegyzőkönyvekben találhatók, s amelyek Mikulik József, Magyar kisvárosi élet 1526—1715. Rozsnyó 1884. c. műve 26. s 35. lapján olvashatók. Rozsnyón a hivatalos nyelv 1667-ig, Csetneken 1623-ig a német nyelv volt, ill. a városi jegyzőkönyveket addig csak német nyelven vezették, de hivatalos iratokat mindkét városban még jóval később is kiállítottak, mert hisz mindkét városban, valamint a környékbeli falvak nagy részében is még igen sok német élt. (Mikulik a gömörmegyei községek régi ügyiratai alapján arra a megállapításra jut: „E szerint többé-kevésbé valószínű, hogy Gömör megye északi részét még a XVI. században németek lakták, kik azután Dobsina lakosságának kivételével, mely német ajkú maradt, vagy el-tótosodtak, vagy megmagyarosodtak.“ (Mikulik i. m. 35/36. l.) Több mint 30 északgömörmegyei községnek a neve a 16. században még német volt, ill. a rozsnyói, csetneki és dobsinai városi jegyzőkönyvekben így szerepelnek. (Lsd. Ein Beitrag zur Herkunftsfrage der Deutschen im Gömörer Komitate c. cikkemet a Karpathenland 2. évf. (1935) 33. l.) Ezekből az adatokból arra lehet következtetni, hogy a 16. század előtt a Garam völgyétől a Szepességig egy összefüggő német

nyelvterület lehetett, amelybe az északról leözönlő tótok betelepedtek és lassan eltótosították az egész vidéket. Hogy számos ma teljesen tót község valamikor német volt, azt igazolják a német dülőnevek, amelyek még ma is igen sok helyen megvannak, mint pl. Matzhibli, Šajba, Rigli, stb.

Van még egy nyelvemlékünk a 19. század elejéről, amely állítólag a dobsinai német nyelvjárást mutatná be. Ez *Ladislaus Bartholomaeides*, *Comitatus Gömöriensis notitia historico geographico-statistica. Leutschoviae* (1805—1808 c. mű 136. lapján van.) Ebben *Bartholomaeides* két dobsinai ember beszélgetését közli dobsinai nyelven. Tagadhatatlan, hogy helyenként ráismerünk a dobsinai dialektusra, de vannak benne olyan hangjelenségek, amelyek a mai dobs. nyelvben nincsenek. Mivel *Bartholomaeides* szintén ochtinai pap volt, nincs kizárva, hogy ő még ismerte a csetneki-ochtinai német nyelvet, s mivel az nagyon hasonló volt a dobsinaihoz, belekevert olyan szókat, amelyek a dobsinaiban aligha voltak a 19. század elején. Így pl. az ő szövegében találhatók ezek a szók: *geast* „gehst“, *Bearg* „Berg“, *orbeiten* „arbeiten“, *barum?* „warum?“. Ezek a szók azonban Dobsinán így hangzanak: *gēst*, *peak*, *oabrtn*, *forbōs*. A magánhangzójelenségek a dobsinaiban annyira jellegzetesek és régiiek, hogy nem tételezhető fel, hogy száz évvel ezelőtt úgy hangzottak volna mint *Bartholomaeides*nél. Pedig ez a szöveg mint a dobs. nyelv régi szövegmutatványa már sok helyen szerepel. Megtaláljuk *Csaplovics*, *Die Deutschen in Ungarn. Spiegel* 1842. No. 12., 101. — *Firmenich*, *Germaniens Völkerstimmen*. 1854. 628. — *Schröer*, *Wiener Sitzungsberichte* 27. köt. (1858) 225. l. — *Lám Frigyes*, *A Szepesség. Emlékkönyv a „Szepesi Egyesület Budapestén 50. évfordulójára*. Bp. 1926. 140. A fentiek alapján azonban ezt a szöveget hiteles dobs. nyelvemléknek nem tekinthetjük.

Megbízható nyelvemlékek hiányában tehát csak a mai nyelv állapotából kell megállapítanunk a nyelvfejlődés törvényszerűségét és ennek alapján a nyelvjárások és viselőik eredetét.

4. A gründler nyelvjárások egyező és különböző sajátságai.

Már fentebb említettük, hogy a gr. nyelvjárásterület nem egységes; a sok egyező sajátság mellett vannak eltérő tulajdonságok is, amelyeket okvetlenül meg kell ismernünk, mielőtt továbbhaladnánk következtető munkánkban. A legfontosabbakra már csak azért is rá kell mutatnunk, hogy a későbbiek során ne kelljen valamennyi sajátosságára rámutatni, mert ez egyfelől igen sok helyet foglalna el, másfelől meg zavarná az áttekintést. Felesleges ismétlések elkerülése végett tehát a későbbiekben főleg dobsinai példákra fogunk hivatkozni, mert a d. nyj. őrizte meg a legtöbb régies sajátságot, abban találhatók meg az ófn. nyelvre emlékeztető hangtani sajátságok, s ez tekinthető a felső szepesi nyj. magánhangzórendszere ősi alakjának, amint azt Gréb Gyula, Zipser Volkskunde 90. és E. Schwarz, Sudetendeutsche Sprachräume 312. lapján kimutatták.

Lássuk mindenekelőtt azokat a sajátságokat, amelyek valamennyi nyj.-ban megellelhetők. Valamennyiben a szó elején álló kfn. *w-* helyett *b-* áll: *boam* „warm“, *baep* „Weib“. A szóban lévő *-w-* azonban már különbözőképpen fejlődött, mert a dobs. kivételével valamennyiben a szókezdő *š-*, *ts-* és *k-* után is *-b-* áll *-w-* helyett, pl. *šbants*, d. *švonts* „Schwanz“, *tsbeak*, d. *tsveak* „Zwerg“, *kbeln*, d. *kveln* „quellen“, sőt a mec.-ben még magánhangzók közt is: *ēbek* „ewig“. Hasonló jelenséget találunk a németprónai nyj.-ban is.

Egy másik közös vonás a magánhangzók diftongi-

zálása -r előtt: *šoaf* „scharf“, *bea* d. *bear* „wer“, *koap* „Korb“. Amíg azonban a d. nyj.-ban az *i* és *u* helyén *ia*, *ua* lép fel, addig a gr. ny.-ban *ie*, *ue*, pl. d. *kiax*, *duašt*, gr. *kiax*, *duešt* „Kirche“, „Durst“.

Ezzel kapcsolatban kell megemlítenem az -r szerepét is. Amíg a gr. nyj.-ban a diftongizált hangzó után az *r* mindig eltűnik, addig a d. nyj.-ban megmarad a szó végén és -n előtt, pl. gr. *boa*, *kloa*, d. *boar*, *kloar* „war“, „klar“, gr. *koan*, *hoan*, d. *koarn*, *hoarn*, ellenben d. *heanr*, *keanr* „Horn“, „Korn“, „Hörner“, „Körner“.

A gr. nyj.-okban a szóvégi -er helyett mindenütt -a található: *fōta*, *mōta*, *pesta* „Vater“, „Mutter“, „bester“; a d. nyj.-ban az -er mint -r megmaradt: *fōtr*, *mōtr*, *pestr*.

Valamennyi nyj. közös sajátága a duális-plurális használata, vagyis az „ihr“ helyett használják a régi duálist: *is*, pl. *is komts* „ihr kommt“, ahol a szó végén lévő -s nem más mint raggá lett *is*. (Éppúgy, mint ahogy az irodalmi nyelv egyes 2. személyében a -t szintén nem más mint a „du“ maradványa; ófn. *nimis du* > *nimmst*). Amíg azonban a gr. nyj.-ok a régi duális akkusativusát és dativusát *enk* „euch“ és a birtokos *enker* „euer“ alakot is használják, addig a d. nyj. ezeket nem ismeri.

A gr. nyj.-okban a kfn. *ei*, *ou* és *ōu* egybeesik: valamennyiből *ā* lesz: *tāl* „Teil“, *lāfm* „laufen“ *rāba* „Räuber“, a d. nyj.-ban azonban kfn. *ei* és *ōu*-ból -ē-, kfn. *ou*-ból -ō- és kfn. *ouo*-ból -ā- lesz: d. *tēl*, *lōfm*, *rēbr*, *frā* „Frau“. Ez igen lényeges különbség az őshaza szempontjából, mert ezek a hangjelenségek az őshaza igen különböző helyein találhatók.

Most még azokra a sajátságokra kell rámutatnunk, amelyek a keleti és a nyugati csoportot megkülönböztetik a középső gr. nyj.-tól. A mec. nyj. sajátágai közé tartozik, hogy használja a kerekített *ō*, *ū* és *ēō* hangzókat: *rōk*, *flūs*, *leōt* „Röcke“, „Flüsse“, „Leute“ *dōana* „Dörner“, *heōza* „Häuser“. Használja továbbá a nasa-

lizált magánhangzókat, akár csak a francia nyelv: *fō~* „Fahne“, *bō~t* „wohnt“, *pae~* „Pein“, *lō~* „Löhne“, *grū~* „grün“. (Gedeon 90—97. §§). — A nygerm. szóközépi *-f-* a mec. nyj.-ban mint *-v-* jelentkezik: *ovn* „Ofen“, *teövl* „Teufel“, *fō~ve* „fünf“; a gr. és a d. nyj.-okban azonban mint *-b-*: *qbm*, *taebl*, *femba*, *fembe*. Az öregebb nemzedék kiejtésében a szókezdő *f-* még *v-*-nek hangzik: *vōta* „Vater“, *vest* „fest“ *valtš* „falsch“. (Lsd. Gréb, Zipser Volkskunde 87. l.) Ez különben a körmöcbányavidéki nyj.-ban is megvan, (Hanika, 80. és 92. l.), amelyekkel a mec. nyj. különben sok rokonságot mutat. A mec. nyj.-ban a nygerm. *-a-* megmaradt, míg a többi nyj.-ban *-o-* lett belőle. — Mint igen érdekes sajáttságot említjük még a *-chenk* kicsinyítőképzőt: *menachenk*, „Männchen“, *męuachenk* „Mäuerchen“, *šüachenk* „Schühchen“, *epachenk* „Äpfelchen“. Ez feltűnő hasonlóságot mutat a mecklenburgi *-king*, *-ing* kicsinyítőképzővel. Ezek mind olyan jellegzetes sajáttságok, hogy ezek alaposabb vizsgálása még igen fontos eredményekhez fog vezetni.

A nyugati csoporthoz tartozó d. és merényi nyj.-oknak fontos közös vonásuk, hogy a szókezdő germ. *b-*t ezek is *p-*-nek ejtik ki, mint a többi gr. nyj. is, de ha utána *r* áll, akkor megmarad a *b-*: *pox*, *ponk* „Bach, Bank“, de *brek*, *brüdr*, ill. *brüda* „Brücke, Bruder“. Ezt a sajátos jelenséget csak az iglauri nyelvszigeten találjuk, ahol a *b-* nemcsak *r*, hanem *l* előtt is megmaradt. (Matzke, Die Ratshofer Mundart, 57. §. — Schwarz, Sdd. Sprr. 335. l.)

Egy másik közös vonás, amely szintén elválasztja ezeket a nyj.-okat a többi gr. nyj.-tól, hogy a kfn. *ei* mindkettőben mint *-ē-* lép fel: *klēd* „Kleid“, *pēn* „Bein“. Néhány esetben kfn. *ou* helyett is *-ē-* áll: *hēp* „Haupt, Kopf“. Kfn. *ou* is mint *-ē-* jelentkezik: *pēm* „Bäume“. Azonban e két utóbbi hangnál már a merényiben átmenetet találunk a középgründlerhez, mert amíg d.

tēsm, kēsm, pōm, štōp „taufen, kaufen, Baum Staub“, addig merényi *tāfm, kāfm, pām, štāp*. Vagy d. a *gēsl fōl*, merényi a *gāsl fōl* „eine Doppelhandvoll“. Kétségtelen azonban, hogy régebben Merényben is a mai dob-sinai hangoknak megfelelő hangok voltak az említett szókban. (Gréb, Zipser Volkskunde 88. l.)

Közös vonás továbbá a két nyj.-ban az, hogy a nygerm. -d- egyes szókban megmarad, pl. d. *dr rōda šuats*, mer. *dr rōde šuets* „der rote Schurz“, d. és mer. *tsēdl, holdn, šoldr* „Zettel, halten, Schulter, Schinke“. — Az -in nőnemű főnévképző mindkét nyj.-ban -an, pl. *di Luxan, di Laufan* „Frau Lux-Luxin“, „Frau Lauf-Laфин“, *di faran* „die Pfarrerin“.

Valamennyi gr. nyj. igen fontos közös vonása az, hogy a szókezdő k-t hehezet nélkül ejtik ki és s szókezdő régi s- pedig mindig zöngés z-: *ziḡan, ziḡan* és nem *siḡan* „singen“.

Ezek után vizsgáljuk már most meg közelebbről a gr. és a d. nyj. magánhangzórendszerét.

5. A magánhangzórendszer.

A gr. magánhangzórendszer legfeltűnőbb jelensége a régi r előtt keletkezett diftongusok. Ezek tulajdonképpen nem diftongusok, hanem csak diftongusszerű magánhangzókapcsolatok, ú. n. *áldiftongusok*. Jellegzetes vonásaik a következők: az első tag nyelvvállása mindig magasabb, mint a második tagé és az artikulációbázisak is előbbre áll, mint a második tagé. Az első tag mindig hosszabb, mint a második tag; az arány kb. a következő: 3 : 2, 3 : 1. Az első tag hangszíne mindig tiszta, a második tag hangszíne egyes diftongusoknál a-szerű, másoknál e-szerű, de tiszta a-nak vagy e-nek sohasem mondhatók. Az első tagnál az alsó és a felső fogsor távolsága egymástól mindig kisebb, mint a második tagnál. A szóban forgó diftongusok a követ-

kezők: *ia, ea, oa, ua; iā, ūā*. Ezeknek a diftongusoknak a lényegéhez tartozik az utánuk következő *r*, helyesebben szólva az egykor utánuk következett *r*-hang. Kétségtelen, hogy ezeknek a diftongusoknak a keletkezésénél az *r*-nek nagy szerepe volt. Az *r*-hang áll ugyanis valamennyi mássalhangzó közül legközelebb a magánhangzókhoz, vele épűgy lehet szótagot alkotni, mint bármely magánhangzóval. Magánhangzós jellege folytán alkalmas volt arra, hogy az előtte álló magánhangzókat minőségileg és mennyiségileg is befolyásolja. Már a kfn.-ben is megfigyelhetjük, hogy az *r*, különösen, ha a szótag végén áll, a hangsúlyos szótag magánhangzóját megnyújtja.⁹ A mai német nyj.-ok hosszú sora pedig nemcsak mennyiségi, hanem minőségi változást mutat az *r* előtt. Jellemző ez különösen a rajnai nyj.-okra.¹⁰ A magánhangzó megnyújtása következtében azonban az *r* hossza és jellege csökkent, mert a szótempó nem változott. Így beállt a következő fejlődésmenet: *ort* > *ōrt* > **ōrt* > *oort* > *oat* „Ort“. Ez lehetett a gr. fejlődésmenet is, vagyis a magánhangzó nyújtása következtében az *r* folyton csökkent, míg végül teljesen eltűnt. A d. nyj.-ban azonban nem mindenütt tűnt el; megmaradt a szó végén és -n előtt: *bear* „wer“, *koarn* „Korn“. Az *r*-nek azonban ezekben az esetekben már nincs meg az a jellege, mint más helyzetekben, mert itt a nyelv hegye nem rezeg, vagy alig végez rezgést, tehát egy erősen csökkentett *r*-hanggal van itt dolgunk. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ilyen csökkentett *r* csak áldiftongusok után van, mert pl. a *har* „Herr“, *harn* „harren“ stb. szókban teljes *r* hangzik. A csökkentett *r*-hang jellemző vonása általában az alnémet nyj.-oknak.¹¹ A gr. nyj.-okban az *r* magánhangzó után

⁹ Behangel⁵, 241. §.

¹⁰ Erich Leihener, Cronenberger Wörterbuch. DDG. II, 65. §.

¹¹ Reis, Die deutschen Mundarten, 50. l.

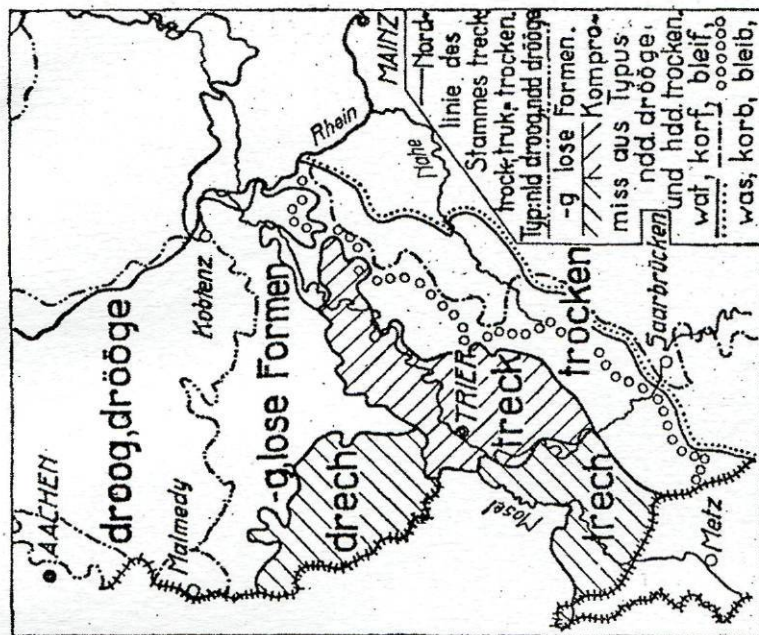
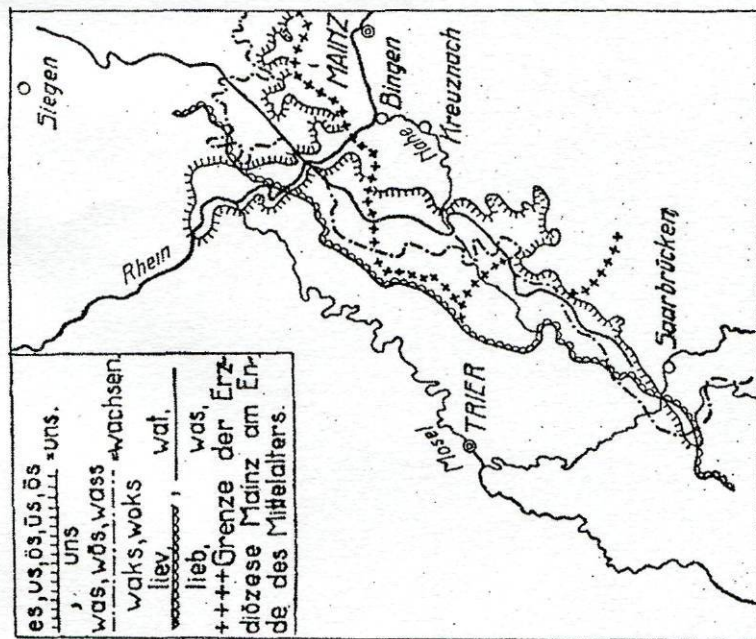
mindig eltűnt. Az *r* kiesése nyújtott magánhangzó, ill. diftongus után azonban általános jelenség a nyugati frank, a rajnamenti és a hesseni nyj.-ban is, de megtalálható a bajor és a sziléziai nyj.-okban is. Az *r* kiesését általában az *r* vokalizációjának tekintik. Itt azonban nem lehet erről szó. Különbséget kell u. i. tenni az *r* fokozatos eltűnése, kiesése és magánhangzóvá válása között. Vannak nyelvjárások, amelyekben az *r* valóban vokalizálódott, amikor az *r*-ből a lesz, különösen hangsúlytalan szótagokban, mint pl. *roenta* „Winter“, *fata* „Vater“, mint a gr. nyj.-okban, továbbá a Westerwald, az alsó Lahn, a Mosel körül egészen Trierig, továbbá az egész bajor nyelvterületen a Lech partjáig.¹² A d., gr. és rajnafrk. nyj.-okban azonban a hangsúlyos szótagokban eltűnt *r*-hangról ezt nem mondhatjuk, hogy belőle magánhangzó keletkezett, legalább nem abban az értelemben, mint a fenti esetben, hanem csak azt, hogy fokozatosan eltűnt olyan mértékben, mint amilyen mértékben az előtte álló magánhangzó megnyúlt. A csökkentett *r* kiejtésénél azonban az artikulációbázis hátratulódása megmaradt akkor is, amikor az *r* már eltűnt, s ez idézhette elő a megnyúlt magánhangzó diftongizálását. Ha valóban *r*-vokalizálódásáról volna szó, akkor miért van az, hogy ugyanazok a diftongusok megtalálhatók olyan szókban is, amelyekben az *r* megmaradt, mint pl. *koarn* „Korn“, *piarn* „Birne“, *špoarn* „sparen“ stb. Itt éppoly diftongus van, mint pl. ezekben a szókban: *boam* „warm“, *piat* „Bürde“, *oat* „Ort“ stb. *r*-vokalizációnak joggal csak olyan jelenséget nevezhetünk, ahol az eltűnt *r* helyébe valóban egy magánhangzó lép, mint a fentemlített hangsúlytalan szótagokban, vagy mint pl. a west-

¹² Wrede, Anz. f. d. A. XIX, 110, E. Schwarz, Sdd. Sprr. 160., E. Kranzmayer, Sprachschichten und Sprachbewegungen in den Ostalpen. = Arbeiten zur Bayr.-Österr. Dialektgeogr. 2. Heft, 1931. 13. 1.

fáliei nyj.-okban, ahol a Wort > *mouat*, a Kerl > *keial* stb. (Lsd. W i x, Westfälische Dialektgeographie. DDG. IX. 184. §.) Ha a kérdéses jelenséget *r*-vokalizálódásnak nevezzük, akkor minek nevezzük azt, amikor teljesen hasonló diftongus fejlődött ilyen szókban, mint az ugyanabban a westfáliai nyj.-ban előforduló *lēabm* „leben“, *bīabm* „beben“, vagy az alfrk. *fūægəl* „Vogel“, a ripuari *šoap* „Schaf“, *kyək* „Küche“, *lēapəl* „Löffel“, *zoōələ* „Sohle“ stb. szókban? Itt is az *r* vokalizálódott?

Ha már most szemlét tartunk és azt keressük, hogy hol találunk a d. és gr. nyj.-ra jellemző diftongizálást *r* előtt (csak *r* előtt!), akkor ilyet elsősorban egy rajna-menti törzsterületen találunk, a rajna-moselfrank nyj.-ok területén, vagyis azon a területen, ahonnan a középkorban telepések elindultak. De nemcsak ezt a sajátos hangfejlődést találjuk itt meg, hanem az egész d. magánhangzórendszert megtalálhatjuk a Rajna, Nahe folyó és a Hunsrück keleti részén fekvő Soonwald által határolt területen, a Kreuznachi járásban és környékén.¹³ (Lsd. a 2. és 3. térképet!) Viszont azokat a különbségeket, amelyek megvannak a d. és a gr. nyj.-ok között, azokat nagyjában megtaláljuk az említett nyj.-i terület és az ettől a vidéktől keletre eső Rajna jobbparti hesseni nyj.-ok között is, mert a gr. nyj.-okban található hesseni vonások a d.-ból hiányzanak. A d. és a rajna-moselfrank nyj. magánhangzórendszerének az összehasonlításánál kiderült, hogy az összehasonlított 36 magánhangzójelenségből 35 megegyezik. Hasonló hangrendszert találunk a Rajna jobb partján az Odenwaldban is, azzal a különbséggel, hogy ott az *r* nem tűnt el teljesen, mint a rajna-moselfrk. nyj.-okban, hanem mint csökkentett *r* maradt meg és a magánhangzórendszer

¹³ Rol. Martin, Untersuchungen zur rhein-moselfränkischen Dialektgrenze. DDG. XIa. 1922.

2. és 3. térkép. A moselfränk és a rajnafrank nyelvtér néhány jellegzetes határvonala

jobban hasonlít a gr. nyj.-okéhoz, és a dift. második tagja ott többnyire *e*-szerű. (d. *duašt*, gr. *duešt*, odenw. *duešd* „Durst“). Könnyebb áttekintés végett összeállítottam a következő összehasonlító szójegyzéket; alapul vettem a rajnaparti warmsrothi (wr.) és környékbeli nyj.-t.

Irodalmi:	Dorf	Ferse	Hörner	Kirche	Hirt
dobs.:	<i>doaf</i>	<i>feašt</i>	<i>heanr</i>	<i>kiach</i>	<i>hiat</i>
gründler:	<i>doaf</i>	<i>feašt</i>	<i>heanr</i>	<i>kiech</i>	<i>hiet</i>
warmr.:	<i>doaf</i>	<i>feašt</i>	<i>heanar</i>	{ <i>khiach</i> <i>kheach</i> }	{ <i>hiat</i> <i>heat</i> }
Gerste	Jahr	Uhr	Maus	Brief	
<i>geašt</i>	<i>joa</i>	<i>uər</i>	<i>maos</i>	<i>brīf</i>	
<i>geašt</i>	<i>joar</i>	<i>ua</i>	<i>maos</i>	<i>prīf</i>	
<i>geašt</i>	<i>joa</i>	<i>uə</i>	<i>maus</i>	<i>prīf</i>	

A hasonlóság feltűnő. De nemcsak ezen a vidéken találkozunk hasonló hangfejlődéssel, hanem ettől jóval északabbra az alsó Rajna vidékén, alfrank területen is, a Ruhr és Wupper folyók környékén, az u. n. nordbergi nyj.-ok között.¹⁴ A nordbergi nyj.-ok átmeneti nyj.-ok a nykn. ripuari és az alfrk. nyj.-ok között. Itt is megtaláljuk a diftongizálást, de itt nemcsak az *r* előtt, hanem más hangok előtt is, de az *r*-nek a szerepe, mint az előtte lévő magánhangzó mennyiségének és minőségének a megváltoztatója, itt is ugyanaz, mint a d. nyj.-ban.¹⁵ Igen sok hasonlatosságot találunk pl. az aldenradei (ald.) és a d. nyj. között. Néhány példa:

¹⁴ O. Lobbes, Nordbergische Dialektgeogr. DDG. VIII. — H. Neuse, Studien zur niederrhein. Dialektgeogr. in den Kreisen Rees, Duislaken, Hamborn, Mühlheim, Duisburg. DDG. VIII. 80—176. II.

¹⁵ E. Leihener, i. m. XXXIX. 1.

Irodalmi:	Kerze	Kern	Ort	Jahr
dobsinai:	<i>keats</i>	<i>kearn</i>	<i>oat</i>	<i>joar</i>
aldenradei	<i>keats</i>	<i>kean</i>	<i>oat</i>	<i>joa</i>
gründl.:	<i>keats</i>	<i>kean</i>	<i>ōat</i>	<i>jōa</i>
Bär	Baum	Ohr	Tier	lehren
<i>pear</i>	<i>pōm</i>	<i>oar</i>	<i>tiar</i>	<i>learn</i>
<i>bēa</i>	<i>bōm</i>	<i>ōa</i>	<i>dia</i>	<i>learen</i>
<i>pea</i>	<i>pām</i>	<i>oa</i>	<i>tie</i>	<i>lean</i>

Mint látható itt is diftongizálás és *r* kiesése tapasztalható. Az *r* kiesése különben az u. n. ürdingeni vonaltól délre eső nyj.-ok általános vonása,¹⁶ de részben megtalálhatók e jelenségek az ettől keletre eső, westfáliei, teutoburgi nyj.-okban is.¹⁷ Pl. d. *špoarn*, westf. *špoan*. gr. *špoan* „Sporn“. d. *štuam*, westf. *štoam*, gr. *štuem*, „Sturm“. De megtaláljuk ennek a nyomát az erdélyi nyj.-okban is.¹⁸ Pl. d. *poat*, beszt. *tercei* (beszt.) *buart*, „Bart“, d. *eaml*, beszt. *iarmal* „Ärmel. Persze itt is, mint a westf. és rip. nyj.-okban ez a dift. nemcsak *r* előtt jelentkezik, hanem más hangok előtt is, épúgy, mint a bajor nyj.-okban is.

De nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy ugyanez a jelenség, amit *r*-vokalizálódásnak mondanak, nemcsak a rajnafrk., hanem csaknem valamennyi közép bajor nyj.-nak is jellemző tulajdonsága, egészen le Észak- és Északkeletsteierig, valamint a középbajor eredetű magyarországi nyj.-é is, ahol szintén megtaláljuk a d.-hoz hasonló szókat, mint pl. *šoaf* „scharf“, *guagl* „Gurgel“, *beak* „Berg“, *khiachn* „Kirche“ stb.¹⁹ Mivel azonban ezekben a nyj.-okban difton-

¹⁶ Münch, Ripuarische Gramm. 113—115 §§. Frings, Studien zur Dialektgeogr. des Niederrheins zwischen Düsseldorf und Aachen. DDG. V, 206. §. Lobbes, i. m. 109, 177 és 178. §§.

¹⁷ Wix, i. m. 57, 68. §§.

¹⁸ H. Klein, Die Bistritzer Mundart. DDG. XX. 21, 22. §§.

¹⁹ Lsd. A. Pfalz. Wandel gleichgespannter und gleichhoher Monophthonge. Sitzungsberichte der Akad. d. Wiss. in Wien.

gizálás nemcsak *r* előtt van, hanem más hangok előtt is (*khial* „kühl“, *khlua* „klein“, *šriet* „Schritt“, *iena* „ihnen“, *peukh* „Bock“) viszont bizonyos hangcsoportok előtt álló *r* előtt nem következett be diftongizálás e nyj-ok egy részében, pl. *fōn* „fahren“, *kōn* „Garn“,²⁰ ezért az ezekkel a nyj-okkal való rokonságról alig beszélhetünk. De nem lehet szó a hesseni nyj.-ról sem, mert ott is előfordul a diftongizálás mindenféle hang előtt: *bīdər* „bitter“, *meal* „Mehl“, *āvsu* „Achse“, *gāumal* „Gabel“, *moenər* „Wunder“ stb.^{20a} A d. nyj. továbbá nem ismeri e bajor nyj.-ok jellemző sajátosságát, hogy orrhangok előtt is diftongust fejlesztettek: *khaumma* „Kammer“, *aunkst*, „Angst“, *aommaizn* „Ameise“, *taompf* „Dampf“, *noeimme* „nehmen“ stb. Ilyesféle hangfejlődésnek a nyoma sincs gr. és a d. nyj.-ban. Ha tehát a gr. és d. nyj.-ban bajor elemekkel számolnunk is kell, hiszen D. közvetlen közelében, Nagyrőcén és a Garam völgyében okmányilag igazolható bajor telepek voltak, az *r* előtti diftongizálást alig tekinthetjük bajor eredetűnek. Ellenben szó lehet arról, hogy mivel ez a jelenség mindkét nyj.-csoportban (rajnafr. és középbajor) bizonyos hasonlóságot mutatott, így erősítést kapott kétfelől is.

Hogy mi az oka az *r* előtt álló magánhangzók diftongizálásának, nem tudjuk. Kétségtelen, hogy e hang-

Bd. 190. (1918.) S. 28. Schwartz Elemér, A rábalapincsközi nyelvjárás hangtana. Budapest 1914. 100. l. — Hajnal Márton, Az isztiméri német nyelvjárás hangtana, Budapest, 1906. 17. l. — Happ József, Béb község nyelvjárásának hangtana, Budapest, 1915. 74. l. — Bedi Rezső, A soproni hienc-nyelvjárás hangtana. Sopron 1912. 52. l.

²⁰ Schwartz E., i. m. 64. l.

^{20a} Schaefer, L., Die Schlierbacher Mundart. Beiträge zur hessischen Mundartforschung. Diss. Halle-Wittenberg. Halle a. S. 1907. 19, 28, 44. és 79. §§. „Merkwürdig hierbei ist die Diphthongierung, die an keine Normen gebunden ist und in jeder Stellung stattfindet.“

zók sajátos hangsúlyának is van ebben szerepe, mint erre már W r e d e is rámutatott.^{20b} De úgy lehet, hogy e sajátos hangsúly bizonyos hangkapcsolatok következménye, mint ahogy R a m i s c h véli, aki a Ruhr vidékén, a Mühlheim és Wermelskirchen között lévő nyj.-okban úgy találja, hogy az *-ant*, *-ont*, *-ent*, *-alt*, *-olt*, *-elt*, *-amp*, *-omp*, *-emp* hangkapcsolatok diftongizálást, másutt (Geldern táján) viszont rajnai hangsúlyt idéztek elő.²¹ A d. nyj.-ban ez a jelenség azonban csak magánhangzó + r hangkapcsolatokra terjedt ki, mint a rajna-moselfrk. nyj.-okban.

A d. nyj.-nak azonban nemcsak ezek a diftongusok a jellemző hangjai. Mint már fent jeleztük, megtalálhatjuk csaknem az egész magánhangzórendszernek a mását a rajna-moselfrk nyj.-okban, sőt még a hollandiai nyj.-okban is részben. Ilyen hangfejlődés pl. a nygerm. *ai* (>ófn. *ei*, *ē* és ufn. *ee*, *ei*), amelyeknek a d. nyj.-ban hosszú *ē* és a nygerm. *au* (ófn. *ou*, *ō* és ufn. *ō*, *au*), amelynek a d. nyj.-ban hosszú *ō* felel meg.²² De ez a hangfejlődés jellemző tulajdonsága az összes rajnai és flandriai nyj.-oknak, valamint mindazoknak a nyj.-oknak, amelyekben alsórajnai és flandriai telepések kimutathatók, tehát a hesseni, kelet-tübingiai, a Saaletól keletre eső területen, Északcsehországban és az erdélyi szász nyj.-okban.²³ A d. és a nyugati alnémet nyj.-ok közti hasonlóságot tetézi még az a körülmény, hogy itt is mint ott, összeesett az ófn. *ei* és *ē*, valamint az ófn. *ou* és *ō*²⁴ azzal a megjegyzéssel, hogy az *ei* és

^{20b} Zeitschr. f. d. A. 39, 257. l.

²¹ R a m i s c h, i. m. 14. l.

²² Mráz Gusztáv, A dobsinai német nyelvjárás. Budapest 1909. 106, 108. §§.

²³ E. Schwarz Sdd. Sprr. 271. l. H. Klein, i. m. 61, 64. §§, Münch, i. m. 53, 54. §§, Frings, i. m. 70, 74. §§, Leihener, i. m. 76, 78. §§.

²⁴ Behaghel, i. m. 284,2 és 255,5 §§.

ou-ból nyiltabb, az *ē* és *ō*-ból zártabb hangok fejlődtek akárcsak a rajna-moselfrk nyj.-okban. Pl. d. *flēš*, *šnē*, *pōm*, *lōn*, alsórajnai *flēš*, *šnē*, *bōm*, *lōn*.²⁵ Ez a hangrokonság döntő jelentőségű az ú. n. flandriai kapcsolatok igazolására. Viszont ez az a pont, ahol a d. és a gr. nyj.-ok magánhangzórendszere eltér, mert a gr. nyj.-okban az ófn. *ou* és *ei* helyébe *ā* lép, ami hesseni és bajor sajátosság. (Gedeon Alajos, Az alsó-meczenzféi német nyelvjárás hangtana. Budapest, 1095. 87, 88. §§. és P. Freiling, Studien zur Dialektgeogr. des hessischen Odenwaldes. DDG. XII. 99, 110. §§). Ezzel kapcsolatban megemlítjük még azokat a kapcsolatokat, amelyek a gr. nyj.-okat a hesseni nyj.-okkal kötik össze, a d.-tól azonban elválasztják. Ilyen a mecenz. azon sajátága, hogy az *n* előtt álló magánhangzót nazalizálja és az *n*-hangot elejti, pl. *lō~* „Lohn“, *bō~t* „wohnt“,²⁶ továbbá az, hogy a mecenz. ismeri az *ō* és *ū*-hangokat. Mindezek a sajátosságok megvannak a hesseni (westerwaldi, rheinhesseni) nyj.-okban, de nincsenek meg a d.-ban.

Visszatérve a nygerm. *ai* > *ē* és *au* > *ō* hangfejlődésre, meg kell még említenünk, hogy ez a hangfejlődés jellemzi az erdélyi szász nyj.-okat is.²⁷ Ez tehát ismét olyan jelenség, amely a d. nyj.-t összeköti a német nyelvterület legnyugatibb és legkeletibb nyj.-aival. De

²⁵ R. Martin, i. m. 78., 87., 89. és 94. §§.

²⁶ Gedeon, 90—97. §§. A nazalizáció megvan a moselfrank-luxemburgi és északerdélyi nyj.-okban is. A nazalizáció okát Huss R. így magyarázza: „Tehát *ennek* a nazalizációnak csak ugyanaz az oka lehet, mint a franciának: Még pedig keltával való vegyülés. A nazalizáció kelta elemnek látszik; mert minde-nütt, ahol kelták olvadtak be egy más népfajba, az ejtés orrhangú.“ Huss, Az erdélyi német nyelvjárás tanulmányozás mai állása. 25. l. — Karl Bohnenberger, Zur Geschichte der schwäb. Mundart im XV. Jahrh. 1892. és F. Kauffmann, Gesch. d. schwäb. Mundart. 1900.

²⁷ Klein, 61, 63, 64. §§.

ilyen közös vonása nyj.-sunknak az is, hogy a kfn. nyílt szótagok magánhangzóit megnyújtotta, kivéve azokat, amelyeknek régen szóvégi kettőzött mássalhangzóik voltak. Megnyújtja a magánhangzót pl. ilyen szókban: *plōt* „Blatt“, *kōmr* „Kammer“, *tōk* „Tag“, *fōtr* „Vater“ stb., de rövid marad régi kettős mássalhangzó előtt mint pl. *top* „Topf“, *teš* „Tisch“, *poch* „Bach“ stb. amelyek a keletközépnémet nyj.-okban megnyúlnak.²⁸

Olyan hangfejlődés, amely a gr. nyj.-t és a d.-t összeköti egyfelől a hollandiai, ripuari, alsófrk., másfelől az erdélyi nyj.-okkal az is, hogy a kfn. rövid *i* és *u* hangnak a d.-ban épúgy mint az említett nyj.-okban igen zárt *e* és *o* felel meg, pl. *teš* „Tisch“, *feš* „Fisch“ *loft* „Luft“, *noš* „Nuß“ stb.²⁹

Nyugati, főleg alsófrk., westfáliai és hesseni sajátosság az *u* és *o* hangváltakozás, pl. d. *zumr*. „Sommer“, grūs „groß“. (Reis, i. m. 68/69. l.).

De nemcsak a rövid, hanem a hosszú *ī*, *ū* és *ȳ* hang fejlődéstörténete is összekapcsolja a nyugati és keleti határnyelvjárásokat a gr. nyj.-sal, azonban egészen más módon mint a fenti esetekben. Ismeretes u. i., hogy ezekből a hosszú hangzók közül a 12. században kezdenek diftongusok fejlődni: *ei*, *au* és *eu*. Először csak Ausztriában, Karintiában, azután fokozatosan tovább halad, a 13. században már Bajorországban, Csehországban (1310 körül), majd keletfrank területen, a 14. században Sziléziában, a 15. században Szászországban, sváb területen is és a 16. században már középrajnai területen is. (Worms, Mainz). A 16. század végén már Kelettűringiá-

²⁸ Fritz Wenzel, Studien zur Dialektgeogr. der südlichen Oberlausitz und Nordböhmens, DDG. VI. 22. §.

²⁹ Josef Müller, Die Senkung des kurzen *i* in den ripuarischen und mittelfränkischen Mundarten. ZsfdMaa. V. 353. W. Horn, Die Senkung des *i* vor *i*, *j* im Hessischen. u. o. VI. 103. Behaghel 140. l. 166. §. Wrede, Anz. f. d. A. XIX. 279. l., Martin, 44, 61. §§.

ban, Hessenben és a Moselvidéken is.³⁰ Ugyanezt a fejlődést azonban megtaláljuk a d. és az erd. szászban is. A fenti történeti fejlődés szerint nem valószínű, hogy az *ei*, *au*, *eu* diftongusokat már az őshazából hozták volna magukkal, mert hiszen ez a fejlődés az őshaza területére elég későn jutott el. Miután ez a dift. azonban megtalálható a szepesi és az erdélyi, de a rajna-moselfrk. nyj.-okban is, a középkorban az őshaza területén még nem volt ismeretes, fel kell tételeznünk, hogy ezek a diftongusok közös alapon mindezekben a nyelvjárásokban *önállóan* fejlődtek ki.³¹ Ez nyelvtörténeti szempontból is igen nevezetes jelenség, mert igazolja, hogy bizonyos hangfejlődés a törzsterülettől elszakadva is hasonló fejlődést mutathat.

Végigtekintve most a magánhangzórendszerről megállapított tényeken, azt látjuk, hogy a hangmegfelelések kivétel nélkül a rajna-moselfrank,³² részben pedig az

³⁰ Behaghel⁵, 278. §. és K. Wagner, Deutschen Sprachlandschaften 36. kk. l.

³¹ Wagner, i. m. 36., B. Capesius, Die Vertreter des alten *i*, *ü*, Archiv d. Ver. f. siebb. Landeskd. 38. k. (1912) 317. l. és A. Scheiner, Die Mundart der Sachsen von Hermannstadt, Archiv d. V. f. sbb. Lkde N. F. 41. k. (1928) 661. l.

³² A moselfrank nyj. legfontosabb ismertetőjelének tekintik, hogy *das*, *was* helyett *dat*, *wat* szókat használ, amint az különben az erdélyi nyj.-ok egyik jellemző ismertetője is. A mosel- és a rajnafrank nyj.-oknak azonban nem ez a legfontosabb megkülönböztetője, hanem a magánhangzó mennyiségi változása. R. Martin (i. m. 257. §) megállapítja, hogy a két nyj. között sokkal jellegzetesebb különbség az, hogy a moselfrank a magánhangzókat megnyújtja, míg a rajnafrank a rövid magánhangzókat kedveli. „Ganz auffallend wird im Westen (des behandelten Gebietes) und Norden die Länge bevorzugt auch in Fällen, in denen im Osten (also zwischen östl. Soonwald und Nahe) durchgängig die Kürze herrscht... Wenn der Unterschied der Vokalquantität in den zahlreichen oben genannten Fällen die charakteristische Verschiedenheit beider Mundarten darstellt, so ist es auch ge-

alfrank-hollandi, részben a hesseni-westfáliai területre vezettek. A hangsúlyról tett megállapításaink tehát megerősítést nyernek a hangtörténet részéről. Elvisznek persze keletközépnémet területre is, de csak olyanra, ahol rajnai-flandriai település kimutatható. Az összehasonlítást tovább is kellene vezetnünk és az elválasztó jelenségekre is ki kellene térnünk. Ez azonban hely hiányában itt nem lehetséges. Egy jelenségre azonban még ki kell térnem, egy látszólagos rendellenességre, amely azonban nemcsak a d., hanem az alsórajnai és ripuari nyj-okban épúgy megtalálható mint az erd. nyj-okban. Fentebb tárgyaltuk, hogy az *r* előtt álló magánhangzók diftongizálódnak. Ettől azonban néhány szó eltér. A nygerm. *ë* hangból a d. hangrendszerben *ea* fejlődött, kivéve a *har* „Herr“, *harts* „Herz“, *šparn* „sperren“, *ban* „werden“, *-park* „Berg“ (csak összetett hegysorokban) stb. szókban. Érdekes jelenség, hogy ezt a hangtörést megtaláljuk kb. ugyanazoknál a szóknál az említett nyj-okban is³³ és az erd. szász (beszt.) nyj. és a vele rokon luxemburgiban is (Klein, i. m. 2. § Ib, jegyzet). A mosel- és rajnavidéki nyj-okban ez különben már a 12. században kimutatható. De megtaláljuk

rechtfertigt, von diesem Gesichtspunkt aus eine Grenze der beiden Mundarten zu bestimmen. Die scharfe Quantitäts, und Qualitätsgrenze des Stammesvocals im Part. praet. *gešnet: gešnit* ... ist sicherlich für sich allein schon eine bedeutungsvolle Quantitätsgrenze, ... und ferner beginnt von hier an nach Westen zu das Prinzip der Dehnung rasch und ständig an Geltung zu gewinnen.“) A *das/dat* vonal azonban nem esik mindenütt össze a magánhangzónyújtás (rövidülés vonalával), egyik belenyúlik a másikba. A d. magánhangzórendszer egyes jelenségei is mélyen belenyúlnak a moselfrank területbe. Mint fontos mozzanatot azonban azt kell itt leszögeznünk, hogy nem a mássalhangzók, hanem a magánhangzók különböztetik meg jellegzetesen a két nyj-t.

³³ Frings, DDG. V. 24. §, Neuse, DDG. VIII. 33. §, Hanenberg, DDG. VIII. 32. §. Leihener DDG. II. 81. §.

az iglaui nyj.-ban is³⁴ és a gr.-ben.³⁵ A szep. felföld nyj.-aiban azonban az \ddot{e} > a fejlődés a normális.³⁶

Hasonló jelenség az is, hogy a nygerm. a-hang egyes szókban nem követi az általános szabályt, hogy *r* előtt diftongussá válnék, hanem megmarad *a*-nak, pl. *švarts* „schwarz“, *hart* „hart“, *gətsar* kfn. ge-zarre „Gezerre“ stb. Itt megint találkozunk a d. nyj. a rajnai nyj.-okkal, mert ugyanazokban a szókban ott is megmaradt a nygerm. rövid *a*. Frings³⁷ a rajnai nyj.-ok *e* jelenségét a kultúrnyelv hatásának tulajdonítja. Véleményünk szerint azonban erről a d. nyj.-ban szó sem lehet, mert ezt a hangjelenséget már a legrégebb hely-, ill. dűlőnevekben is megtaláljuk, pl. *Švartsnpark* „Schwarzenberg“; itt kultúrnyelvi hatásról még nem beszélhetünk. Egy pillantást kell azonban még vetnünk a Szepesi Felföld magánhangzórendszerére. A Szepesi Felföld (szff.) nyj.-a nemcsak területi közelsége, hanem egyéb sok rokonvonása miatt is érdekel bennünket. A két magánhangzórendszert összehasonlítva arra a meglepő eredményre jutunk, hogy feltűnően kevés a hangtani megfelelés a magánhangzóknál. Amíg pl. a d. és gr. nyj.-ok magánhangzórendszerei csaknem teljesen fedik egymást, eltérések inkább csak a mecenzéfiben találhatók, addig az alapul vett 36 magánhangzó jelenségből a szff.-vel csak 9 egyezést találunk. A legnagyobb különbség, amely e két nyj.-t elválasztja az, hogy a szff.-ön, a szepesbélai nyj.-t kivéve, ismeretlen az *r* előtti diftongizálás. Ezzel szemben viszont a szff. diftongizálta a nygerm. hosszú \bar{a} , \bar{o} , és \bar{e} -t > meg az \ddot{e} -t *eu*, *eu*, *ei*, *oe*-vé. De diftongus maradt a nygerm. *ai* és *au* is: > *ei*, *eu*. E sajátága miatt a szff.

³⁴ Lsd. Kg. Rotker 1257; Trier Egid. 369, Orendel 3571. Huss, ZsfDPhil. 55 (1930) 424 l.

³⁵ Gedeon, 52. §.

³⁶ Gréb, A szepesi felföld német nyelvjárása. 34. §.

³⁷ Frings, Rheinische Sprachgesch. 36. l.

nyj. *diftongizáló*, a d.-t pedig azon sajátága miatt, hogy a nygerm. diftongusokat (*ai* > *ē*, *au* > *ō*) monoftongizálja *monoftongizáló* nyj.-nak nevezik.³⁸ Tekintettel arra, hogy a d. és a szff. mássalhangzórendszer csaknem teljesen megegyezik, a rokonság tehát e révén kétségtelen, vizsgálat tárgyává kellene tenni, hogy mi az oka a magánhangzórendszer közti különbségnek. Grébnék³⁹ és Schwarznak⁴⁰ az a nézete, hogy a d. nyj. magánhangzói, amelyeknek a szff.-ön diftongus felel meg, a régebbi állapotot tartották meg, a d. nyj. tehát még akkor vált ki a szff. nyj.-ból, amikor az még szintén monoftongizáló nyj. volt. A viszony a d. és szff. nyj. között kb. az, mint amilyen egyes sziléziai monoftongizáló és diftongizáló nyj.-ok között fennáll.⁴¹ A d. és a szff. nyj.-ai magánhangzórendszerének a különbsége tehát megmagyarázható; a szff.-ön a diftongizálás később, valószínűleg későbbi telepések nyelvi hatása alatt állt be.

A magánhangzójelenségek között fontos szerepe van a régi szóvégi magánhangzóknak is. A d. nyj.-ban valamennyi ófn. hangsúlytalan magánhangzó kiesett, amely teljesen a szó végén állt, pl. *šōt* „schade“, *gērōt* „gerade“, *frī* „frühe“, *paenō* „beinahe“, *ich gep* „ich gebe“, *brēk* „Brücke“ stb. Ez a jelenség nem csupán a rajnai nyj.-ok jellemzője, mert megvan egyes délbajor (Karintia, Eisachtal, Pustertal, Iseltal, Dráva völgye), néhány dél-

³⁸ Az északszepesi nyj.-ok közt is van azonban monoftongizáló. Az északszepesi nyj.-okat u. i. három csoportba szokták osztani: 1. a szepesi felföldi, 2. a szepesi lapályi (Sörkút: Bierbrunn-, Busóc: Bauschendorf- és Majorka: Meierhöfentől északra) és 3. a Komlóskert: Hopgarten körüli nyj.-ok. Ez utóbbi szintén monoftongizáló nyj. Lsd. Gréb, Zipser Volkskunde. Kesmark und Reichenberg 1932. 74 kk. l.

³⁹ I. m. 90. l. „Der Vokalismus der Dobschauer Mundart darf also in vieler Beziehung gleichsam als erstarrter alter Lautstand des Oberzipserischen betrachtet werden.“

⁴⁰ Sdd. Sprr. 312.

⁴¹ Gréb, Zips. Vkde, 91. l.

tüiringiai és több frank és alemann nyj.-ban is, de a d. nyj.-ban e jelenség bizonyára rajnai eredetű.⁴²

A magánhangzórendszer sajátosságainak kiegészítéseként még néhány szónak a sajátos magánhangzóit kell szóvá tennünk. Ilyen pl. a „wo“ kérdőszónak a hangja, amely a d. nyj.-ban *-ū- :bū?* „wo?“ Wrede tanúsága szerint ma a *wo>wu* hangfejlődés Lotaringiában, a Nied-től keletre, továbbá a Nahe folyó és a Hunsrück táján, a Saar és a Mosel vidékén egészen Cochemig és északon az Eifelig terjed, de előfordul az Elba vidékén az ú. n. Slawenwinkel-ben is.⁴³ Körülbelül erre a vidékre, de inkább ettől keletre visz az „auf“ szónak, — amely a d. nyj.-ában *of*-nak hangzik, — az *o* hangja, amelyből persze csak az *op/of*-vonaltól délre eső terület jöhet számításba. A Rajna vidékén találjuk meg továbbá a *-cht* előtti magánhangzó megnyújtását, amely a d. nyj.-ban ugyan nem általános, de megvan a köv. szókban: *nōcht* „Nacht“, *gedōcht* „gedacht“, *gebrōcht* *reht* „recht“, *šlēcht* „schlecht“, *knēcht* „Knecht“.⁴⁴ Ez a jelenség már a középalnémetben és Hollandiában is kimutatható, előfordul az alsó Rajna mentén is és megvan a fsz.-ben is,⁴⁵ ahol a *cht* előtt megnyúlik a *kfn. ē* és *e>œ*. A „gedacht“ és „gebracht“ szókban ősgermán pótnyújtás (Ersatzdehnung) van, amely az *-anh>âh* fejlődésre vezethető vissza: **thanta>dâhta* „dachte“, **branhta>brâhta* „brachte“, Ósnémet *â*, amely *-an*-ból fejlődött *h* előtt, alfrank területen már igen régi időben

⁴² Frings, Rheinische Sprachgeschichte 33. l. „Der Rheinländer stößt das Endungs -e ab, der Westfale behält es“. R. Martin (i. m. 107. §) „Alle unbetonten Vokale des Althochdeutschen, die im absoluten Auslaut standen, sind ganz geschwunden.“ Be-hagel, 170. l., Reis, 60. l.

⁴³ Wrede, Anz. f. d. A. XXI., 157. l.

⁴⁴ Frings, Rheinische Sprachgeschichte 39. l.

⁴⁵ Gréb, 83. §.

o-vá lett.⁴⁶ A d. nyj. eme hangfejlődése tehát szintén flandriai-holland területre mutat.

A d. nyj. nem ismeri az ö és ü hangokat. Ez általában kn. jelenség, bár nem ismeretlen fn. területen sem, így délfrk., sváb, bajor és alemann területen sem.

Összefoglalva a magánhangzórendszerről mondotakat, megállapíthatjuk, hogy a d. nyj. és részben a gr. nyj. is főleg rajnafrank, részben moselfrank és alfrank-németalföldi jelleget mutat és kétségtelenül rokonságban van mindazokkal a kn. és erdélyi nyj.-okkal, amelyek rajnai eredetűek.⁴⁷

⁴⁶ Behaghel⁵, 271. §.

⁴⁷ Ezzel különben semmi újat nem mondunk, mert ezt a rokonságot már 1798-ban így fejezte ki az „Allgemeine Literatur-Zeitung“-ban Engel, J. Chr. „dass die Schwedler, Stosser, Schmöltnitz etc. so wie überhaupt die siebenbürgisch-sächsische Mundart nicht mit der Plattdeutschen, sondern mit der Luxemburger als Sprache übereinkomme.“ (Lsd. még: Engel, Geschichte des ungarischen Reichs. Wien 1813. I, 234 és Ungarische Rundschau. 4. 1915, 301. l.) Hasonlóképen nyilatkozik Schröer, J. is (Versuch einer Darstellung der deutschen Mundarten des ungarischen Berglandes mit Sprachproben und Erläuterungen. Wiener Sitzungsberichte. 44. k. 1863/277. l.) „Was der Vergleich der Mundarten vor allem wahrscheinlich macht, ist daß die ersten Ansiedlungen der Zips und Siebenbürgen gleichzeitig geschehen, und einer Strömung von Auswanderern zuzuschreiben sind, die vom Rheine her sich bis in slawische Gebiete hinein ausbreiteten (in Obersachsen, der Lausitz, Schlesien, Polen, im ungrischen Bergland und Siebenbürgen). Diese Strömung erhielt vielleicht ihren ersten Anstoß von den Flandern und Holländern, ergriff aber die Rheingegenden bis Köln und Aachen, das Siebengebirge und den Hunsrück. Ob die Kreuzzüge oder Überschwemmungen diese Auswanderlust veranlaßt und ihr die Richtung gegeben? daß sie im 12. und 13. Jahrhunderte vorhanden war, ist bekannt. Und die Auswanderer waren Fandrenses und Teutonici (in Siebenbürgen und Ungarn, und das ist gewiß wörtlich zu nehmen.“ — Továbbá Huss R. (Ungarländische Mundarten. Anz. f. d. A. 36 (1913) 38. l.) megállapítása a d. nyj.-ról: „Diese Mundart ist rheinfränkisch“.

6. A mássalhangzórendszer.

A mássalhangzórendszerénél első dolgunk azt vizsgálni, hogyan jelentkezik a 2. vagy ófelnémet Lautverschiebung, vagyis hogy a nygerm. explozívák (pattanó hangok) milyen változást mutatnak a d. nyj.-ban, mert e szerint lehet a nyj.-t fn., an. esetleg kn. csoportba osztani. Itt is a jellegzetes hangjelenségeket említjük elsőnek. A d. nyj.-ban az irodalmi német nyelvvel szemben a legtöbb változást az ajakhangoknál találunk. Az itt található jellegzetes hangok azt mutatják, hogy a d. nyj. középnémet nyj. A germ. *p*-nek u. i. a szó elején *tf*- vagy *f*- felel meg: *tfon*, *fon*, *tfefr*, *fefr*, „Pfanne, Pfeffer“, a szóban és *m* után pedig *-p*-: *opl*, *kopr*, *stomp* „Apfel, Kupfer, stumpf“, néhány esetben *m* után *f* áll: *donf* „Dampf“. Ez a sajátosság a kn. ill. kkn. nyj.-okat jellemzi és ez köti össze a d. nyj.-t a gr., a felső szepesi (fsz.) és az erdélyi szász, besz. nyj.-sal.⁴⁸ A *tf*- és *f*- egymásmelletti előfordulása jellemző tulajdonsága a d. és a szff. nyj.-nak. Régi körmöcbányai oklevelekben, továbbá a krsemienicai (Galicia) bírói könyvekben (Schöffenchuch) találunk ugyan példát a *tf*- előfordulásra,⁴⁹ de egyébként tudomásunk szerint ismeretlen. A besz. és meggyesi nyj.-okban viszont egymás mellett fordul elő a *p*- és az *f*-. A nygerm. *p*->*f* hangváltozásról ma az az uralkodó vélemény, hogy az csak olyan helyen fejlődhetett ki, ahol *p*-beszélők és *pf*-beszélők, vagyis nykn. és délnémet telepések együtt éltek. Miután egyik a másiknak a kiejtését nem tudta tökéletesen elsajátítani, a kiegyenlítésnek az eredménye az *f*-kiejtés lett. Ez a kiejtés csak a Saale folyótól keletre eső területen fejlődött ki. A szepesi, gr. és valószínűleg az erdélyi szász telepések tehát csak erről a

⁴⁸ Gréb, 106, 107. §, Gedeon, 132. §, Klein, 92—94. §§.

⁴⁹ Schwarz, Sdd. Sprr. 303. l.

vidékről hozhatták ezt a kiejtést, mert a Saaletől keletre ez a kiejtés már a 12. században megvolt.⁵⁰ Nem szabad persze figyelmen kívül hagyni Huss R. véleményét sem, aki több helyen hangsúlyozta, hogy a szókezdő *f*- a 12. században megvolt már a luxemburgiban is, bár ott ma a *p*-hangzás az általános, de az szerinte csak későbbben, az erdélyi szászok kivándorlása után vonult be északról a ripuári nyelvjárásból. „Das *f*- darf im 12. Jhdt. für Luxemburg auch nicht geleugnet werden“.⁵¹ A d. *tf*- kiejtésre vonatkozólag Schwarz n a k⁵² az a véleménye, hogy ez ezekben a nyj.-okban szóösszevonás folytán vagy más áthasonulás folytán keletkezett *tw*- hangkapcsolatok analogiájára keletkezhetett, pl. a *maentfegn*, *entfirt*, *tfiadl*, *tfoach* „meinetwegen, Antwort, Quirl, Quark“.

A szókezdő *p*->*f* és a szóközépi *-p*->*pf* fejlődés együtt jár. Határai kn. területen Karlsbadtól nyugatra az Erzgebirge nyugati széle, a Vogtland keleti határa, onnan Gera-Weimar-Erfurt-Kassel; onnan keletre fordul és nagyjából követi az *ik/ich* vonalát, tehát egész Szászországban és Sziléziában. Csak Morvaországban, Zwittau mellett és ettől délnyugatra találunk megint *apfel*-területeket.⁵³ Hogy hol volt ennek a hangzásnak a határa a 12–13. században, nem tudjuk. Még az sincs tisztázva, mikor kezdődött. Az a körülmény, hogy az erdélyi szászban⁵⁴ is megvan, azt a látszatot kelti, hogy a d., szepesi és erdélyi német telepesek a Saaletől keletre eső területről hozták ezt a kiejtést, de az sincs kizárva, hogy ez is oly önállóan fejlődött ki mint a fentebb em-

⁵⁰ Schwarz, i. m. 302. l.

⁵¹ Huss bírálata Klein Hermin, Die Bistritzer Mundart c. művéről a Zeitschr. für Deutsche Philologie 55. k. (1930) 410. l.

⁵² I. m. 303. l. és Schwarz, PBB. 52, 377. l.

⁵³ Frings, Sprache und Siedlung im mitteldeutschen Osten. 1932. 3. l.

⁵⁴ Klein, 92, 2. §.

lített diftongusfejlődés a hosszú *i*, *u*, *ü*-ből. Hogy a Szepességen és a göllnic-mecenzéfi vonalon az első telepések *p*-beszélők lehettek, azt egy mecenzéfi dűlőnév alapján lehet gyanítani, ahol az egyik erdőnek a neve *Parapüßl* „Pfarrersbüschel, Pfarrerswald“. A mecenzéfi nyj.-ban minden szókezdő *p*-nek *f*- felel meg: *fan* „Pfanne“, *fefv* „Pfeffer“.⁵⁶ Csak a dűlőnév őrizte meg az első telepéseknek *p*-kiejtését. A dűlőneveket ebből a szempontból át kellene vizsgálni, mert valószínű, hogy ehhez hasonló hangjelenség még igen sok rejlik a dűlőnevekben. Ilyen pl. a mecenzéfi *Milpak* hegy is, amely *Mühlberg*-et jelent, s amelyben szintén az első telepéseknek a *-park* > *pak* „berg“ szavuk maradt meg akárcsak Dobsinán, ahol szintén megtaláljuk a *Loŕenpark*, „Langenberg“, *Švartsnpark* „Schwarzenberg“, *Ebrpark* „Oberberg“, *Koŕrpark* „Kupferberg“, stb. elnevezéseket, amelyekben a hangsúlytalan *-park* épügy elüt a *d*. hangrendtől mint a mecenzéfi *b*en, mert mindkét helyen ma a hangsúlyos *Berg*nek *peak* felel meg. Nyilvánvaló, hogy mindkét helyen a dűlőnevek az első telepéseknek nyelvi emlékeit őrizték meg, ezek pedig alfrk.-holland eredetre mutatnak.

Amíg a germ. *p*-nek a fejlődése a szepesi, erdélyi és a keletközépnémet nyj.-okkal köt össze, addig a germ. *b* (*b̄*) hangnak a fejlődése elválasztani látszik ezektől és bajor területre látszik bennünket elvinni, mert a germ. *b* fejlődése nyj.-unkban ugyanolyan mint a délnémet, főleg bajor nyj.-okban, vagyis a szó elején *p*-, belhangban *-b*-, a szó végén *-p* és a kettős *-bb*- helyén *-p*-, pl. *poch* fem. „Bach“, *lēbm* „leben“, *štōp* „Staub“, *repm* „Rippen“. E szabály alól kivétel a *br*- hangkapcsolat a szó elején, ahol megmaradt a *b*-, pl. *brūdr* „Bruder“, *brōn* „Brunnen“, *brēk* „Brücke“. A *b*-nek ez a különös fejlődése az egész német nyelv-

⁵⁶ Gedeon, 132. §.

területen schol másutt nem található, csak a d.-hoz igen közel álló wagendrüsseli nyj.-ban és Csehországban, ill. Morvaországban az iglaui és a schönhengsti nyj.-okban, ez utóbbiban azonban nemcsak az *r*, hanem az *l* előtt is *br-*, *bl-*), amint erre már fentebb (24. l.) rámutatunk. (Schönwald, Liechtenstein és Kornitzben).⁵⁶

A germ. *b*-nek a megnyilatkozása a gr. nyj.-ban igen bonyolulttá teszi az eredetkérdést. Ennek a hangfejlődésnek a történetével már behatóan foglalkozott Behaghel.⁵⁷ Schwarz rámutat arra, hogy a *b->p*-hangváltozás nagyjában összeesik a duális *is*, *-s* elterjedési területével, amely a bajor nyelvterületen kívül megvan a Fichtelgebirge, a Naab és Eger folyók völgyeiben és ettől északra egészen a Vogtland déli széléig. A duális megvan a Rajna vidékén is, de most nem vagyunk erre tekintettel. Rá kell azonban mutatnunk arra, hogy a *b->p*-hangváltozás megtalálható a rajna-moselfrk. nyelvterületen is, csak hogy ott éppen ellenkező módon nyilatkozik meg, mert éppen *r* és *l* előtt van csak *p-*, míg egyebütt megmarad a *b-*, pl. *preñə* „bringen“, *plum* „Blume“, *plut* „Blut“ stb.⁵⁸ Ez azonban az a terület, amelynek a magánhangzórendszere oly feltűnően megegyezik a d. magánhangzórendszerrel. A *b->p*-fejlődés megtalálható a gr., nyj.-on kívül a körmöcbányai-krickehäuer és a németprónai nyj.-okban is. Az a körülmény, hogy az a hangfejlődés főleg a bajor nyj.-okat jellemzi, továbbá, hogy főleg ott található a kkn. nyj.-okban, ahol a szókezdő *w-* helyett *b-* áll, amit szintén bajor jellegnek szoktak nevezni, arra a következtetésre jutottak, hogy ez bajor vonás, s ez csak a bajor nyj.-okból kerülhetett az említett nyj.-okba. Ezt

⁵⁶ J. Matzke, Die Rathsdorfer Mundart. 57. §, Schwarz, Probleme, 335. l.

⁵⁷ I. m. 410. §., Sütterlin (Die deutsche Sprache der Gegenwart 5. 77. l. és Schwarz, Probleme, 368. l.)

⁵⁸ R. Martin, DDG. XIa. 47. l.

nem vonom ugyan kétségbe, de rá kell mutatnom, hogy úgy a $b > p$ - valamint a $w > b$ - hangfejlődés nem ismeretlen a rajna-moselfrk. nyj.-okban sem,⁵⁹ ezeket a jelenségeket tehát kizárólagos *bajor jellegnek feltüntetni nem lehet.*

Az a körülmény, hogy úgy a d. mint a mecen. dülőnevekben, amelyek régebbi hangállományról tesznek tanuságot mint a beszélt nyj., a Berg-szónak nem *b*-, hanem *p*- hangja van, azt a feltevést kelti, hogy azoknak a kétségtelenül nyugatnémet eredetű telepéseknek a nyelvében nemcsak a Berg-szóban, hanem általában minden *nyg. b*- helyén *p*-hangja volt, s így nem bizonyos, hogy ez a hangjelenség *bajor* eredetű, hanem talán éppolyan nyugatnémet eredetű mint a szókezdő *f*-, amelyről Huss azt állítja, hogy a 12. században a luxemburgiban meg kellett lennie. S miután a később tárgyalandó szókezdő $w > b$ hangváltozásról sem tudjuk egész határozottan azt mondani, hogy kizárólagos *bajor* eredetű jelenség, fenntartással kell élnünk mindazokkal a véleményekkel szemben, amelyek ezeknek a kizárólagos *bajor* eredetét vitatják.

Sokkal valószínűbb az, hogy ezekben a nyj.-okban a *p*- azért maradt meg, mert a nykn. telepéseknek a *b*- kiejtése igen közel állhatott a *bajor p*- kiejtéséhez, s a nyelvkeveredéskor a *bajor fortis* kiejtés győzött, épúgy, mint ahogy a duális is valószínűleg azért maradt meg a d. és gr. nyj.-okban, mert meg lehetett úgy a nykn.- mint a *bajor* telepések nyelvében.

A gr. és a d. nyj. egyik legjellegzetesebb hangjelensége az, hogy a szókezdő germ. *w*- helyett *b*-t mond: d. *bīar baebr bōln baesv beš bešn* „Wir Weiber wollen weiße Wäsche waschen“. Fent már említettük, hogy a gr. nyj.-ban azonban nemcsak a szókezdő *w*-, hanem a *š* és *ts* után álló *w* helyett is *b* hangzik, pl. *šbestv*

⁵⁹ R. Martin, i. m. 159. §.

„Schwester“, *tsbeak* „Zwerg“ és a belhang *w* is *b*, ill. *p*: *ēbek* „ewig“, *foap*“ kfn. farwe „Farbe“.⁶⁰ A germ. *w* történetéből⁶¹ tudjuk, hogy az valamikor olyanszerű volt mint ma az angol *w*, vagyis bilabiális spiráns, és kiejtése nagyon közel állt a *b* kiejtéshez, úgy hogy idegenek ezt *b*-nek is hallották, ill. *b*-nek ejtették ki. A *w* > *v* változás már a középkor elején ment végbe a zárt német nyelvterületen, legkésőbb a bajor nyj.-okban, ahol még 1250 körül is a *w* és *b* jel egyértékűnek számított. Egyes nyj.-okban azonban a *w* > *b* fejlődés vált általánossá és sok szegélynyelvterületen és nyelvszigeten mai napig megmaradt. E felfogással szemben E. K r a n z m a y e r azt mondja,⁶² hogy ez a *b*-kiejtés csak a környező idegen nyelvek hatásának tudható be, mert az idegenek nyelvében nem lévén *w* (bilabiális), azok helyette *b*-t ejtettek. Zárt bajor területen valóban nem is találunk *b*-kiejtést. A zárt bajor területen a 13. század második felétől kezdve a *b*-(*w*-) kiejtést kiszorítja a *v*-kiejtés. Ma már *b*-kiejtés csak a bajor nyelvterület szegélyterületein és egyes kérdő-szóknál néhány rajna menti és sziléziai területen található, vagyis pontosabban a következő területeken: 1. a gründer nyj.-okban, 2. a körmöcbányai és németprónai nyj.-okban (Münichwies kivételével), 3. a börzsönyi (Deutsch-Pilsen), 4. a gottscheei, 5. az északolaszországi hét- és tizenhárom-községi (Sieben- und Dreizehngemeinden), 6. a brünni, 7. a wischaui, 8. az iglaui, 9. a schönhengsti (Landskron, Zwittau, M.-Trübau), 10. a deutsch-brodeki és wachtli, 11. az olmtüzi, 12. egyes nyelvszigeteken Friaulban és Karintiában lévő nyelvjárásokban; egyes szók azonban a Ruhr és Lehne folyók mentén (Lüdescheid, Neuenrade, Altena, Hoh. Limburg, Iserlohn, Menden, Neheim,

⁶⁰ Gedeon, 134. §.

⁶¹ Lsd. Behaghel,⁵ 360. §., Schwarz, Probleme, PPB. 58 (1934) 363. l.

⁶² Zeitschr. f. Mundartforsch., 12, (1936) 240.

Arnsberg körül) továbbá a Mosel alsó folyásánál Cochemig, Koblenz, Sinzig, Seifen környékén.⁶³ Ha a *m->b* előfordulási helyét vizsgáljuk, azt látjuk, hogy mint általános jelenség csak olyan nyelvszigetekben maradt meg, amelyek az őshazától és a zárt német nyelvterülettől kezdettől fogva el voltak zárva, részben pedig csak a zárt nyelvterület szegélyein található. Ezt a hangjelenséget általában mint bajor jellemvonást szokták elkönyvelni. Tagadhatatlan, hogy ma többnyire olyan nyj.-okban található, amelyek bajor eredetűek. Hogy a gr.-nyj.-ban egyéb bajor elem is található, ez arról tesz tanúságot, hogy a Göllnic völgyébe és Dobsinára bajor telepesek is jutottak. Ezt különben bizonyos történeti eseményekből következtetni is lehet. Okleveles bizonyítékaink vannak arról, hogy osztrák és steier telepesek vándoroltak a szepesi bányavidékre, gründler területre.⁶⁴ Ez azonban későbbi bevándorlás. Tudomásunk van 13. századbéli steier bevándorlásról. V. István 1254-ben lett Steierország hercege. Ettől kezdve igen élénk kapcsolatok keletkeztek Steierország és a magyar bányavidékek közt. Az ő idejében jöttek Besztercebányára és környékeire steier bányászok.⁶⁵ Azt is tudjuk, hogy 1291-ben jöttek a torockói bányászok Eisenwurzenből, Steyer és Felső-Ausztria határán.⁶⁶ Hogy valószínűleg ugyan-

⁶³ Ahol a *wer, was, wie, wem, wo* szókat ejtik *b*-vel; Schwarz, PBB. 58, 355, Wrede, Anz. f. d. A. XIX, 98, Huss, Anz. XXXVI, 38.

⁶⁴ Frölich David, Bibliothecae... Ulm: Wolfgang Endter. 1643—1644; lsd. Kaindl, Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern. Gotha 1907. II, 198 és H. Kaser, Der Volks- und Kulturboden des Slowakeideutschums, Breslau 1934, 101. l.

⁶⁵ Péch Antal, Alsó-Magyarország bányaművelésének története. Budapest 1884. I, 11. l.

⁶⁶ Jankó János, A torockói vasbányászat és kohászat. Különlényomat a „Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye XXVII. k. (1893), Fejér Cod. Dipl. VI/1. 1201. l. Hanika, Ostmitteldeutsch-bairische Volkstumsmischung im westkarpathischen Bergbaugbiet. 1933. 91. l.

abban az időben Gömör megyébe is jöttek bányászok Felső-Ausztriából vagy Északsteier-vidékről, azt a nagyrőcei *Quirinus*-adat is igazolja. Nagyrőcén igen fejlett *Quirinus*-kultusz lehetett, amit nemcsak a harangon lévő felirat igazol,⁶⁷ hanem az a körülmény is, hogy a város pecsétje még 1711-ben is ezt a felírást viselte: *S. Quirinus de Rauschenbach*. Erről a szentről azonban azt mondják a szentekről szóló lexikonok, hogy ennek a kultusza csak Tengernsee környékén, Délbajorországban, Tirolban és Alsó-Ausztriában volt ismeretes. A „Vollständiges Heiligen Lexikon“ von Joh. Stadler (Augsburg a. I. V. k. 18. l.) tanúsága szerint ennek a szentnek a neve sem a mainzi, sem a magyarországi propriumban nem fordul elő. Magyarországon tudomásunk szerint csak Szepesmegyében a Lőcse melletti Kiskerényben (Kirn > Quirin)⁶⁸. Ennek a szentnek a kultuszát a nagyrőcei bányászok csak osztrák, steier, tirol vagy délbajor területről hozhatták magukkal. Nyilvánvaló tehát, hogy a gömörmegyei bányászok, vagy legalább egy részük az északkeleti Alpeselek vidékéről jött. Ha tekintetbe vesszük, hogy a Keleti Alpok geológiai szerkezete és ércelőfordulása feltűnően hasonlít a Gömör-Szepesi Érchegység földtani szerkezetéhez és ércelőfordulásaihoz, igen közel áll a feltevés, hogy ennek a vidéknek a bányászatát akkor, amikor a geológiai tudomány még igen primitív volt s a bányászok elsősorban a bányászat közben szerzett tapasztalataikra voltak utalva, csak olyan bányászok tárhatták fel és fejleszthették ki, akik hasonló földtani szerkezettel bíró területen már szereztek tapasztalatokat, ismerték a kőzete-

⁶⁷ Lsd. részletes leírását cikkemben: *Siedlungsgeschichte und Rechtsverhältnisse der Stadt Dobschau*. *Ungarische Jahrbücher* XV. k. (1935) 269. l. és *Ein Beitrag zur Herkunftsfrage der Deutschen im Gömörer Komitate, Karpathenland*. 8. évf. (1935) 33 skk. l.

⁶⁸ Lsd. Fekete Nagy i. m. 186. l.) és a 14. sz. a sárosmegyei Berzevicén (O. L. Berzeviczy levéltár.)

ket és az érceket és így elindulhattak a Gömör-Szepesi Érchegeység érctelepeinek a felkutatására.⁶⁹ Ezzel persze nem akarjuk a Közép-Németország felől jövő bányászok idevonulását tagadni. Tudjuk, hogy a Rajna mentén és a Harzhegységben már igen régen folyt bányamívelés, és az Erzgebirgetől északra fekvő Freiberg már 1185-ben létesült mint bányaváros. Német bányászok dolgoztak már akkor és a 13. században olyan területeken, ahonnan vagy amelyeken keresztül jöttek a szepesigründler németek.⁷⁰ De logikai okok mellett szólunk, hogy a gömörmegyei bányászatot valószínűleg bajor eredetű bányászok nyitották meg. Hiszen bajor telepek már valószínűleg Szent István előtt is jöttek országunkba, és a szomszédos érintkezés folytán iparosok és kereskedők elsősorban a szomszédos területekről jöttek hazánkba.⁷¹ Azt is tudjuk, hogy Alsó-Ausztriából a 11–12. század folyamán különösen olyan területekről, ahol a mezőgazdaság számára a talaj rossznak bizonyult, nagy arányú elvándorlás következett be.⁷²

Miután ezekkel azt a feltevésünket, hogy a gr. telepések közt lehettek bajorok, nevezetesen délbajorok is, valószínűvé tettük, lássuk, hogy a fent említett *b- > p-* és *w- > b-* hangváltozáson kívül van-e nyj-unkban

⁶⁹ „A Szepességi takarónak a Keleti Alpok grauvakkeövével való hasonlóságára Böck H., Redlich és Uhlig mutattak rá és ezt a hasonlóságot azonos típusú magnezit-, sziderit- s réz-ércelfordulások is támasztják alá.” Rozložník Pál, *Geologica Hungarica. Series geologica* 5. Budapest 1935. 40. l.

⁷⁰ Sternberg, *Umriss einer Geschichte der böhmischen Bergwerke*. 1837. — Weizsäcker, *Geschichte des Bergbaus in den Sudetenländern*. 1928. (Sammlung gemeinnütziger Vorträge Nr. 596/97.)

⁷¹ E. Schwarz, *Ostsiedlung im Mittelalter im Lichte der Sprachforschung*. = *Mitteilungen der Akademie zur wissenschaftl. Erforschung und zur Pflege des Deutschtums*. 1935. 663. l.

⁷² Ad. Helbock, *Aufbau einer deutschen Landesgeschichte*. = *Schriften zur deutschen Siedlungsforschung*. 1. füz. Dresden 1925. 8. l.

más bajor vonás. A d. és részben a gr. nyj.-nak is egyik jellemző vonása az, hogy a hangsúlytalan igekötőkben a germ. hangzókhoz hasonló, telt színű magánhangzók maradtak meg, vagyis a germ. *ga-*, *bi-*, *ant-*, *fur-*, *za-*, *zu-* és *ur-*nak megfelel: *ga-*, *pu-*, *unt-*, *unk-*, *for-*, *tsu-* és *dr-* „ge-, be-, ent-, ver-, zer-, er-“. A germ. telthangú igekötők már az ófn.-ben elveszítik hangszínüket és a 9—10. században már csaknem minden német nyj.-ban a színtelen -e-t találjuk.⁷³ Csak a bajor nyj. tartja meg soká a teljes hangokat, úgy hogy ezt az óbajor nyj. egyik ismertető jelének tekintik. Csupán a keleti frank és a karintiai nyj.-ban találjuk még meg a *ga-* igekötőt, mint ezeknek a nyj.-nak egyik ismertetőjét.⁷⁴ Feltűnő azonban, hogy a szepesi lapály (Niederland) nyj.-aiban is találunk teltebb hangú igekötőt: *bozohln* „bezahlēn“, *bomihln* „bemühen“, amelyekben bajor befolyást alig tudunk felfedezni. Hogy a d. nyj.-ban ezek a teltebb hangok *nem másodlagos*, tehát itteni megtelepedésük után keletkezett hangok, azt igazolni lehet azzal, hogy egészen ősi alakot őriztek meg, mint pl. *gelēbm* „glauben“ *gēnēdigār har* „gnädiger Herr“ *gēp gelēk!* („Gott), gib Glück!, *ear gēzīt ništ* „er sieht nichts“. Ennek a telthangzónak a megmaradása eddigi tudásunk szerint bajor jellegnek tekinthető. Oka bizonyára abban keresendő, hogy ezek az igekötők nem vesztették el a d. nyj.-ban annyira hangsúlyukat mint más nyj.-okban, ahol csak színtelen -e- található vagy ahol a magánhangzó teljesen kiesett. Itt jegyezzük meg, hogy a gutturálissal kezdődő igéknél a *ge-* előrag eltűnt: *dr es kōmēn* „er ist gekommen“, *dr hot gesēn* „er hat gegessen“.

Óbajor jelleget mutat a nazálisok után következő -an végzet, a d. nyj.-ban pl. *kōmēn* „kommen“, *ziñēn*

⁷³ Braune, Althochdeutsche Gram. 70—77. §§.

⁷⁴ Kranzmayer, Sprachgeschichten u. Sprachbewegungen in d. Ostalpen. 18—26. II.

„singen“ stb. Az óbajor nyj.-okban u. i. a hangsúlytalan szótagok teltebb magánhangzója csak a 10—11. században válik színtelen -e-vé. A d. -an végződés tehát régi emléket őriz. Ide tartozik azonban a ragozott melléknévek -a ragja is: *gēlv* „gelbe“ *šēnv* „schöne“, *grūs* „große“. Ilyenszerű hangjelenségeket német nyelvterületen ma csak a Magas Berni Alpokban és a Gotthard-hegységen át a zárt német nyelvterülettől elzárt és elszigetelten élő Wallis kantonban, továbbá Graubündenben, Délkarintióban és a Hét- és Tizenháromközségben és Csehországban M.-Schönberg, Freudenthal, Zwittau környékén, Joachimsthalról délre és a Felvidéken Privigyén⁷⁶ találtunk.⁷⁸

Ugyancsak óbajor jelleget látunk a germ. â- és ôn-tövő nőnemű főnevek szóvégi -a hangjában, pl. d. *gute zupv*, ófn. *guota suppa* „gute Suppe“ *šēnv zōnv*, ófn. *sonna sunna* „schöne Sonne“, d. *di šveare* „die Schwere, Gewicht“, *di lūr*, kfn. *lûre*, magy. lőre, rossz bor, *di knur* kfn. *knorre*, rög., *gōdv*, kfn. *gote*, Patin, keresztanya. Ez a sajátság szintén csak némely szegély-nyj.-ban maradt meg, így pl. a karintiai, perneggi nyj.-ban,⁷⁷ a gottscheei nyj.-ban⁷⁸, az alagnai nyj.-ban,⁷⁹ a wallisi nyj.-ban⁸⁰ és néhány svájci nyj.-ban.⁸¹

Ide tartozik az -isch melléknévképző, amely a d. nyj.-ban -uš, pl. *lataenuš*, „lateinisch“, *ungruš*, „un-

⁷⁶ Sudd. SprA 162.

⁷⁶ Reis, Deutsche Mundarten 59. l.

⁷⁷ Lessiak, Die Mundart von Pernegg. 100. l.

⁷⁸ Tschinkel, Die Gottscheer Mundart. 138. §; lsd. még Behaghel,⁵ 195, 1. §., Willmanns, Deutsche Gramm. I. 269. 3. §.

⁷⁹ E. Hoffmann-Krayer, Mundart von Alagna. = Anz. f. d. A. XXI. 26.

⁸⁰ Brandstetter, Rätoromanische Studien I, 9.

⁸¹ Fr. Jos. Stalder, Die Landessprachen der Schweiz, 198 és 204. l.

garisch“. Ez a jelenség megtalálható a börzsönyi nyj-ban is: *pilsnuš* „pilsnerisch“ *kenduš* „kindisch“.⁸²

Régi *-a* maradt meg az *icha*, ófn. *ihhâ* „ich“ névmásban is.⁸³ Ide tartozik bizonyára az *unv* „ohne“ szó is, amely Hoffmann-Krayer szerint egy *aniu* vagy **uniu* alakra megy vissza.⁸⁴

Ezek volnának azok a bajor jellegek, amelyek azt bizonyítják, hogy nyj.-unkban bajor nyelvi keveredés is van. Ezt persze csak azzal a kikötéssel mondjuk, amennyiben feltételezzük, hogy ezek a sajátosságok az őshazából való kivándorlás idején középnémet területen már ismeretlenek voltak.

A bajor kitérés után térjünk vissza a mássalhangzórendszer ismertetéséhez, hiszen még nem is fejeztük be az ajakhangok ismertetését. Az ajakhangok között fontos szerepe van a germ. *f* hangnak. A nygerm. szókezdő *f-* a d. nyj.-ban megmaradt *f*-nek: *felt* „Feld“. A belhangi *-f-* azonban magánhangzók között vagy *m* után *-b-*, *-l-* után *-v-* lett: *ūbr* „Ufer“, *ōbm* „Ofen“, *fembv* „fünf“, *elbv* „elf“, *tsvelbv* „zwölf“. Ez a hangjelenség ismét a moselfrk. és egyéb nyugati nyj.-okhoz vezet bennünket, de megvan az erd. szászban is,⁸⁵ továbbá egyes szudéta nyj.-okban is, mint pl. a kostenthaliban, Kuhländchenben, Iglauban és Lautschban,⁸⁶ valamint a heseni nyj.-okban is.⁸⁷ A szóközépi *-b-* *-f-* helyett valamikor egész Középnémetországban általános volt, ismeretes volt délfrank, hesseni és tübingiai területen, míg a ripu-

⁸² Gréb, Zs. f. d. Maa. 137. l.

⁸³ Lsd. erre vonatkozólag Zingerle, Germania VII. 257. l., Grimm, Deutsche Gramm. III. 291. l., Willmanns, i. m. 278. § és O. Weise, Unsere Mundarten 32. l.

⁸⁴ Hoffmann-Krayer, Vokalismus der 'Basler Mundart, 82. §.

⁸⁵ Klein, 113. §, Scheiner, PBB. 11, 95.

⁸⁶ Schwarz, Sdd. Sprr. 211. 231. 232 és 296. II.

⁸⁷ Freiling, 231. §.

ári területen megmaradt a -w-.⁸⁸ A d. nyj. jellegzetessége itt az, hogy a -b- és a -v- együtt fordul elő. Ez arra mutat, hogy ez a nyelvkeveredés vagy az átmeneti házában jött létre, vagy már itt.

A foghangok közül a germ. *d-* (*d*, *p*) a szó elején részben *t-*, részben *d*-ként jelentkezik: d. *tōchtr* „Tochter“, d. *tōk* „Tag“, d. *taesl* „Deichsel“, d. *drīslont* „Drieschland, Brachfeld“, d. *drōt* „Draht“, d. *traegn*, „trocknen“. E tekintetben megegyezik a gr. fsz., beszti. és részben a ripuari nyj.-okkal. (Ez utóbbiakban csak *r*, *l*, *s* előtt van *t-*.⁸⁹ A d. *d-*, *t-* egymásmellettisége azt mutatja, hogy itt is nykn. és knn. nyelvkeveredés nyoma van. Eredet szempontjából biztos alapot nem nyújt, de a fsz. gr. és erd. szász nyj.-okkal való kapcsolat szempontjából fontos.

Valamivel határozottabb támpontot nyújt a belhagi germ. -*d-* fejlődése, amely a d. nyj.-ban általában -*t*-ként jelentkezik, csak néhány szóban maradt meg -*d*-nek: *ōdn* „Atem“, *knōdn* „Knoten“, *laedn* „läuten“, *bređr* „breiter“, *en laedn* „den Leuten“ stb. Ez a jelenség mindenestre nykn. jellegre mutat. Hasonló jelenség található azonban a szff.⁹⁰, valamint az erd. nyj.-okban is.⁹¹ Hasonlóan megtaláljuk a -*d*-t néhány esetben az *n* és az *l* után is: *holdn* „halten“, *kolde* „kalte“, *šoldr* „Schulter, Schinke“, *undr* „unter“, „*hēndr*“ stb. Mint felsőszepesi nyj.-okkal való érdekes közös vonást kell kiemelni a *ld-* > *lg-* hangváltozást: *gulgŋ* „Gulden“, amely csak az erdélyi (meggyesi) és néhány keletfrank nyj.-ban található.⁹²

A nygerm. szókezdő *t-* kivétel nélkül *ts*-vé lett: *tsēn* „zehn“ *tsvā* „zwei“, a belhagi és szóvégi -*t*-, -*t* helyén

⁸⁸ Weinhold, Mhd. Gr. 162 és 76. § és Huss R., ZsfDPhil. 50 (1930) 429. l.

⁸⁹ R. Martin, 126. §.

⁹⁰ Gréb, 116. § és Lumtzer, PBB. 19, 316. l.

⁹¹ Klein, 95. §.

⁹² Jungandreas, 203. l., Gréb, 114. §.

mindeniütt *s áll*: gr. *bos* d. *bosr* „Wasser“, *bōs* „was“. Van ugyan egy szó a d. nyj.-ban, amely *Schwarz* és *Schröer* nézete szerint megtartotta a régi szóvégi *-t* hangot, ez a *tsaen* „außer, höchstens, es sei denn“ fsz. tsoent szó, amely egy rajnamenti alnémet *et sie denn* „es sei denn“ maradványának volna tekinthető.⁹³ Ha ez valóban így van, akkor itt ismét találtunk egy alsófrk. kapcsolatot. Valószínűleg alsórajnai eredetre lehet visszavezetni a szóvégi *-t* eltűnését *p*, *g* és *š* után: *jōk* „Jagd“, *hēp* „Kopf, Haupt“ *ješ* „Gischt, Schaum“.⁹⁴

Igen érdekes jelenségeket találunk a torokhangoknál is. Mindenekelőtt megemlíjtük, hogy a *b*, *d* és a *g* hangok a gr. nyj.-ban erősen zöngés hangok, ami olyan tulajdonság, amely az egész német nyelvterületen csak a ripuari, az alsósziléziai, az alnémet, a szepesi és az erdélyi nyj.-okban ismeretes.⁹⁵ A többi nyj.-ban ezek a hangok zöngétlenek vagy gyengén zöngések.

A nygerm. *g*-a gr. és a d.-ban is megmaradt *g*-nek: *gons* „Gans“, d. *gōnr* „Gänserich“, d. *gearkōmr* „Sakristei, Gerkammer“ (alnémet *gerekamer* öltözőkamra). Csak néhány szóban találunk *g* helyett *j*-t: d. *ješ* „Gischt“, d. *jest*, holland *gust* „unfruchtbar (Kuh)“ meddő, *Jōri*, „Georg, Jorich“ *jeam* „Germ., Hefe“. Ez utóbbi hangjelenség ismét nykn.; megtaláljuk a Prüm-Neuenberg-Kochem-Mosel-Koblenz vonaltól nyugatra valamint az összes alsófrank és az Elbétől nyugatra élő alnémet nyj.-okban, Brandenburgban és a középf Frank északi részében. Ostfalenben már a középkorban is találunk *j*-t *g* helyett.⁹⁶ A szóvégi *-g* mindig zöngétlen, a *k* hanghoz hasonló hang: *peak*, *-park* „Berg“, *tōk* „Tag“, ami a hesseni és pfalzi nyj.-okban általános, de a napok neveiben, valamint az *-ig* végződésnek megfelelő vég-

⁹³ Schwarz, Sdd. Sprr. 239, 299. l. és Schröer, Nachtrag 292. l.

⁹⁴ Neuse, i. m. 211. §.

⁹⁵ Reis, 49. l.

⁹⁶ ZsfdA. XL, 165. l. Frings, Rheinische Sprachgesch. 40. l.

zódásban *-ch-* hangot találunk: *zōntok*, *mōntoch* „Sonntag, Montag“ stb., *bēnich* „wenig“ *kēnich* „König“ stb., ami viszont nyugati frank vagy alnémet hatásra mutat.

A germ *-gg-* a gr. nyj.-ban mindenütt *-k-*: *brek* „Brücke“.

Rendkívül fontos az eredet szempontjából a szókezdő *k-* kiejtése. Az egész német nyelvterületen a szókezdő *k-* hehezetes: *kh-*. Ez alól csak a ripuari (Köln-Aachen), Mansfeld és környéki, a Lipcse és környéki, a szászországi Torgauig, és a Saale mentén Cönnertől Naumburgig eső területen lévő nyj.-ok alkotnak kivételt,⁹⁷ de ugyancsak hehezet nélkül ejtik ki a d., a szepesi-gründler és az erdélyi szász nyj.-okban is.⁹⁸ Ez rendkívül fontos jelenség, mert ennek az eredetét holland területre viszik.⁹⁹ Ha ezt a jelenséget flamand-flandriai eredetűnek kell tekintenünk, akkor ismét van egy bizonyítékunk a flandriai kapcsolatok igazolására.

De csaknem ugyanilyen kapcsolatot teremt az említett nyj.-ok között a szókezdő germ. *s-*-nek megfelelő *z-* (zöngés *z* mint a magyar „*zab*“ szóban.) A német nyelvterület legnagyobb részén a szókezdő *s* zöngétlen hangzó; zöngés csak az alnémet nyj.-okban, Westfália és Schleswig egy részét kivéve, a d., szepesi-gründler és erd. sz.-ban.¹⁰⁰

⁹⁷ „Nur der niederfränkische und niederdeutsche Westen hat die Behauchung anlautender Verschlusslaute aufgegeben.“ Lessiak, Beiträge zur Gesch. des deutschen Konsonantismus. Schriften der Phil. Fakultät der Deutschen Universität Prag. Bd. 14. 1933. 158. l.

⁹⁸ Egyes szókban előfordul ugyan a hehezetnélküli *k-* karintiai és déltirol nyj.-okban is. Lsd. E. Kranzmayer, i. m. 16. l.

⁹⁹ Fr. Karg, Flämische Sprachspuren in der Halle-Leipziger Bucht. Mitteldeutsche Studien. 6. füz. 1933. 52. l., Schwarz, Sdd. Sprr. 298, 304. l., Behaghel,⁵ 410, 3. §.

¹⁰⁰ Behaghel,⁵ 380, 8. §, O. Weise, Der Übergang von *s* in *z*, ZsfdMaa. 1908, 194. l. J. Schatz, Altbair. Gramm. 1904. 81. l.

Az *r* után álló *s* a gr. nyj.-ban a *rst* hangkapcsolatban *š*-nek hangzik. A német nyelvtudomány megállapította, hogy a germ. *s*-hang nem úgy hangzott mint a mai német *s*, hanem középhelyet foglalt az *s* és *š* zöngés alakjában pedig a *z* és *ž* között, aminek a nyoma számíthatóan régi német kölcsönszóban megtalálható: *zsák* > *Sack*, *Rozsnyó* < *Rosenau* stb.¹⁰¹ A gr. nyj. a jelzett hangkapcsolatban úgy látszik a régi kiejtést őrizte meg. Az *rs* > *rš* hangfejlődés általános sajáttsága az al- és középfrank, a középnémet, a bajor és az alemann nyj.-oknak: d. *feašt*, rajna- és moselfrk. *fēašt* „Ferse“, d. *duašt*, gr. *duašt*, rajna- és moselfrk. *dōašt* „Durst“.¹⁰²

Egyéb hangtani sajátosságok közül felemlítjük még a következőket. A d. nyj. megőrzött olyan szókezdő mássalhangzókat, amelyek az irodalmi nyelvben, de a német nyj.-ok legtöbbszörében régen eltűntek. Itt van pl. ez a 3 szó: *brīn* „wringen“, facsarni, *knōgn* „nagen“ rágni és *trōznt* „Rasen“, gyep. A *brīn* szó megfelel az alnémet *wringen*, *ringen*, középholland *wringhen*, angol *wring*, erd. szász *brängen* „ruhát facsarni“ szóknak. Itt egy nygerm. *wr*-maradt meg mint *br*-; tudomásunk szerint csak a holland és középfrank nyj.-okban maradt meg a *w*- a germ. *wr*-hangkapcsolatnál.¹⁰³ Ezzel a szóval tehát ismét erősödik az al- és középfrank nyj.-okkal való kapcsolat. De ugyanoda visz a *knōgn* szó is, amely az alsó Rajna vidékén, Hollandiában és az erd. szász nyj.-okban is *knagen*, *knageln* alakban ismeretes. Valószínűleg alfrk. vagy középfrank eredetű a *trōznt* szó is, amely az alsórajnai (Kronenberg) *frasen* „Rasen“ szóval azonos és megfelel a gót **wrasa* szónak. E szó előfordul a szff. nyj.-ban is, és L u m t z e r¹⁰⁴ egy **twrosen* alakra

¹⁰¹ Lsd. Kniezsa I., A magyar *zs* hang eredete. Magyar Nyelv 29. k. (1933) 95–104 és 142–157. l.

¹⁰² Behaghel,⁵ 383. §.

¹⁰³ Braune, Althd. Gramm. 106. §.

¹⁰⁴ Die Leibitzer Mundart, 308. l.

vezeti vissza. Ez a **tro* a germ. *p*-ből keletkezett *tf* (*tfon* „Pfanne“) hangnak volna talán a párja.

Ezzel szemben vannak igen jellegzetes hangkiesések. A szóvégi *-t* eltűnését már említettük. Egyes szók-ból azonban kiesett az *-n-*, pl. a *foftsich* „fünfzig“, *foftsan* „fünfzehn“ és a *gisbajōn* „Gänseweihehahn, Habicht“ héja.¹⁰⁵ Bár ez a jelenség a d. nyj.-ban nem oly általános, mint az erd. szászban és a rajnamenti nyj-okban, de mégis olyan jelenség, amely szintén kapcsolatot teremt a hollandhatármenti nyj.-okkal.

Az *n* (*m*) kiesése spiráns előtt különben igen nagy jelentőségű különbség a középfrank és alfrank, sőt azon túl az *ingwäon* és *német* között is, ami nagyjában megfelel az alnémet-felnémet ellentétnek. Wrede felfogása szerint u. i. a „német“ az tulajdonképen egy *gótizált* nyugatnémet („Das „Deutsche“ ist ein gotisiertes Westgermanisch.“) Ezen a nézeten van különben Frings és Karstien is. (Frings, Rheinische Sprachgeschichte 21. l. és Germania Romana 9. l.; Fr. Maurer, Geschichte der deutschen Sprache. — Festschrift für Behaghel, 1934. 210. l. és Karstien cikke a Sachwörterbuch der Deutschkunde (1932) II, 1126. l.) Az a körülmény, hogy a d. nyj.-ban, ha csak nyomokban is, de mégis megtalálható a nagyjelentőségű hangkiesés, kétségtelenné teszi, hogy a d. nép egy rétege talán éppen Eupen vidékéről való, ahol a *fōf* „fünf“ és *gis* „Gänse“ területe van, tehát már a mai belga területen. Az *n*-kiesés határvonalait a „fünf“ és „Gans“ szókban lsd. Frings idézett művének 21—23. l.

Jellemző szók a d. nyj.-ban a *fat* „immer, immer-

¹⁰⁵ Gréb, a Karpathenland 9. (1936) évf.-ában 28. l. közelebbit.

(Frings Rheinische Sprachgesch. 22/23. l. — Darum spiegelt die „fünf“-Linie klarer als jede andere Geschick- und Entwicklungsrichtung des niederfränkisch-mittelfränkischen Stranges wieder.“

fort“, *ear bit*, „er wird“, *is bats* „ihr werdet“ és a *dat* „dort“ szók, amelyekből kiesett az *r*. Ilyen alakban azonban csak az al- és középfrank nyj.-okban találjuk meg ezeket a szókat.¹⁰⁶

Az alaktani sajátágok közül mindenekelőtt a kicsinyítő képzőket említjük meg. A gr. és a d. nyj. két kicsinyítő képzőt használ: a *-chen* és a *-l* képzőt. Általános kicsinyítő képzője a *-l*, de néha használja a *-chen*-t is, pl. *tēšl* „Tischlein“, *pēm̃l* „Bäumlein“, *pīchl* „Büchlein“; *nēglchən* „Nägelchen“, *švestrchən* „Schwesterchen“. Használják a kettős kicsinyítést is: *pīchlchən* „Büchlein“, *lēchlchən* „Löchlein“, *jīnglchən* „Jünglein“. Ez olyan sajátosság, amely csak a szff. és a nykn. nyj.-okban ismeretes.¹⁰⁷ Személyneveknél is vegyesen használják a két kicsinyítő képzőt: *Zūzl*, *Zūzchən* „Susanna“, *Mrintšl*, *Mrīchən* „Mariechen“; családneveknél: *Liksl* „der kleine Lux“, *Štübnrchən* „der kleine Stubner“. Elmarad a kicsinyítőképző az *-el* végű szóknál, ill. ezeknek rag nélkül, de Umlauttal képzett többszámú alakjuk a kicsinyítő értelmét is felveheti, pl. *dr fogl* „der Vogel“, *di fēgl*, *es fēgl* „die Vögel, das Vöglein“. Ellenben valódi kicsinyítő képzős alakulatok a következők: *es respl* „Risplein“, *es knēspl* „Knösplein“, *a stēbl* „ein Stäubchen“ (kfn. *rispe*, *knospe*, *stoup*-ból).

Az *-l* képző a szászországi területek jellemző képzője.¹⁰⁸ Ettől keletre, a Thüringiai erdő vidékén már a *-le*, *-la*, *-erle*, a thüringiai és felsőszász nyj.-okban már

¹⁰⁶ Holthausen, Die Remscheider Mundart. PBB. 10. (1885) 417. l.; Frings, Rheinische Sprachgesch. 36. l. „Das Klever Land links des Rheins hat das *r* fest bewahrt, im Kölner Land schwindet es durchgängig, im Trierer Land ist die Dehnung von unregelmäßigem *r*-Schwund oder von *r*-Reduktion begleitet, in Strichen des Bergischen scheint es gar zu fest bestimmten Vokalen entwickelt: *mort*, *moet*. *mout* „Wort“.

¹⁰⁷ Schwarz, Sdd. Sprr. 142, 215, 297. ll.

¹⁰⁸ Wrede, Die Diminutiva im Deutschen. DDG. I, 108. l. 52. §.

-*chen* használatos. Szilézia jellegzetes képzője a -*la*, habár régebben ott is -*chen* volt bizonyára az általános,¹⁰⁹ de a keletfrank -*l* csaknem teljesen kiszorította.¹¹⁰ Tekintettel arra, hogy a szászországi -*l* mellett előfordul a -*chen* is épúgy, mint a d.-ban, s ez a terület nagyjában megegyezik a *p->f*- hangjelenség területével; nincs kizárva, hogy a gr.-ek és a d.-ak ezt a kicsinyítőképzőt onnan hozták. Fontos jelenség, hogy a szff. általános kicsinyítő képzője a *chen*, jelölül annak, hogy ott a keletfrank, esetleg bajor hatás csak kevésbé érvényesült; egyes -*el*-képzős kicsinyítő szók előfordulnak ugyan.¹¹¹

A gr. nyj.-ban a *sein* ige jelentő mód, jelen ideje így hangzik: *ich zae, du pest, hea, ear es, bīa(r) zaen, is zaets, zi zaen*, vagyis *ich bin* helyett azt mondják: *ich zae* (*ich sei*). A Sprachatlas tanúsága szerint ez a használat előfordul Frankfurtól északra, a Vogelsgebirge—Wetzlar—Westerwald környékén és ettől nyugatra a Rajnán át egészen Hollandiáig. Már a középkori flamand és holland költőknél is így szerepel ez az ige.¹¹² Ez ismét olyan sajátosság, amely egyfelől a szff. és az erdélyi, másfelől a nyugatnémet nyj.-okkal köt bennünket össze.¹¹³ Sziléziában ez a használat ismeretlen.¹¹⁴

Érdekes a d. nyj.-ban néhány névmásnak és néhány főnévnek a birtokos esete: *dēzn̄s* „dessen“, *bēmzn̄s* „wessen“ *kēzn̄s* „keines“ és *āksns* „des Auges“, *fīzn̄s* „des Viehes“; ez valószínűleg a „dem seins“, „wem seins“, „des Auge seins“, „des Vieh seins“ szerkezetre megy vissza. Ez tudomásom szerint szintén alnémet és holland sajátosság.

¹⁰⁹ Weinhold, Über deutsche Dialektforschung. Wien 1853. 122. l.

¹¹⁰ Schwarz, PBB. 52, 364 és Sdd. Sprr. 297. l.

¹¹¹ Lsd. Lumtzer PBB. 21. 506.

¹¹² Paul, Grundriss, I. 852. l.

¹¹³ Klein, 158. §, Scheiner, PBB. 12, 149. §.

Ripuari és rajnafrank eredetre mutat ez a kifejezés is: *lōf nōn doktr*, ripuari: *lōf nōm doktr* „lauf um den Doktor!“¹¹⁵

Régi maradéknak kell tekintenünk a ragozott határozói melléknevet: d. *es gēn di hājār mīdr vēm* „es gehen die Häuer müde nach Haus“, d. *di hon en šustr tōtr heargubrōcht* „sie haben den Schuster tot hergebracht“, d. *ich es fat štēndiyār* „ich esse immer stehend“, d. *ezō nosār bēlst vēm gēn?* „so naß willst du nach Hause gehen?“ A régi nyelvnek ez a sajátága már csak egyes szegély-nyj.-okban található, így a déli Alpeseekben néhány bajor-osztrák nyj.-ban (Imst).¹¹⁶

Ugyancsak régi maradék a személynévmás 2. személyű plurális helyett használt duális, és pedig hangsúlyos formában *is*, hangsúlytalanul *-s*, pl. d. *is bats-mr noch hearkōman!* „ihr werdet mir noch herkommen“, amely a gr. nyj.-okban is megtalálható, azzal a különbséggel, hogy ott az *enk* és *enker* alak is megvan, míg a d.-ban ez hiányzik, ehelyett a d.-ban *aech* (eich) „euch“, *ājār* „euer“ van. A duális alakokat megtaláljuk a körmöcbányai és néhány környékbeli falu nyj.-ában, a pozsonyi nyj.-ban, az *enk*-et néhány krickerhäuer nyj.-ban.¹¹⁷ Zárt német nyelvterületen általános jelenség a duális a bajor nyj.-okban, továbbá az alfrank és a westfáliai határnyj.-okban.¹¹⁸ A hangsúlytalan duális *-s* a d. nyj.-ban épúgy ragjellegű, mint az irodalmi nyelvben az egyesszám 2. személyének a *-t* ragja, amely tudvalévőleg a *du* névmásnak a maradványa: *kommst* < *kommst-du*, *nimst* < *nimmis-du*, s amikor az irodalmi né-

¹¹⁵ Münch, Rip. Gr. 26. l.

¹¹⁶ St. Schindele, Reste deutschen Volkstums südlich der Alpen. Köln 1904. 21. l. — Behaghel, Litblatt f. germ. u. roman. Philol. 1899. 7. és ZsfdWf. I. 372., H. Fischer, ZsfdWf. I. 372.,

¹¹⁷ Hanika, Zur Wortgeographie der deutschen Mundarten in der Slowakei. Karpathenland, I, 111. l.

¹¹⁸ Behaghel, 150, 2; 520, 2. §§.

met nyelvet beszélő ma azt mondja, du kommst, du nimmst, ugyanazt teszi az egyesszámban, amit a d. a többesszámban tesz, amikor ezt mondja: *is kòmts* < *ës kommet* *ës*, *is nimts* < *ës nēmet* *ës* „ihr kommt, ihr nehmt“, vagyis megkettőzi a névmást. Hogy ezt az -s-hangot már ragnak minősíti, igazolja az, hogy pl. a parancsoló módban is így használja: *kòmts hear!*, *nemts an koap!* „kommt her! nehmet einen Korb!“ Ez a jelenség megvan a bajor-osztrák nyj.-okban is.^{118a} Meg kell még jegyeznünk, hogy a duális nem minden bajor eredetű nyj.-ban maradt meg, így nincs meg a gottsccheiben sem,¹¹⁹ amely pedig tiszta bajor nyj.

A főnevek neme nem minden szónál egyezik meg a gr. és az irodalmi nyelvben. Így nőnemű pl. a következő szó: *di poch* „der Bach“, *di tsīgl* „der Ziegel“, *di hōbr*, *hōba* „der Hafer“, *di flō* „der Floh“, *di of* „der Affe“, *di tsins* „der Zins“, *di hūbl* „der Hobel“, stb. Ez a sajátság jellemző a középrajnai és elzászi, továbbá a kn. és aln. nyj.-ra.

Igen jellemző hangtörténete és hangföldrajza van a „gehen“ ige infinitivusának. A 8. században még általános a *gān* alak, a 9. sz.-ban lép fel először Bajorországban a *gēn* és kb. a felnémet Lautverschiebunggal együtt haladva, eléri nyugaton a *dorp/dorf vonalat*, északon az *ik/ich vonalat*, és a sváb és alemann területek kivételével elterjed csaknem az egész felnémet területen.¹²⁰ A d. nyj. is *gēn* alakot használ, ami tehát felnémet eredetre mutat.

Felnémet eredetű továbbá az *unzrn* alak „unserem“ helyett, mely Alsó-Ausztriától kezdve Morvaországon keresztül déli Sziléziáig húzódik, helyenként megvan

^{118a} A. P f a l z, Suffigierung der Personalpronomia im Donaubairischen. — Beiträge zur Kunde der bayerisch-österreichischen Mundarten. Sitzungsberichte des Kais. Akad. d. Wiss. in Wien. 190. Bd. 2. Abh. Wien 1918. 4. l.

¹¹⁹ T s c h i n k e l, i. m. 268. l.

¹²⁰ W a g n e r, i. m. 36. l.

Szászországban, Észak-sziléziában és a Tübingiai erdőben. Ez azonban, úgy látszik, olyan sajátság, amelyet nem itteni bajor elemként vettek fel, hanem már az átmeneti hazában is meg lehetett.

A fentebb megemlített hangkiesésekkel szemben van néhány jellemző hangbetoldása a d. nyj.-nak. Az *-et*, *-eit* végű szók egy része *-r-* hangot kap, pl. *oabrt* „Arbeit“, *hochtsrt* „Hochzeit“, *laemrt* „Leinwand“, Leimet-ből, *feşlēbrt* egy burgonyaleves, kfn. *lebet* „Suppe, Brühe“ stb. Ez az *r*-betoldás az őshaza szempontjából igen fontos jelenség, mert a dobsinai nyj.-on kívül tudomásunk szerint csak néhány középrajnai és friz nyj.-ban található.¹²¹

Hasonló hangbetoldás az ú. n. svarabhakti is, amely a d. nyj.-ban csak a *-lch*, *-lk* szóvégi hangcsoportoknál fejlődött ki: *kolich* „Kalk“, *melich* „Milch“, *pilichmaos* „Bilchmaus“ stb., amely azonban megvan a szepesi nyj.-okban is: *bārich* „Berg“, *bolich* „Balg“.¹²² A svarabhakti jellemző tulajdonsága a rajnamenti nyj.-oknak az alemann területtől kezdve az alfrank területig, de megvan Csehország északnyug. nyj.-aiban is.^{122a} A svarabhakti eredete sem felsőnémet, sem alnémet eredetű nem lehet, hanem csak nyugatnémet lehet.¹²³

Egyes szók végére *-t* hang kerül: *şont* „schon“,

¹²¹ Lsd. Rh. Wb. 3, 719, Hochzeit, Kreuznachban *hochtsert*, Meisenheimban *huchtsert*; Frings, Germania Romana 173. l. és aacheni *lomet*; *lammert*, „Leinwand“ (?), *magert* „mager“ (?) Shröer, Nachtrag zu einem Wörterbuche der deutschen Mundarten des ungrischen Berglandes. Wiener Sitzungsberichte, 31. k. 280. l. „Analec. Scep. II. 31: 1666, 31.: *Mai hat es blut gereget: etliches ist alsobald wie eine lebert believert worden.*“

¹²² Gréb, 93. §. és a gottscheeiben is: *millich* „Milch“, *bi-lich* „Bilch“.

^{122a} Hausenblas, 264. §.

¹²³ Reis, i. m. 61/62. l., Heimbürger, Grammatische Darstellung der Mundart des Dorfes Ottenheim im Amtsbezirke Lahr in der Nähe v. Straßburg. 67. §. Nörrenberg, PBB. 404. l.

feast „Ferse“, *rüst* „Ruß“, *korom*, *nestl* „Nessel“, *tsont* „Zahn“, *onkrt* „Anker“ *ēbmt* „Ebene“, *zaoəromprt* „Sauerampfer“ stb.¹²⁴ Ez a sajátosság leginkább hesseni, trieri, ritkán bajor nyj.-okban fordul elő,¹²⁵ de megtalálható a kkn. területeken is, ahol rajnai eredetű telepeseknél kimutatható, tehát a felső Lausitzban, Észak-csehországban is.^{126a}

Az *nt > nk* hangváltozásra, amely oly jellemző igen sok kn. nyj.-ra, van szintén egy példánk: *unklōfm* „entlaufen“; komlóskerti (Hopgarten) *hanklōfn* „entlaufen“, alsópoprádvölgyi „*unklen*“ „entlehnen“.

Érdekes fejlődést mutat a „werden“ ige is, amelynek jelen ideje így hangzik: *ich bar*, *du bist*, *ear bit*, *bīar ban*, *is bats*, *zi ban* „ich werde, du wirst, er wird, wir werden, ihr werdet, sie werden“. A *-d-* kiesése általános alnémet jelenség; már a középalmnémetben is megtalálható, s onnan terjedt más nyj.-ra is; megtalálható azonban a bajor nyelvterületen is.¹²⁶

Ennek párja a „haben“, amely a d.-ban így hangzik: *ich hop*, *du host*, (*hea*), *ear hot*, *bīa(r) hon*, *is hots*, *zi hon* „ich habe stb.“. A többes *hon* alak nykn. és kkn. jelleg.¹²⁷

A szff. nyj.-aival közös vonása a d. nyj.-nak a kfn. *zw->ko-* hangzása a „zwischen“ szóban: *kvešn*. Ugyanez megtalálható a déli Lausitzban és Észak-csehországban,¹²⁸ továbbá az Unterharz vidékén.¹²⁹

¹²⁴ Mráz, 166. §, Lumtzer, 120. §.

¹²⁵ A. Pfalz, Die Mundart des Marchfeldes, Wien 1913. 34. l. *dsōnd* „Zahn“. P. Christa, Wörterbuch und Sprachgesetze der Trierrer Mundart, Honnef a. Rh. 1927. 222. l. *Zant* „Zahn“. R. Martin, i. m. 124. §.

^{125a} O. Weise, Unsere Mundarten, 48. l.

¹²⁶ Lübben, Mittelniederdeutsche Gr. 36, 43, 44. l.

¹²⁷ Frings, Sprache u. Siedlung 6 és 21. l.

¹²⁸ Wenzel, i. m. DDG. VI. 124. § 2. Jegyz.

¹²⁹ Jungandreas, i. m. 197. l. Lessiak, Beiträge z. Gesch. d. deutschen Konsonant. 155. l.

Az igeragozásból végkép eltűnt a kötőmód jelen ideje; az elb. multból csak töredékek maradtak meg: *ich bear* „ich wäre“, *ich het* „ich hätte“, *ich mist* „ich müßte. E tekintetben megegyezik a szff. és a rajna-moselfrk. nyj.-okkal.¹³⁰

Az eddig említett sajátságok főleg nyugatközépnémet és részben bajor jelleget tüntetnek fel. A d. és a gr. nyj.-ban azonban szép számmal találhatók keletközépnémet sajátságok is. Most tehát azokra a sajátosságokra kell rámutatnunk, amelyek a d. és gr. nyj.-nak a keletközépnémet nyelvterülettel való kapcsolatát mutatják. Egyes jelenségekre már rámutattunk, így a szókezdő *f*-hangra, amely régi *p*-ból keletkezett. Ez azonban oly nagy területen fordul elő, hogy a közelebbi haza meghatározásához nem használható. Ezért olyan nyelvi jelenségeket kell keresnünk, amelyek szűkebb területre szorítkoznak. A magánhangzórendszerben olyan nagyarányú megegyezést azonban itt sehol sem találunk, mint amelyet a mosel-rajnafrank nyelvhatár vidékén találtunk. Az SA lapjait lapozgatva arra az eredményre jutottunk, hogy a legtöbb megegyezést az Erzgebirge nyugati részén, az ú. n. bányavidéken találjuk. Erre a megállapításra jutott különben már Mráz is.¹³¹ Azok a hangjelenségek azonban, amelyekre Mráz hivatkozik, nemcsak ezen a területen fordulnak elő, hanem a német nyelvterület sok más vidékén is, s így az őshaza meghatározása szempontjából csak kis mértékben bírnak jelentőséggel. Az általa említett hangjelenségeknél sokkal határozottabb eredményhez vezetnek azok a szók és szóalakok, amelyeknek előfordulási határai az itt közölt 4. és 5. térképünkön láthatók, amelyek részben a DSA, részben pedig a következő művekben előforduló térképek alapján készültek: Th, Frings Sprache und Siedlung im mitteldeutschen Osten, E.

¹³⁰ Gréb, 159. §, R. Martin, 200. §.

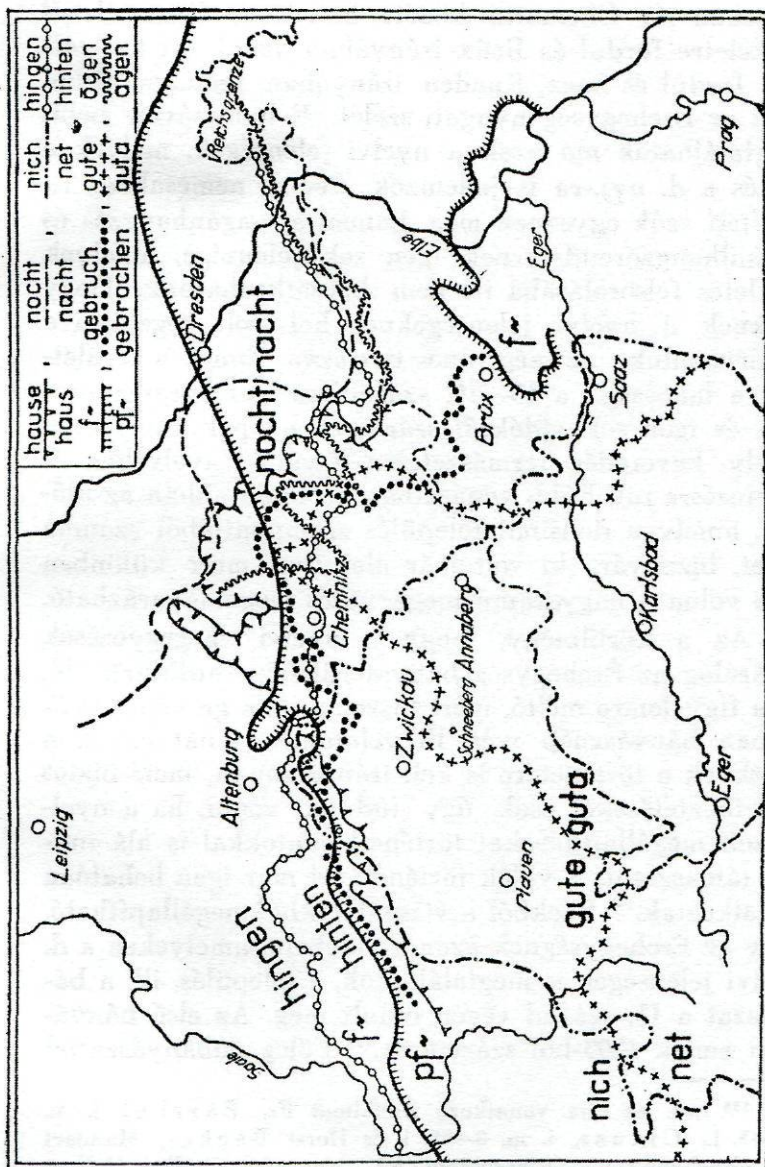
¹³¹ I. m. 120. l.

Schwarz, Sudetendeutschen Sprachräume. H. Clauss, Geschichte und Sprache des Sächsisch-Böhmischen Westerzgebirges. Mitteldeutsche Studien Heft 7. Teuthonista Beihefte 10. Halle 1934. Fr. Barthel, Der vogtländisch-westerzgebirgische Sprachraum. Mitteldeutsche Studien. Heft 5. Teuthonista Beihefte 7. Halle 1933.

Azok a szók, amelyek alapján a d. nyelvi jelenségeknek az Ércheegységben való mai előfordulási helyét meghatározhatjuk, a következők: Apfel (d. *opl*), trocken (d. *traeg*), nicht (d. *net*), nichts (d. *ništ*), Hause (dativ.), (d. *haos*), Nacht (d. *nōcht*), alt (d. *olt*), gebrochen (d. *gəbrōchn*), gute (d. *gutv*), hinten (d. *həntn*), Augen (d. *āgn*) és a szókezdő *p-/f-*. Negyedik térképünk az itt felsorolt szók közül az első négynek a határvonalait tünteti fel. Látható, hogy ezek helyenként egy vonalköteget alkotnak, amely Plauentől keletre déli irányban, az Ércheegység nyugati végén pedig megfordulva keleti irányban halad. Ez az a vonalsáv, amelytől keletre, ill. északra megtalálhatók az említett négy szónak a dobsinai megfelelői. Ez a vonalsáv az Ércheegység nyugati részén összeesik azzal a vonalsávval, amelyet e vidék nyelvjáráskutatói „Bergbaubarriere“ névvel illetnek.¹³² Ez a kifejezés azt akarja jelezni, hogy ott van az Ércheegység bányavidékén élő népek nyelvjáráshatára, amely elválasztja azokat az ettől nyugatra élő földműves lakosságot nyelvjárásától.

Az ötödik térképünk a fentemlített többi szónak a határvonalait tünteti fel. A d. nyelvi jelenségek ezektől a vonalaktól délre, ill. nyugatra fordulnak elő. Ha e két térképet egymásra fektetjük, akkor egy zárt területet kapunk, amelynek a határvonala a következő irányban halad: az Ércheegység nyugati széle és Plauen között északra halad, Zwickaunál keletre fordul és

¹³² Lsd. Fr. Barthel, i. m. 86. l. és 1—7. térképei.

5. térkép. A dobsinai-gründler nyelvjárás érchegységi hangmegfeleléseinek északi és keleti határvonalai.

Zwickau és Chemnitz között halad el, Chemnitznél délkeletre fordul és Brüx irányában halad; ott nyugatnak fordul és Saaz, Kaaden irányában haladva, újból eléri az Érchegység nyugati szélét. E határsávon belül megtalálhatók *ma* azok a nyelvi jelenségek, melyek a gr. és a d. nyj.-ra is jellemzők. Persze nemcsak az itt említett szók egyeznek meg, hanem a magánhangzó- és mássalhangzórendszernek igen sok jelensége, amelyek részletes felsorolásába itt nem bocsátkozhatunk. Hogy ezeknek a nyelvi jelenségeknek hol volt régebben a határvonaluk, az még nincs tisztázva. Ennek a területnek a lakossága a 13—16. században igen megszapordott és igen sok vidékről származó néppel keveredett, amely keveredés természetesen e vidék nyelvében is kifejezésre jut. Főbb vonásaiban azonban abban az időben, amely a dobsinai település szempontjából számba jöhet, bizonyára ki volt már alakulva, mert különben nem volna a nagyszámú megegyezés megmagyarázható.

Az a körülmény, hogy a nyelvi megegyezések kizárólag az Érchegység bányaterületein fordulnak elő, igen figyelemre méltó, mert hiszen a d., a gr. nép is első sorban bányász nép volt. Figyelmünket tehát ennek a vidéknek a történetére is kell irányítanunk, mert biztos következtetéseket csak úgy tudunk vonni, ha a nyelvészeti megállapításokat történeti adatokkal is alá tudjuk támasztani. E vidék történetével már igen behatóan foglalkoztak.¹³³ Ezekből a vizsgálatokból megállapítható, hogy az Érchegységnek azon a vidékein, amelyeken a d. nyelvi jelenségek is megtalálhatók, a település, ill. a bányászat a 13. század végén indult meg. Az első bányászati emlék 1293-ból származik.¹³⁴ Főleg ónbányászattal

¹³³ Lsd. az erre vonatkozó irodalmat Fr. Barthel i. m. 25—45. l., Clauss, i. m. 8—53. l. és Horst Becker, Mundart und Geschichte im Ostergebirge. Mitteldeutsche Studien Heft 4. Teuthonista Beihefte 6, Halle 1933. 2—22. l.

¹³⁴ Clauss i. m. 25. l.

foglalkoztak, de lassan megindult az ezüsbányászat is. A 14—15. század folyamán gyéren lakott területek voltak ezek még, de a folyton fejlődő bányászat mindig újabb és újabb tömegeket vonzott oda. 1340-ben már Preßnitzben pénzverőt állítanak fel és Graslitz 1370-ben városi jogot kap.¹⁸⁵ Az ettől a vidéktől nyugatra eső területen még később indul meg a település. Az első ónbányáról egy 1378-ban kelt oklevél emlékszik meg.¹⁸⁶ Igazán nagy lendületet a bányászat azonban csak 1470 után vett itt, amikor a Schneebergen hatalmas ezüsttéléréket fedeztek fel. Óriási tömegek vándorolnak ekkor ide közelből és távolból. Schreiber¹⁸⁷ számításai szerint az Érchegység szászországi vidékének a lakossági sűrűsége 1450 körül 5—6 ember volt négyzetkilométerenként, 1590-ben pedig már 47. Joachimsthal lakosainak a száma 1516-ban 1050 volt, 1533-ban, tehát 17 évvel később már tizennyolcezer.¹⁸⁸

Ezek az adatok azért érdekelnek bennünket különösképpen, mert ha összevetjük a gr. történeti adatokkal, akkor fontos következtetéseket vonhatunk le belőlük. A gründler nyelvterület településéről azt mutatták ki történészeink, hogy azon a vidéken már a 12. században kellett német településnek lennie,¹⁸⁹ vagyis olyan időben, amikor az Érchegységben még nyoma sincs településnek, legalább is nem az erdő-

¹⁸⁵ Clauss, i. m. 26. l.

¹⁸⁶ Barthel, i. m. 37. l. „Soweit wir sehen, wird der Seifenbergbau auf Zinn im Westerzgebirge 1378 zum ersten Male urkundlich erwähnt.“

¹⁸⁷ Fr. Schreiber, Die Bedeutung der Erzlagerstätten für die Städte des Sächsisch-Böhmischen Erzgebirges. Ungedruckte Diss. Leipzig 1923.

¹⁸⁸ Barthel, i. m. 41. l. és Lorenz, H., Bilder aus Alt-Joachimsthal. Joachimsthal 1925. 35. l.

¹⁸⁹ Fekete Nagy Antal, A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Budapest 1934. 127. l.

borította bányaterületen.¹⁴⁰ Már most hogyan magyarázható az, hogy a d. nyj.-ban mégis találhatók olyan nyelvi jelenségek, amelyek megegyeznek az érchegységi nyelvi jelenségekkel?

Mindaddig, amíg ezen a területen település nem volt, de azután is, ameddig ezen a területen a bányászat virágzott, onnan elvándorlás nem volt, a gr. vidékre és Dobsinára tehát onnan telepesek nem jöhettek. Az érc-hegységi bányászat azonban csak a 16. század közepéig virult. Ekkor kezdenek az érctelepek kimerülni és tömérdek ember marad kereset nélkül. Egyik része talál ugyan foglalkozást az ekkor meginduló faiparban, a vásbányászat is kezd ekkor egyes helyeken fellendülni, de az emberfelesleget mindez nem tudta foglalkoztatni. 1550 után Joachimsthalból nagyobb tömegek vándorolnak ki.¹⁴¹

Mit látunk ezzel szemben Magyarországon? Az 1523. 39. t.-c. szabályozta a bányajogot. Ettől kezdve lendületnek indul a bányászat. Igazi fellendülés azonban főleg a szabad bányavárosokban csak a Miksa-féle bányarendelet kihirdetése után kezdődik, amely lehetővé tette a bányavárosoknak, hogy polgáraik a földesúr engedélye nélkül is szabadon kutathattak és bányászhattak. Dobsinán a Miksa-féle bányarendeletet (Maximiliansche Berg-Ordnung) 1580-ban hirdették ki.¹⁴² A dobsinai városházán azonban őrzik ennek a bányarendeletnek egy kódexszerű kéziratos példányát 1571-ből, ami annak a jele, hogy már előbb is e szerint gyakorolták a bányajogot.¹⁴³ Fel kell tehát tételezni, hogy Dobsinán, ahol ak-

¹⁴⁰ Clauss, i. m. 14. l.

¹⁴¹ Barthel, i. m. 42. l. Clauss, i. m. 36. l.

¹⁴² Wenzel Gusztáv, A magyar bányajog rendszere. 47. l.

¹⁴³ Bővebben erről cikkemben: Siedlungsgeschichte und Rechtsverhältnisse der Stadt Dobschau-Dobsina. Ungarische Jahrbücher XV. k. (1935) 289. kk. l.

kor igen gazdag érctelepek voltak, a lakosság szaporodott.¹⁴⁴

Alig történt meg azonban a Miksa-féle rendelet kihirdetése, szörnyű csapás pusztította el Dobsinát. A törökök 1584 okt. 14-én betörték Dobsinára, a lakosság jelentékeny részét, 362 felnőttet, rabszíjra fűztek és a várost kifosztották és felgyújtották.¹⁴⁵ Dobsinán tehát emberhiány keletkezett. A szörnyű tragédia híre bizonyára eljutott az Érchegységbe is, hiszen kapcsolatok e vidékkel már régóta fennállottak. Itt emberhiány, ott emberfölösleg! Nyilvánvaló, hogy ekkor vándorolhattak a Göllnic völgyébe és Dobsinára azok a telepések, akik a gr. nyelvtérbe hozták az Érchegység vidéki nyelvi jelenségeket.

7. Szótörténet és szóföldrajz.

A szótörténet és a szókincs a régebbi eredetkutatásoknál nem játszott különösebb szerepet, mert az volt az általános felfogás, hogy a szó nem annyira az emberekkel, mint inkább a tárgyakkal és a kultúrával vándorol, s így nem bír bizonyító erővel. Az újabb szótörténeti kutatások azonban kimutatták, hogy a szóknak sok esetben nagyobb bizonyító erejük van mint a hangoknak. Ezt éppen a bennünket is közelebbről érdeklő flandriai-flamand szók történetének és földrajzának a kutatása igazolta, ahol kiderült, hogy bizonyos szók bizonyos területen még akkor is megmarad-

¹⁴⁴ Lsd. cikkemet: Dobsina város népességi statisztikája. Magyar Statisztikai Szemle XIII. évf. (1935), 1055—1079. I. Göllnicbánya pedig már a 13. században szabad kir. bányaváros. A göllnicbányai bányajogra vonatkozólag lsd. W e n z e l i. m. 177. 217 és 324 skk.

¹⁴⁵ Lsd. Pilízius Gáspár dobs. pap 1584-ben írt krónikáját: A törökök betörése Dobsinára 1584. okt. 14-én. Fordította és jegyzetekkel ellátta Klein Sámuel. Rozsnyó 1903.

nak, amikor azon terület nyj.-ának egyéb jellegzetes vonásai rég eltűntek.¹⁴⁶ A gr. és a d. nyj. a maga földrajzi és jogi védettségében igen sok olyan szót őrzött meg, amelyeket eredeti hazájából hozott magával, amelyek nemcsak szótörténeti és szóföldrajzi szempontból bírnak jelentőséggel, hanem kultúrtörténeti szempontból is. Ha a gr. és a d. nyj.-ban pl. nyugatromán-francia eredetű szók mutathatók ki, akkor ez annak a jele, hogy a gr. és a d. nép ősei valaha olyan területen éltek, amely vagy régi latin, római terület volt, vagy legalább azzal határos lehetett. Ha pedig németalföldi szók találhatók itt, akkor ezeket csak holland területről hozhatták magukkal, mert későbbi vagy irodalmi hatásról alig lehet itt szó. Persze végleges következtetéseket egyelőre csak nagyon kevés szóból fogunk tudni levonni, mert olyan munka, mint amilyen a Deutscher Sprach-Atlas (DSA) a hangtanra vonatkozólag, sajnos még nem áll a rendelkezésünkre a szókészletre vonatkozólag. Így tehát csak a szótári irodalomra vagyunk utalva,¹⁴⁷ ez pedig nem

¹⁴⁶ K. Wagner, Deutsche Sprachlandschaften. DDG. XXIII, 80. „Die flämischen Wörter hatten gezeigt, daß Lexikalisches unter Umständen sich am längsten erhält, wenn die anderen Sprachcharakteristika eines Bevölkerungsteiles längst untergegangen sind.“

¹⁴⁷ A szótári utalásokat hely hiányában sajnos el kell hagynunk. A felhasznált szótári irodalomból a következőket említjük meg: Grimm, Wörterbuch der deutschen Sprache, Schiller-Lübben, Mittelniederdeutsches Wörterbuch, Bremen 1876. Meyer-Lübke, Romanisches Etymologisches Wörterbuch. Heidelberg 1911. Fr. Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.¹⁰ Berlin und Leipzig 1924. G. Kisch, Vergleichendes Wörterbuch der Nösner (siebenbürger) und moselfränkisch luxemburgischen Mundart... Hermannstadt 1905. Kisch, Nösner Wörter und Wendungen. Bistritz 1900. P. Christa, Wörterbuch der Trierer Mundart mit Sprachgesetzen derselben und Sprachproben in Prosa und Poesie. Honnef a. Rh. 1927. Fr. Knothe, Wörterbuch der schlesischen Mundart in Nordböhmen. Hohenelbe 1888. W. Crecelius, Oberhessisches Wörterbuch. Darmstadt 1899. Matthias Lexer, Mittelhochdeutsches Wörterbuch.

elegendő. Az itt következő szójegyzék tehát csak előmunkálatnak tekinthető egy leendő szóföldrakhoz. A szókészletnek két csoportját vesszük itt vizsgálat alá: a *latin* (gallorómán-kelta) és a *németalföldi-rajnamenti* nyelvjárásokból származó szokat.

a) *Latin, gallorómán eredetű szók.*

Ismeretes, hogy a Rajna mentén már az ókorban barátságos és háborús érintkezés állott fenn a rajnamenti germánok, kelták és rómaiak közt. Ennek az érintkezésnek a nyomai nemcsak a kultúrában, hanem a nyelvben is visszatükröződnek. A kultúrtárgyakkal igen sok szó is átkerült az egyik néptől a másikhoz, egyiknek a nyelvéből a másiknak a nyelvébe. Amellett jelentékeny népkeveredés is keletkezett: egyik helyen a germánok olvadtak a keltákba-rómaiakba, másik helyen fordítva.¹⁴⁸ E népkeveredés nyomai is meglátszanak e népek nyelvében. Minket ezúttal azok a szók érdekelnek, amelyek a d. nyj.-ba valószínűleg a Rajna középső és alsó folyásának bal partján élő népek nyelvéből jutottak. Ezek a szók az eredetkutatás szempontjából különös jelentőséggel bírnak. Két csoportba oszthatók: az első csoportba azok tartoznak, amelyek az irodalmi nyelvben nem használatosak vagy ritkán fordulnak elő vagy más értelemben, a másodikba azok, amelyek az irodalmi nyelvben is ismeretesek ugyan, de a d. nyj.-ba bizonyára nem az irodalmi nyelv útján jutottak, de azon keresztül is juthattak. Itt csak az első csoportba tartozókat soroljuk fel.

Hely hiányában a fsz. és gründler megfeleléseket

¹⁴⁸ A moselfrank-luxemburgi-ripuari nyelvterületen való népkeveredésre vonatkozólag lsd. H u s s, Az erdélyi német nyelvjárastanulmányozás mai állása. 17. l.; ott az erre vonatkozó irodalom is. — F r i n g s, Rheinische Sprachgeschichte. 14. l. — R. M a r t i n i. m. 101. l.

nem idézzük, ellenben megemlíti azt, ha ez a szó esetleg nem fordul ott elő.

esloch hn. (himmű), „Schalotte“, mogyoró-hagyma, lat. *allium ascalonium*, frc. (francia) *échalotte*, erdsz. *Escherlenk*.

fejšlebrt nn. (nőnemű), egy burgonyaleves neve; eredetileg bizonyára egy halles neve lehetett; frc. *laper* szűrcsölni, vallón *lapet* híg kávé, klat. (*középlatin*) *libetum*, szűrcsölni, *libum* lepény, erdsz. *lâbet*, *lâwet* leves, lé, *krîlabet* „Krensuppe“, *šnî-lâbet* Schneewasser, mecen. *büeslêbet*, *krautlêbet* „Wurstsuppe, Krautsuppe“, németprónai *krautlêbet*, magy. *leves*, a gyümölcs leve.

fiaštlînk hn. őszi barack, Pfirsich, moselfrancia *pirtše*, moselfrk. *pîšenk*, *pierš*, erdsz. beszt. *firženk*, *piarš*, mecen. *fiešlenk* lat. *persica*, ehhez *persicus* őszi barackfa.

grapsn „heftig ergreifen“, kézzel hirtelen megragadni, ófrc. *crape*, provenc. *grap* egy marékka, „manus curva“, olasz *grappo* a megragadás, kapocs, karom, ófrank *krappo*, mecen. *grapm* u. a.

griml s. „Brosamen, Krümchen“ morzsa, moselfrk és erdsz. *grimāl*, ripuari *jrimāl* ugyanaz, lat. *grumulus*, vulglat. **grumellus* csomócska „Häufchen“ frc. *grumillon* „Eisenteilchen, die beim Schmieden abbröckeln“, frc. *se grumeler* „sich klumpen“, olasz, spany. *grumo* „Klumpchen“. Figyelemreméltó itt az, hogy bár a szó hasonlít a német Krume szóhoz, a d., moselfrk. *g-*, *rip-* román eredetű.

kā nn. kürtő, kémény, „Rauchschacht, Schacht beim Bergbau, der aus einem Stollen aufwärts gebaut wird“, lat. *cava*, kfn. *kouwe* „bergm. Hütte über dem Schacht, Schachthäuschen, erzgeb. Kaue, Kaa, Überbau, Häuschen über kleinere Schachtöffnungen, moselfrk. és erdsz. *leisterkā*, rigófogó lombsátor, „Laubhütte für Amsel-fang“.

kepr hn. szarufa, „Dachsparren“, lat. *caprio*, *caper* „der (das Gerüst tragende) Bock“, erdsz. *kāfər* moselfrk. *kāfər* „Dachsparren“, leibitzi *kefr* „Dachlatte“.

kōm hn. penészsréteg a bor felületén, „Schimmel auf Wein oder einer Flüssigkeit“, vulglat. *cāna* „graue Schmutzschicht auf Wein“, fsz. *kām*, erdsz. és moselfrk. *kōm*, moselfrnc. *kum*.

kōp hn. vizeskanna fából, kupa, „hölzerne Wasserkanne“, erdsz. és moselfrk. *kōp* „irdene Kanne zum Trinken“, kaln. *kope*, lat. *cūpa* „Faß“.

kōtš nn. csecsemőtakaró, „Tuch zum Umwickeln und Betten des Säuglings“, *tsūkōtšn* gyermeket betakarni, „zudecken“, moselfrk. *kutš* „Kinderbettchen“, frnc. *la couche* „Kinderbett, Lager“, moselfrk. *kutšən*, *kutšəln* „zudecken“, lat. *collocare* „legen, setzen“, ófrnc. *couche*, *couth* (11. sz.) pólya „Windel“, fsz. mecen. *kotš*.

laemrt nn. vászon, „Leinwand“, lat. *linamentum*, rajnamenti *lemmet*, *lemmelt* (Geldern), *lemert* (Geldern, Sieg, Adenau és Hollandiában. Az -ert végzet jellemző sajátága a Kreuznach, Simmern, Goar, Bernkastell, Kochem körüli középrajnai és hunsrücki nyj.-oknak; (lsd. Rhein. Wörterbuch 3, 719. l.); a friz nyelvben is megvan. (Frings, Germania Romana 173. l.); erd. szász. *leimət*, *leivət*, moselfrk. *leivənt* u. a.

lots nn. léc, „Latte“, lat. olasz *latta*, moselfrnc. *lata*, eifelländ. *lätz*, erdsz. *lots*, moselfrk. *lats* „Latte“.

lūra nn. lőre, rossz bor, „schlechter Wein“, lat. *lora* „Treberwein“, erdsz. *lurke* „schlechter Wein“, moselfrk. *lurken* „schlürfen, saugen“.

olmārae nn. ételszekrény, almárium, „Speiseschrank“, lat. *armarium*, ófrnc. *almarie* „Schrank“ moselfrnc. *amerie*, moselfrk. *almerai* „Kammer“ *almer* „Schrank“, mecen. *dolmerae* „Speiseschrank“.

opr. nn. templomi adakozás az oltárnál, „Geldbeisteuer am Altar“, lat. *offere*, holland *offeren* „opfern“, *offermann* „Küster“, *offerstock*, *offerpot* „Opferbüchse“

(Kleve), de a Hunsrücktól délre *opperstock*, *oberstock*, hesseni *oppermann*; a d. és mecenz. nyj. szempontjából fontos!; mecenz, *opv.* u. a. A szó nőnemű!

papsv nn. kása, pép, „Brei aus Mehl“, kaln. és kholl. *pap* „Essensbrei“. Ez a szó ebben a jelentésben csak Eupen-Aachen vidékéig terjed. (Frings, Germania Romana 182. l.) Összefügg a lat. *pappare* enni szóval.

pīarchan s. fánk, „Krapfen“ a lat. *pira* „Birne“ szóból, mert az eredeti fánk zsírba csöpögtetett tésztából készült, amelynek körtealakja volt. A körtének azonban csak a nyugatnémet nyj.-okban van *bir* alakjuk, így a moselfrk. *bir*, erdsz. *bir.*, mecenz, piet, plur. *pien*. „Birne“. A körte neve a d. nyj.-ban különben *die piarn*.

pips hn. tyúkbetegség neve, Hühnerkrankheit, „Pips“, lat. (gall.) *pippita*, holl.-rajnamenti *pip*, *pips*.

pōš hn. erdő, „Wald“, de csak dülőnevekben, pl. *dr kaoliy* *Pōš* kerek erdő, *Faraspešl* paperdőske; a lat. *pascuum* legelő, „Weide“ szóból, amelyből a középlatini *boscus*, fagyújtás számára szabaddá tett erdő lett, amely talán a gall **boskos*, „Kaufmann“ szóra vezethető vissza. (Frings, Germania Romana 188. l.); frnc. *bois*, olasz *bosco*. Az a körülmény, hogy a d. nyj.-ban ez a szó csak dülőnevekben maradt meg, mert a rendes nyelvhasználatban *bolt* „Wald“ szót használnak, arra enged következtetni, hogy az első telepések neveztek még el ezeket az erdőket, akiknek a nyelvhasználatában az erdőt *Busch* szóval jelölték. Lsd. a *zaefm*, „Seifen“ és a *-park* „-berg“ szókat is!

pōfest hn. pöfetegomba, „Staubpilz, Bubenfist“ *Lycoperda bovista*, holland *pofist*, alfrk. (Cronenberg) *puefis*.

pōs nn. egy kis idő, „Pause, ein kurze Zeit“, lat. olasz *pausa*, frnc. *pause*, holl. *poos*, ang. *paus*; használják ilyen kifejezésekben: *har a pōs* „warte ein wenig!“ várj egy kicsit! A fsz.-ben nincs meg.

pot hn. kereszttya, „Pate“, a lat. *pater spiritualis*,

patrinus-ból; bár ez a szó a német nyelvterület sok helyén előfordul, a mi szempontunkból azért bír jelentőséggel, mert a keresztanya neve a d. nyj.-ban *di gōda* „Patin, Gote“ kholl. *gode* (lsd. ott!) az egész német nyelvterületen azonban csak az Alsó- és Középrajna vidékén fordul elő az az eset, hogy a *Pate* mellett szerepel a *Gote* (Frings, Germania Romana 139. l.) és az erd. szászban: *pat*, *gōdi*, *gōt*.

pūdrn (refl.) porban fürödni, pl. a tyúk, „sich im Staube baden“, lat. *pulverem*, frnc. *poudre*, moselfrk. *puddeln*, erdsz. *puddern*.

rae nn. *raechan* s. két ház közötti köz, enger Pfad zwischen zwei nahe nebeneinanderstehenden Häusern, südhessisch der *Reil*“, lat. *ruga*, frnc. *rue*, *ruelle*. (Lsd. Pfälzisches Idiotikon (1899) 115. l.). Gründler *rajal* ugyanaz.

rontsich avas (szalonna), „ranzig“, frnc. *rance* „ranzig“, lat. *rancidus*, olasz *rancio*, prov. *ranze*, holl. *rans* „verdorben, ranzig“; ez a szó az irodalmi nyelvbe csak az újkorban jutott.

šeats kéreg, „Rinde, Borke“ lat. *cortica*, frnc. *écorce* olasz *scorcia*, moselfrnk., luxemb. *schärz* „Baumrinde“.

štaepm hn. cölöp, „Holzpfeiler, Stütze“, nyugatlat. *stips*, *stipem* „großer, starker Pfahl, erdsz. *šteip*, *štíp* „Holzpfeiler, Säule“, moselfrk. *šteip*, *štíp* „Stütze, Stab“, holl. *stipe*, *stipel* „hölzerne Stütze für Erbsen, Weinstöcke“. A fsz.-ben nincs meg.

štrunk hn. káposztatorzsa, csutka, „Stummel des Krautes, Kerngehäuse des Obstes“, lat. *truncus* „Baumstamm“, moselfrk. *štronk*, erdsz. *štrank*, kholl. *stronk* u. a. (Frings, Germania Romana 101, 135).

test hn. var, ótvar, „Milchborke, Schorf, Ausschlag am Kopf, Grind“; *es kēnd hod-a test om hēp* das Kind hat eine Milchborke am Kopf; kfn. *tēst* „Schlacke, verworrenes, verflochtenes Zeug“, lat. *testa*, frnc. *test* „Scherbe, Schale“ mecz. *test* u. a. A fsz.-ben nincs meg.

tiapl küszöb, „Türschwelle“, kfn. *drischuvel*, *drischufel*, *drischübel* „Türschwelle“, közép- és alfrank *dorpel*, lat. *duropellis*, *durpilus*, moselfrk. *dirpel* erdsz. *dirpel*, szff. *tirpel*, mecen. *tüepl*.

tsems nn. szita, „Sieb“, holland *teems*, frnc. *tamis*, olasz *tamigio-tamisia*, aachen. *tsems* „Sieb“, moselfrk. *tsemes*, erdsz. *tsemes*, *tsimes* „Sieb, Haarsieb, lat. *tamissium*, eredetileg kelta szó.

b) *A dobsinai, erdélyi szász (besztercei) és a moselfrank nyelvjárásokban előforduló szók, amelyek közös eredetre engednek következtetni.*

Az itt következő szók a rendelkezésünkre álló szótárak tanúsága szerint részben más nyj.-okban is előfordulnak ugyan, de ott is többnyire nyugatnémet vagy alnémet eredetűnek vannak feltüntetve. Szóföldrajzi atlasz híjában persze csak találgatásokra vagyunk utalva. Az itt közölt szójegyzék a dobsinai-besztercei-moselfrank közös szójegyzéknek csak kis töredékét nyújtja, de elég jellemző ahhoz, hogy e nyj.-ok kapcsolatát, rokonságát igazolja. A szóknak más területen való előfordulásait helyszűke miatt nem közölhetjük.

atslōch s. csatornanyílás „Kanalöffnung, Kanalloch“, alsórajnai *ad kanális* „Kanal“; genitivus *adsloch*; v. ö. a német *Ader* ér szóval. A fsz.-ben ismeretlen. lsd. Rh. Wb. 1, 64:At = Kanal.

aosflāgn kiöblíteni „ausspülen, ein Gefäß mit Wasser reinigen“, erdsz. *flāen*, *flain*, felszász *flāhen*, *flāuen* öblíteni, zwickau *(ab)flān* u. a., ófn *flawjan* folyó vízben ide-oda mozgatni.

baet nn. gyúródeszka, lap, amelyen a tésztát alakítják, „Brett, auf dem der Teig geformt wird“, erdsz. *beyt*, *pait*, rajnafrk. moselfrk. *beit* „Brett, Tisch auf dem der Brotteig geformt wird“.

bolfl olcsó „billig“ ripuar. *wolfel*, erdsz. *wolfel*.

brēgln zsírban pirítani, pl. rántást csinálni. „schmoren, bräteln“; *gēbrēglte zupē* rántott leves „Einbrennsuppe“.

brētšln fecsegni, értelmetlenül beszélni, „unnütz herumreden“ erdsz. *bratscheln* „plaudern, schwatzen“ zu Bratsch: Maul, Mundwerk; sváb *brätschen* „plaudern“ északcseh. *praschen* „unnütz reden“.

brīgen kifacsarni, „wringen“, kholl. *wringhen* „drehen, Wäsche wringen“, ang. *wring*, erdsz. *brāngan*. *brōtgriml* kenyérmorzsa, lsd. fent a *grimml* szót!

dat ott „dort“. A fsz. nem ismeri.

dēznz ezé „dessen“.

drbael ezalatt „derweil, bis dahin, unterdessen“ erdsz. *derweil*.

drem ezért „darum“, erdsz. *drem*, moselfrk. *drem*.

drhēm otthon, „daheim“, erdsz. *dārhēm*, moselfrk. *dārhēm*.

drīšlont s. ugarföld „Brachfeld“, alfrnk. *drieš*, erdsz. *drīš*, *drēš*.

drlecht ha egy faedény kiszikkadt és folyik, „Ritze habend, leck, rinnend“; a *drlechtes fos* összeszáradt dongáju hordó; a szó ismeretes az alsórajnai vidéken, Karintiában és Turingia-Erzgeb. környékén, erdsz. *erlecht*, moselfrk. *erlecht*.

drzenthear, *drzent* azóta „seither, seit“, holl. *sint*, rajna- és moselfrk. *sent*, erdsz. *zent* „seit“.

ēchearnchān, *ēchhearnchān* mókus „Eichhörnchen“, erdsz. *ēcherntchi*, moselfrk. *ēchhörn*.

ēdn hn. vő „Eidam“, erdsz. *ēdn*, moselfrk. *ēdam*.

ēm viszonyoszó „um“, erdsz. *ēm*, moselfrk. *em*.

ēmhān levágni „umhauen“, erdsz. *ēmhān*, moselfrk. *emhān*.

ēmōl egyszer „einmal“, erdsz. és moselfrk. *ēmōl*.

ēmšmaesn feldönteni „umwerfen“, erdsz. *ēmšmeisn* moselfrk. *emšmeisn*.

enzlt s. faggyú „Unschlitt“, erdsz. *enzält*, moselfrk. *enzält*.

entfrt válasz „Antwort“, erdsz. *infært*, moselfrk. *enfært*; fsz. antfort.

ešrpūdr s. hamupipőke „Aschenputtel, beschmutztes Kind“, erdsz. *ešpodār, iešpoder*; fsz. *ošnpūdr*.

faestlink hn. ujjatlan kesztyű „Fausthandschuh“ erdsz. és moselfrk. feistlenk.

feašt sarok „Ferse“, erdsz. *fięršt*, moselfrk. *fiařšt*.

fędrst legelső „vorderst“; *dr fędrstv goatn* „der vorderste Garten“, erdsz. *t' fetteršt guarthn*, moselfrk. *t' fęderšt goatn*.

fęfos lapos, széles kosár „geflochtener Spankorb“, erdsz. *fęlfas, fęlfas*, siegerl. *fęlmes, fęlbes*.

fęrchtn, sich félni „sich fürchten“, erdsz. és moselfrk. *fęrchten*.

fędrn lobogni „flattern“, erdsz. *fladdern*, moselfrk. *fladdārēn*.

fęftsich ötven „fünfzig“, erdsz. és moselfrk. *fuftsich*.

fęnkuchn hn. tojásrántotta „Rührei“, von Pfannkuchen, erdsz. *fęnkoch*.

fęřtsn etetni madarat „füttern einen Vogel“, erdsz. *fręřtsn*, gót fraatjan „füttern“.

fřizn s. láz, sarlach (?), erdsz. *frizeln* „Scharlach“.

fęšln kézzel dörzsölni, erdsz. *fętscheln*, moselfrk. *futscheln* „mit den Hand hin und herbewegen“.

gęfřis s. arc, pofa „Gesicht“, erdsz. és moselfrk. *gęfřis* „Gesicht“.

gęglist zománcozott „glasiert“, erdsz. *gęglist*, alsó-rajnai *gęgleist*. A fsz.-ben ismeretlen.

(Gót,) *gęp gęlęk!* Adj, Isten! (szerencsét), „Gott, gib Glück! Gott gäbe Glück!“ erdsz. *gęlęk* „Glück“, óflam. *Ghelucke* „Glück“.

gękeāřl s. szemét „Kehricht, Gekehrsel“, erdsz. *gękierřal*, moselfrk. *gekierřal* u. a.

gękraedich s. dudvanemű növény, pl. burgonya-

szár, „Kräuterwerk, z. B. Kartoffelstauden“, erdsz. gəkreidich, moselfrk. *gəkreidərəch*, hess.

gukraeš s. kiabálás „Geschrei“, erdsz. és moselfrk. *gəkreiš*, u. a.

gəraeš s. rőzse „dürres Klaubholz“, *štēngeraeš* kavicsgörgeteg „Steingeröll“ erdsz. *gəreiš* rauschendes Reisig“, moselfrk. *reiš* „rauschendes Buchengebüsch“.

gəarkōmr nn. sekrestye „Sakristei“, alnémet *ge-rekamer*, alfrk. (Cronenberg) *gērkāmer*, erdsz. ger(f)-kummer, gar(t)kummer, moselfrk. ger(t)kummer „Sakristei“; kaln. *geren* „sich ankleiden, schmücken“, *gere-want* „das Gewand, mit dem sich der Pfarrer zur Messe „gerwet“.

gēsł nn. egy marékka „die durch zwei hohle Hände entstandene Höhlung; *meť fōln gēsln* „mit vollen Händen“, erdsz. *gōsəm*, moselfrk. *gōsəl* u. a.

gīsbaĵōn hn. héja, kánya „Habicht, Gänseweihe, Gänseweihehahn“, svedléri *bajo* sas „Adler“, ófn. *wījo*, wīo „eine Falkenart, die Weihe“; *gis* = Gänse, Eupen környékén. A fsz.-bén ismeretlen.

gōdv nn. keresztanya „Patin, Gote“, erdsz. gūt, gūdi. (Isd. fent a *pot* szót!)

gōnr gunár „Ganserich“; *ganr* ismeretes Holstein-, Angeln-, Schleswig- Dithmar-ban, *gānr*t Thüringiában és Felsőszászországban, *gander* Angliában, *gōnər* a Szepességen.

grapsn mohón elkapni „hastig ergreifen“, erdsz. *grapšen*, moselfrk. *grapšən*, alsórajnai *grapsen* u. a.

grībln ujjal piszkálni; *bos grīblst en dr nōs?* mit piszkálsz az orrod? „Was stocherst in der Nase?, erdsz. *gribaln*, moselfrk. *griməln* u. a.

grōt hn. hegyhát „Bergrücken“, erdsz. és moselfrk. *grōt* u. a.

hāklich kényes „heikel“ erdsz. *hāklich*, moselfrk. *hākalich* u. a.

harts s. szív „Herz“, erdsz. *harts*, „Herz“, *harts-goldich* „herzlieb“, ripuar. *hart* „Herz“.

haochn guggolni „hocken, sich ducken“, erdsz. és moselfrk. *hauchan* u. a.

hecht nn. magasság „Höhe“, ófn. *hōhida*, alfrk. *höchde*, erdsz. *hicht*, moselfrk. *hecht*, *hīcht* u. a.

help s. nyél, pl. kapanyél „Stiel der Axt oder der Haue“, erdsz. moselfrk. *half*, *helf*, u. a.

hēp fej s. „Kopf, Haupt“, a *Kopf* szó ismeretlen; eifel. *hēt* u. a. lsd. Jos. Müller, Zur Gesch. des Wortes „Haupt“ in den fränkischen Mundarten. ZsfdMaa. 1918. 161. l.

hiaš hn. köles „Hirse“, erdsz. és moselfrk. *hīrš* u. a.

hōnepl galagonya „Hagedorn“ von Hagenapfel, rip. *hānapal* u. a.

hūtšr hn. rongy „Fetzen“, rip. *hudel* u. a.; a fsz. *hüdr* u. a.

itzt most „jetzt“, erdsz. *itst*, moselfrk. *itset*. u. a.

jest meddő, *jestn* *kū* meddő tehén „unfruchtbare, sterile Kuh“, holl. *gust* „unfruchtbar“. Bővebbet erről a fontos szóról Frings, Germania Romana 8. l.; fsz. *gest* u. a.

Jōri György „Georg“, középf Frank *Jorich*.

Jiagnpark „Georgenberg“ Györgyhegy, *Jiarg* = Georg; mecenz. *Jüek* György, „Georg“.

kēlkn köhécselni, erdsz. *kēlkn*, rajnafrk. *kelkan* „hüsteln“.

kīarn nn. köpülő, köpülni „Butterfaß, buttern“, alsórajn. *kirn*, erdsz. *kīr*, *kirnmelich* „Buttermilch“, d. *kīarnmelich* u. a.

kip, *kipm* nn. vadrózsatermés „Frucht der Heckenrose“, erdsz. (1382-ből) *kyppendorn* és az alsó Rajna vidékén. (Grimm Wb. 5, 785.)

klībrchān s. apró forgácsok „kleine, gespaltene Holzstücke, Späne“, ang. *cleave* „spalten“ ószász *klioban* u. a.

kluk nn. kotlóstyúk „Glucke, Bruthenne“, aln. *klukke*, holl. *klokken*, ang. *cluck*, erdsz. és moselfrk. *kluk* u. a.

knaťšn pattogni, „knacken“ erdsz. *knaťšn*, moselfrk. *knaťšen*.

kněpnōdl gombostű „Knopfnadel“ kaln. knopfnadel; a fsz.-ben ismeretlen.

knōblōch hn. foghagyma „Knoblauch“, erdsz. és moselfrk. *knobloch* u. a.

knōf hn. a háztető csúcsán kiálló gombdíz „Knauf am Dachfirst“ kaln. és holl. *knoop*, erdsz. és moselfrk. *knōp* „Turmknauf“; fsz. *knop*.

knōgn rágni „nagen“ holl. alfrk. *knāgen*, erdsz. *knuegen*, *knaġeln* „nagen“, moselfrk. *knaueln* u. a.

kōf hn. pelyva „Spreu“ holl. *kaf*, moselfrk. *kuef*, erdsz. *kuaf*, kaln. *kaf*, *kave*. Ez kétségtelenül holland eredetű szó; lsd. *Karg*, Flämische Sprachspuren... 44. l.; fsz. *kōp*.

kōfm pelyvától megtisztítani „Getreide reinigen“; a fsz.-ben ismeretlen.

kōťšn, *tsūkōťšn*, lsd. fent a román eredetű szóknál a *kōťš* szót!

kraeśn kiabálni „schreien“, holl. *krijschen*; ez a szó a francia határtól Frankfurton és a Vogelsgebirgén át a Lahn forrásvidékéig van elterjedve a nyugati vidéken.

kręk nn. kemence-hamukaparó „Ofenkrücke, mit welcher man Asche u. Kohlen aus dem Backofen zusammenscharrt“, erdsz. *kręk*, *krękn* u. a.

krōmrpear nn. boróka (bogyó) „Wacholder (beere)“. erdsz. *krōmārpierl* u. a.

krōmphōlts hajlított fa, amelyre a levágott állatot hátsó lábánál fogva felakasztják „Krummholz, auf das die geschlachteten Tiere aufgehangen werden“, alsórajnai *kroumpholt*, északcseh. *krumpholts* u. a.

kpechn hn. szalmacsutak, amellyel a kemencét ki-

söprik, „Reibwisch, womit der Backofen ausgekehrt wird“, aus Quecke oder Stroh;“ aln. holl. *kweek* „Quecke, *Agropyrum repens*“, tarack, angol. *cwice*, angol *quitsch-grass* „Hundsgas“.

kvil nn. a lúdtoll ürege szára „Federkiel“, közép-angol *quille*, ang. *quill* u. a.

lētsl s. gyeplő „Leitseil“ erdsz. *lēsēl*, moselfrk. *lēt-sel*.

lign nn. hazugság „Lüge“, erdsz. *lign*, moselfrk. *lijen*.

līn, *līn-nōgl* kocsitengelyszög „Nagel an der Wagenasche“ ószász *luns*, *lunse*, erdsz. *lan*, eifell. *lon* u. a.

lonkrt hn. a szekér elülső és hátsó tengelyét összekötő rúd, „gabelförmiger Verbindungsteil der vorderen und hinteren Wagenachse“, erdsz. *lanket*, moselfrk. *lanket* u. a.

maol s. száj „Mund, Maul“; a Mund szót nem használják; ugyanígy az erdsz. és a moselfrk.-ban is: *maul*.

mēlich nn. tej, „Milch“, erdsz. *mēlich*, moselfrk. *melich*.

mēt nn. leány, cseléd „Mädchen, Magd, Maid“, ang. *maid*, rip, *mēt*, erdsz. és moselfrk. *mēt* u. a.; a fsz.-ben *moet*.

mār lágy „mürbe“ erdsz. és moselfrk. *mēr*, *mar* u. a.

mōfln tele szájjal enni „mit vollem Munde kauen, mundvoll“, erdsz. *maufeln*, moselfrk. *maufelen* u. a.

mōpslich dohos, kissé romlott „muffig“, holl. *muf* penészes „verschimmelt“; a fsz.-ben ismeretlen.

muakln kézzel valamit összegyűrt, nyomkodni „etwas mit der Hand zerknütern, zerquetschen“, erdsz. és aln. *murken* „mit den Händen zusammendrücken, kneten“.

mūdln, *ofmūdln* vizet felzavarni „Wasser trübe, schlammig machen“, kaln. *mudde* „Schlamm“.

muər nn. sárgarépa, murok „gelbe Rübe, Mohrrübe“ rip. *muər* alfrk. *muər*, erdsz. és moselfrk. *mūr* u. a.

muksn, net muks dich! hallgass! erdsz. és moselfrk. *muka dich net!* u. a.

munkln valamit sejteni, titkon továbbadni „ahnen, Gerüchte heimlich mitteilen, mecenz. *munkeln*, aln. *munkelen* „heimlich im Gange sein“.

mütich zavaros, izapos „trübe, schlammig“ kaln. *mudde* „Schlamm“, alfrk. *mot* u. a. kaln. *muddich* „schlammig“; a fsz. *muddich* u. a.

naetr tőgy „Euter“ erdsz. és moselfrk. *neidern*, de *kā neidert* „die Kuh hat ein volles Euter bekommen; fsz. *noedrn* u. a.

net nem „nicht“, erdsz. rajna-moselfrk. *net* u. a.; fsz. *nech*.

niakln nyikorogni; ha a gyermek vontatottan sír „mit der Türangel oder mit einem anderen Gegenstand einen quikenden Laut geben, nörgeln“, erdsz. *nargeln*, moselfrk. *nerjelen* u. a.

nō után, közel „nach, nahe“, erdsz. és moselfrk. *nō* u. a.

nokndich meztelen „nackt“, erdsz. és moselfrk. *nakich* u. a.

oarntlich rendes(en) „ordentlich“, erdsz. *orntlich*, moselfrk. *oräntlich* u. a.

ofrepentsn büffögni „aufstoßen, aufrülpsen“, erdsz. *afrepsen*, moselfrk. *ofrepsen* u. a.

omprt sóska „Ampfer, erdsz. *omprt*, *ampert*, moselfrk. *ampert*.

paech nn. lúgozókád „Bäuche, ein großes Holzgefäß, in dem die große Wäsche gelaugt, gebaucht wird; das Bäuchen“; ez a szó a Rajna mentén Baseltől kezdve sokféle alakban ismeretes, Coblenz *bauche*, aln. *büken* stb. Ismeretlen Bajorországban, de Thüringia északi vidékein és Hessenben *biche*, *bichn* alakban ismeretes; erdsz. *baich* u. a.

-park hegy, de csak a hegyek neveiben „Berg, aber nur in Flurnamen, sonst *peak*“, *Loŋenpark* „Langen-

berg“, *Švartsnpark* „Schwarzenberg“. A nygerm *ö r* előtt sok rajnamenti nyj.-ban *a*. (Lsd. *Neuse*, Studien zur niederrhein. Dialektgeogr. DDG. VIII. 33. §).

pelts nn. daganat „Beule, Geschwulst“ erdsz. és moselfrk. nassau. siegerl. *pelts* szilva „Zwetschge, kleine runde, halbwilde Pflaume“, aln. *bülte* „Pilz“; rfok., moselfrk. Bülse, belts, polts „Beule“.

petšn csípni „zwicken, kneifen“ erdsz. és moselfrk. *petšen*. u. a.

pīn nn. padlás „Dachboden“, zu Bühne, erdsz. és moselfrk. *bī* u. a.

plarn bőgve sírni, bőgni „weinen, weinend schreien“, erdsz. *blarren*, alfrk. *blēren* u. a.

poatn hn. pártá, leányfejdísz „Borten, Kopfschmuck der Braut und Mädchen“, erdsz. *bōrtēn* u. a.

poch nn. patak; „Bach“; ugyancsak nőnemű az erdsz. és a moselfrk. nyj.-ban is.

pōln hn. gerenda „Baumstamm, Bohle“; ez a szó a felsőnémet nyelvben ismeretlen; erdsz. *boln*; kn. és aln. nyj.-ban általános.

pōn nn. erdővágás „Waldrodung“, zu Bahn, kaln. kholl. *bane*, *ban* alapértelme vágás egy erdőben, erdőn át; fsz. *pōn* u. a.

pretš nn. kanálszerű ütőfa „Pritsche, löfferartig geformtes Brett zu Schlagen“, ismeretes Hessentől egész Szászorszáig és az erdsz.-ban.

pūbekr hn. bükkmakk „Buchecker“, erdsz. *būchāker*, moselfrk. *bochaker*; hasonlóan Hessenben és aln. területen; a fsz.-ben ismeretlen.

pulībrn megalvadni „gerinnen“, moselfrk. rip. *belīveren* u. a.

pulōfm, *di kū hot sich pulōfm* a tehén fedezettett die Kuh ist belegt worden“ rip. *löfech* „brünstig“ erdsz. *belufen* „begatten“.

pulušn, von der Flamme oder Glut angebrannt, verkohlt.

rē nyers „roh“, erdsz. és moselfrk. *rī* u. a.
rearn bögni „brüllen, röhren“ ang. *roar* „brüllen“.
regütsn hörögve köhögni, hörögni „röchelnd husten“,
 erdsz. *rugustn* galambbúgásra mondják, moselfrk. *ruk-*
sen u. a.; a fsz.-ben ismeretlen.

remftl s. kenyérszéle „Brotrand“, mondják olyan kenyérszeletre is, amelynek csak két oldalán van széle, héja; erdsz. *rāmf*, moselfrk. *ramf*, rajnafrk. *ramft* „Brotrinde, Einfassung“.

rejšn csúszni „rutschen“, erdsz. és moselfrk. *retsn*, *rejšn* u. a.

roř, *rop* fel, le „herauf, herab“, erdsz. *əraft*, moselfrk. *ərof* u. a.

roř s. ló „Pferd, Roß“; ezt a szót szokták általában a felnémet nyelv egyik ismertető jelének tekinteni. Ez azonban megtalálható az alfrk. és holl. nyj.-okban is, sőt valószínű, hogy ott valamikor általános szó lehetett. (Paul, Grundriß I, 190. l. és Leihener DDG. II. 101. l.) *rosduek* „Hängetuch unter den Wagen für Viehfutter, *rosmolte* Roßameise stb. Miután a gazdasági életnek igen sok szava rajnamenti eredetű, nem valószínű, hogy éppen a ló neve került volna bajor nyelvterületről ide a bányászok révén.

rupich nyúzott „rupfig, so aussehend wie ein gerupfter Vogel“ erdsz. és moselfrk. *rupich* u. a.; a fsz.-ben ismeretlen.

rüst korom „Ruß“, erdsz. *räst*, moselfrk. luxemb. *rōst* u. a.

zēchn vizelni „harmen, seichen“, erdsz. *zēchn*, moselfrk. *zēchan* u. a.

zēflōtr nn. habzó ital beteg téhen számára, erdsz. *zēflauter* „vom Wäschewaschen seifenschaumig gewordenes Wasser“ rip. *löter* „schäumendes Seifenwasser.“

zaefm s. patak „Bach, Seifen“, csak patakneveken, egyébként *di poch*, *Bolfzaefm* „Wolfseifen“, *štēnzaefm* „Steinseifen“ stb. Ez a szó alsórajnai eredetű,

amelyet az első telepesek hozhattak magukkal. A későbbi telepesek már a *Bach* szót használták, ezért találjuk a *-seifen* szót csak a pataknevekben. Ez a szó el van terjedve az erdsz.-ban, a szepesi, a szudéta és a sziléziai nyj.-ban.

zīdr hn. tejszűrő „Milchsieb“, holl. zift, zeeb „Sieb“, erdsz. *zuter* „alles, was ausschwitzt, überlaufende Flüssigkeit“, *zidrich* „feucht“, lat. olasz *sudare* „schwitzen“.

zot nn. mocsár, pocsolya „Sumpf, stets masser Teil einer Wiese oder eines Ackers“, fszász *Sutte*, mecenz. és krickerhäu *zut*. Bővebbet róla *Frings*, *Germania Romana* 203. l.

zumr hn. nyár „Sommer“, erdsz. és moselfrk. *zumər* u. a.

zonōbmt hn. szombat „Samstag, Sonnabend“, erdsz. *zanobmt*, siegerl. *zonarənt* u. a.

šets nn. gátdeszka, gát „Brett zum Verschlusse des Wasserlaufes“ erdsz. *šets*, moselfrk. lothr. *šets* u. a.

šlūbrn szürcsölni „trinken, schlürfen“, holl. *slurpen*, alfrk. (Cronenberg) *slubern* „heimlich trinken“, erdsz. *šlubern*, moselfrk. *šluberen* „schlürfen“.

šmaesn dobni „werfen“, erdsz., északcseh. *šmeisen* u. a.; ez a szó ismeretlen az ófn.-ben és angolban, de általános alnémet, holl. és friez területen.

šmik hn. ostorvég „Peitschenende“, kaln. kfn. *smicke*, pfalzi *šmik* u. a., erdsz. *šmik*, *šmuk*, moselfrk. rajnafrk., *šmik* „Peitschenende“.

šmigaen ostorral suhintani „mit einer Peitsche schlagen, daß es saust“, erdsz. *šmiken*, szff. *šmikoen* u. a.

šmots hn. csók „Kuß“ erdsz. *šmuts*, *šmutsn*, „küssen“.

šnepln faragni „schnitzeln, mit einem Messer kleine Späne schneiden“ holl. *snippelen* „zerschneiden, zer-

stückeln“ ang. *snip* „Schnitt“ erdsz. *šnepeln*, moselfrk. *šnepelen* „schnitzen“.

šochrt hn. *zsojtár* „Milcheiner“ erdsz. *šöchter(t)*, *šuachtert*, holl. *šacht*, kaln. *schacht* „als Maß der vierte Teil einer Pütte“.

švearn hn. *kelés* „eiternde Hautgeschwulst“, erdsz. *šviern*, moselfrk. *šviern* u. a.

špael, *špaelchən* hurkapálcika „Speil, zugespitztes dünnes Hölzchen, womit das Ende der Kochwurst zugemacht wird“, erdsz. *špeiltchi*, moselfrk. *špeiltchə* u. a.

špel nn. *orsó* „Spindel“ kaln. *spille* „dünner Stab“, erdsz. *špəl*, moselfrk. *špel* u. a.

šprētn, *aosšprētn* *kiteriteni* ausbreiten, erdsz. *šprēdn*, moselfrk. *šprēdən* u. a.

špūln *udvarolni*, *flirtölni* „flirten, den Hof machen“, ófn. *spilón* „sich Festvertreib machen“, *spil* „Zeitvertreib“, erdsz. és moselfrk. *špilhaus* „Zimmer, in dem man zur Unterhaltung zusammenkommt mecenz. *špiln* „Besuch machen“.

štaemln *félreverni a harangot* „Feuerglocke läuten“, mecenz. *štüämln* u. a.; kaln. *stimen* „Lärmen, toben“.

štaochn *száradás céljából a réten felállított áztott kender- vagy lencsomók* „aufgerichteter Haufen Hanf oder Flachs auf der Wiese“, erdsz. *štauch* „Haufe von Büscheln Flachs, Hanf, Mais“, moselfrk. *štauch* „Muff“.

štrech(n) nn. *tehéncsöcs* „Zitze der Kuh“. erdsz. *štrech*, moselfrk. *štrech* u. a.

štupich *tompa* „stumpf“ alfrk. (Cronenberg) *stup* „stumpf“.

štuchn *lökni* „stoßen“, erdsz. *štochen* u. a.

taesl nn. *kocsirúd* „Deichsel“, erdsz. *teiselt*, moselfrk. *teisel* u. a.

tēdic hn. *veszekedés, vita* „Streit, Zank“ kfn. *tei-*

dinc „Verhandlung“ (gerichtl. Verh.), erdsz. *tēdign*, moselfrk. *dēdiñ* „streiten“.

tēmpich dohos „dumpfig, muffig“, erdsz. *dempich* u. a.

tichtn gondolkodni „denken, erfinden“, erdsz. *dichten*, *tichten* u. a.

tīarnikl nn. som „Kornelkirsche“, erdsz. *tiern*, moselfrk. *tierl*, u. a. fszász *šternikel* „kleine Pflaume“.

-toch nap, de csak a hét napjainak nevében: *zōntōch* „Sonntag“, *mōntōch* „Montag“ stb.: a nap neve egyébként *dr tōk*.

traek, *traegv* száraz „trocken“, erdsz. *dreich*; ez a szó csak a Közép- és Alsórajna vidékén ismeretes *drugeterületről* származhatik. (Frings, Sprache u. Siedlung im mitteldeutschen Osten, 8. l.), moselfrk. *drei* u. a., *dreign* „trocknen“.

trōznt hn. gyp. „Rasen“, alfrk. (Cronenberg) *frasen* u. a., fsz. *trōznt* u. a.; ez a szó Lumtzer magyarázata szerint egy **trōrozn* alakra volna visszavezethető, amelyből az alfrk. megőrizte a *w* > *f*, a d. és szep. pedig a *t*-hangot.

trotšn csoszogni „schwerfällig, träge gehen“, erdsz. *tratschen*, moselfrk. *dratschen* „im Wasser, Kot herum-patschen“.

tutr nn. trombita „Trompete“, holl. *tute* „Tüte“, kaln. *tute* „Blashorn“.

tutrn trombitálni „ins Horn blasen“, kaln. *tuten* „auf dem Horne blasen“.

tšiapm csiripelni „zirpen“, erdsz. *tšipsn*, *tširpsn* moselfrk. *šipsen*, *širpsən* u. a.; erdsz. *tschirpsn*, moselfrk. *tschirpsən* u. a.

tšukln rázni, himbálni „schaukeln, schütteln“, erdsz. *tšokeln*, moselfrk. *šokeln* u. a.

ūbr. hn. part „Ufer“, erdsz. *ōber*, moselfrk. *ōver* u. a.; ez a szó kn. ill. aln. eredetű; a felsőnémetben még ma is idegen.

tsaen legfeljebb, talán ha, kivéve, „außer“, fsz. *tsoidn* „es sei denn, außer“ krickehäu. *sai denn* „außer“; valószínűleg egy aln. *et sîe denn* „es sei denn“ alakra vezethető vissza. (S c h w a r z, Sudd. Sprr. 239. l.)

tsarn rángatni, tépdesni „zerren“, erdsz., moselfrk. és westerw. *zarn, zarren* „zerren, quälen“.

tsaok nn. nöstény kutya „Hündin“, erdsz. *tsauk*, moselfrk., hess. és rajnamenti *tsaup* u. a.

tsear nn. könny „Träne, Zehre“, erdsz. *tsēr*, angolsz. *tear*, ang. *tear* u. a.

tsekich savanyodásnak induló tejre mondják „sauer werdende Milch ist zeckich“, erdsz. *tšekich* u. a.

*tsekl*n bárányt, gidát elleni „Lämmer, Zicklein gebären erdsz. *tšekln, tšekal* „Zicklein“.

tsēp nn. lábujj „Zehe“, középrajnai és svájci *tsēb*, *tsēbe* fränk. henneberg. *zewe*, tüiring. *ziwe* u. a.

tsont hn. fog „Zahn“, holl. *tand*, alsórajnai *tant*, erdsz. *tsānt* u. a.

8. Az eredetre vonatkozó történeti bizonyítékok.

Az összehasonlító nyelvészet révén megállapított tények akkor nyernek különösebb értéket, ha azokat történeti vagy egyéb adatokkal alá tudjuk támasztani. Az eredetkutatás elsősorban történeti feladat, a nyelvészet csak segítőtárs lehet az eredetkutatásnál, igaz, hogy sok esetben fontosabb adatokat szolgáltathat a történelemnél. Így van ez bizonyára a mi esetünkben. Most próbáljuk meg megkeresni azokat a történeti nyomokat, amelyek a fenti eredményeket *valószínűvé* tehetik. Mert biztos eredményekről még egyáltalában nem beszélhetünk.

A nyelvészeti adatok áttekintésénél feltűnik a nyugatnémet, pontosabban a rajna-moselfrank, alsófrank, sőt németalföldi és francia határmenti kapcsolatok nagy száma. Ez annál inkább feltűnő, mert viszont a

számbajöhető közbenső területekkel, egyfelől a hessen-tübingiai-felsőszász-cseh-morva vonalba eső, másfelől a bajor vidék nyj.-aival bár vannak kapcsolatok, azok nem oly nagyszámúak és túlnyomórészt olyanok, amelyek a nyugatnémet területen is megtalálhatók. Az a körülmény, hogy a gr. és a d. nyj.-ban jellegzetes nyugatnémet és kkn., valamint bajor elemek is kimutathatók, arról tesz tanubizonyságot, hogy több réteg összetevődéséről van szó. Hogy ezek a rétegek mikor és hol keveredtek, nem tudjuk. Lehet, hogy már az őshaza vidékéről különböző nyelvjárású emberek indultak útnak, ami valószínű is. Ezek talán egy átmeneti hazában, amely a hessen-tübingia-lipcei vonal lehetett, esetleg egy-két nemzedéken át élhettek, ahol az ott lakókkal keveredtek, s amikor újból tovább indultak kelet felé, akkor valószínűleg magukkal hoztak ottani lakosokat, keletközépnémeteket, s ezek keveredéséből keletkezett a gr. és a d. nyj. Hogy hol keveredtek bajorokkal, szintén nem tudjuk. A nagyobb arányú keveredés valószínűleg csak a jelenlegi helyükön ment végbe. De hogy még különböző nyugatnémet keveredésnek itt a Szepességen is kellett végbemennie, azt igazolni lehet azzal, hogy egyes dülőnevek hangállománya más jellegű, mint a ma beszélt nyj.-é. Így pl. néhány hegynek a nevében a -berg szó Dobsinán -park-nak, Mecenézén -pak-nak hangzik, holott a mai nyj.-ban azt mondják: *peak*; *ich ge om peak* „ich gehe auf den Berg“, de: *dös es dr Lonenpark* „das ist der Langenberg“, *Jiagnpark* „Georgenberg“. Vagy egyes patakok neve *Seifen*, pl. *Bolfzaefm* „Wolfseifen“, *Štēnzaefm* „Steinseifen“, holott a mai nyelvhasználatban *di poch* a patak neve. Ez ugyanaz az eset, mint a már fentebb említett mecenzéfi, ahol szintén van egy *Para-püšl* „Pfarrersbüschel“, egy *Milpak* „Mühlberg“ és a város nevében a -*seifen*, amelyek azonban mind különböznek a mai nyelvhasználattól ott is.

Hogy továbbá Dobsinán az első telepések olyan nyj.-t beszéltek, mint a gr. nyj., amelyben a szóvégi *-er* > *a*-vá vokalizálódik, (d. *fōtr*, *mōtr*, gr. *fōta*, *mōta* „Vater, Mutter“) azt szintén a dülőnevek igazolják. Egy kis erdőnek a neve *Faraspēšl* „Pfarrersbüschel“, amelyben a szóvégi *-er* *-a*-ként *jelentkezik*, holott a mai nyj.-ban Dobsinán így mondják a pap nevét: *farər*, *tfarər*.

Mivel pedig valószínű, hogy a dülőnevek a régibebek, amelyeket a későbbi telepesréteg vett át az előzőktől, az pedig alfrank és flandriai jellegre enged következtetni, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az első telepéseknek valami közük lehetett a régi oklevelekben és tört. feljegyzésekben említett „*flandrenses*“-ekhez. A flandriai és vallon eredetről szóló köztudat igen régi időkre nyúlik vissza. Ismerjük azokat a régi okleveleket, amelyek a „*flandrenses*“ és a „*latinus*“ (vallon) telepésekről szólnak.¹⁴⁰ Régebbi történetíróink is sokszor említik a flandriai eredetet. Így Engel, Joh. Christ,¹⁵⁰ megemlíti azt a lüttichi krónikát,¹⁵¹ amely előadja, hogy 1447 július havában megjelent Lüttichben egy zarándokcsoporthoz az egri egyházmegyéből¹⁵² egy aacheni búcsú alkalmából,¹⁵³ s ott el-

¹⁴⁰ V. ö. Fejér, Cod. dipl. II. 250, Zimmermann-Werner, Urkundenbuch zur Gesch. der Deutschen in Siebenbürgen. I., 344. Schlözer, Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Kritische Sammlungen zu derselben. Göttingen 1795. Urkunden 27. I. Kaindl, i. m. II. 206, Krones, Zur Gesch. des deutschen Volkstums im Karpathenlande mit besonderer Rücksicht auf die Zips und ihr Nachbargebiet, Graz 1878. Pitkó, Szepesváralja ipartörténete a céhintézmény korában. Közlemények Szepes várm. múltjából. V, 92.

¹⁵⁰ Geschichte des Ungarischen Reichs, Wien 1813 és 1834. I. 234. l.

¹⁵¹ Chronicon Cornelii Zantfliet, Martène, Veterum scriptorum amplissima collectio. V. 455.

¹⁵² Dobsina is az egri egyházmegyéhez tartozott; alapító oklevele is az egri káptalannál kelet 1326-ban.

¹⁵³ Az aacheni kapcsolatokat megőrizte az Achfart

beszélték, hogy elődjeik régen egy ínség következében Lüttichből vándoroltak Magyarországba. A zarándokok el is mentek Lüttichbe, ahol igen szívesen fogadták őket.¹⁵⁴ Az erdélyi szászok történetében a flandriai telepesekről sokszor esik szó régebbi feljegyzésekben. Mindamellett még sem sikerült ezt a valon és flandriai eredetet valószínűvé tenni, úgy hogy történészeink és nyelvészeink egész mai napig kétke déssel fogadták ezeket az adatokat. A Szepesség településtörténetének legalaposabb kutatója, Fekete

„Aachenfahrt“ szó a Szepességben, amelyet Schröer (Nachtrag zu einem Wörterbuche d. d. Maa. im ungr. Berglande. S. Wiener Sitzungsberichte 31, 257) említi a köv. megjegyzésekkel: „Achfahrt, áchvart stf. eine Bußfahrt nach Aachen als gerichtlich verhängte Strafe, wird in den Schemnitzer Magistratsprotokollen des XIV. Jahrhunderts einigemal erwähnt; vgl. Schemn. str. § 3. über den Gegenstand ist einiges zusammengestellt in Kachelmanns Geschichte der ungarischen Bergstädte I. 56 f., wenn auch obiger Ausdruck daselbst sowie in Schemnitz str. nicht vorkommt (er fehlt auch in Ben.-Müller mhd. Wtb.) In Aachen selbst ist die Erinnerung an die Pilgerfahrten der Ungarn und Siebenbürger nicht ganz ohne Andenken geblieben. S. Die Aachener Mundart von Joseph Müller und Wilhelm Weitz. Aachen und Leipzig 1836. S. 244, vgl. 14. Bei der nahen Verwandtschaft der Aachener mit der Siebenbürger und mit unseren Mundarten darf man wohl vermuten, daß diese Fahrten ursprünglich und vorzüglich von Deutschen ausgingen, denen aus alter Familienerinnerung jene Gegenden der alten Heimat wohl bekannt waren. Nach Kachelmann a. a. O. scheint die Sitte ohnehin noch im XIV. Jahrhundert als eine consuetudo theutonicalis anerkannt worden sein. Weiteres über áchvart hd. ochfahrt s. Kosegart. niederd. Wtb. I. 40. Ziemann mhd. Wtb. 2^a. Frisch I, 6: achfahrt und ferner betefahrt gen Ach. — S. auch Hormayrs Taschenbuch 1835, S. 341, wo der Achfahrenden aus Ungarn, Böhmen, Preußen, Liefland, Österreich Erwähnung geschieht; Jo. Nopius, Aacher Chronik (Coln 1543) I. 135—140; Chm. Quix histor. Beschreibung der Münsterkirche und Heiligtumsfahrt zu Aachen. Aachen 1825. S. 92—98; von der Ungarcapelle S. 36—39.“

¹⁵⁴ V. ö. Auner Mihály, Latinus. Századok 1916. 50. évf. 36. I.

Nagy Antal¹⁵⁵ a flandriai telepesekről szóló adatok vizsgálatánál azt mondja, hogy „ezeket az adatokat azonban, minthogy bizonyítva nincsenek, a többi szepesi mesék közé kell sorolnunk“. Hasonló kétkedéssel ítéli meg ezeket az adatokat Gréb is.¹⁵⁶ Valóban, történeti adatunk, amellyel a szepesi nép flandriai eredetét igazolnunk lehetne, eddig nincs is. Ennek az oka azonban, amint ezt Pauler Gyula igen helyesen megállapítja, (A magyar nemzet története az Árpádok korában, 486. l.) a hiányos kutatás lehet, mert abból, hogy eddig nem sikerült a flandriai településnek a történeti nyomait kimutatni, nem következik még, hogy ilyen nem volt. A flandriaiak nyomai a későbbi rátelepülések következtében épúgy eltűntek mint a vallón településeké. A vallón településeknek azonban még a nyelvi nyomai sincsenek meg, míg a valószínű flandriai település nyelvi nyomai kimutathatók. Mi tehát csakis a nyelvi adatokból vagyunk kénytelenek erre következtetni. Mint egyik legfontosabb bizonyítékra hivatkozunk azokra a gallo-román-északfrancia eredetű szókra, amelyek csak vallón vagy a vallón telepésekkel szomszédságban élő, tehát flandriai vagy azzal szomszédos telepések útján kerülhettek a d., a gr., szep. és erd. szász nyj.-okba. Az erd. szász nyj.-ok román kapcsolatairól már nagy irodalom van.¹⁵⁷ A fent tárgyalt hangjelenségek és szóképzlet alap-

¹⁵⁵ A Szepesség területi és társadalmi kialakulása, Budapest 1934. 42. l.

¹⁵⁶ Zipser Volkskunde 100. l. „Keinesfalls darf man aber.... dergleichen Zipser mundartlichen Ausdrücken wie „Flamander“ (in der Bedeutung: Hergelaufener, Lebemann) ... übermäßige Wichtigkeit zuschreiben oder gar Herkunftshinweis darin sehen. Diese beweisen nämlich keinesfalls, daß die Ahnen der Zipser aus Flandern gestammt hätten.“ Ebből a kifejezésből persze nem is lehet ilyenre következtetni.

¹⁵⁷ Lsd. Huss Richárd, Az erdélyi német nyelvjárstanulmányozás mai állása. Német Philologiai Dolgozatok. V. Budapest 1913. 5. kk. l., Hermine Klein, Die Bistritzer Mundart verglichen

ján a d. a gr. és az északerdélyi-besztercei nyj.-ok közti kapcsolat kétségtelen. De ugyanezen vagy hasonló jelenségek kapcsolják a d. és gr. nyj.-t a vallón-flandriai határterületekhez, másfelől azonban az Erzgebirge, a Fläming és a Saale közötti területhez is, amelyen flandriai-holland telepéseknek a letelepedéséről sok feljegyzésünk van.¹⁵⁸ Viszont szász és rajnai telepéseknek a Szepességben való letelepedéséről szól az az oklevél, amely szász, türingiai, meissenai és rajnai telepéseknek a vándorlásáról szól.¹⁵⁹

A flandriai-holland telepések vándorlása már a 11. században megindult. Történeti feljegyzések leírják, hogy az alsó Rajna vidékén a 9—12. században a népesség igen megsaporodott. *Lamprecht*¹⁶⁰ megállapítása szerint három évszázad alatt megnégyszeresedett a lakosság száma, holott a szántóterület alig növekedett és a mezőgazdasági technika is gyarló volt. A túlnépesedés következtében a lakosság egy része kénytelen volt elvándorolni. Legnagyobb részük a Keletközépnémetország területén élő fejedelmek hívására jött mint erdőírtó. Az első ilyen meghívás, amelyről tudunk, 1108-ban kelt. De nemcsak erdőírtó munkások indultak útnak, hanem főpapok (Prälaten und Kleriker), elszegényedett lovagok, katonák és különböző gazdag és szegény emberek is Frieslandból és Westfáliából.¹⁶¹ Nagyobb csa-

mit dem Sprachatlas des Deutschen Reiches. DDG. XX. 151—161, ahol az erre vonatkozó irodalom megtalálható, továbbá *Huss R.*, Vergleichende Lautlehre des Siebenbürgisch-Moselfränkisch-Ripuarischen mit dem moselfranzösischen und wallonischen Mundarten. Archiv d. Ver. f. siebb. Landeskde. N. F. 35. k. (1908).

¹⁵⁸ Lsd. *Frings-Kötzschke*, Kulturräume 79., 103., 107., 149., 191., 211., 230., 240., 281., 283., 285., 288 és 299. ll.

¹⁵⁹ Saxones, Turingi, Meissenenses et Rhenenses. Lsd. *Huss R.*, ZsfdMaa. 1918. évf. és *Schwarz*, Sdd. Sprr. 275.

¹⁶⁰ Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter és *P. Seydel*, i. m. 6. l.

¹⁶¹ Kötzschke, Quellen zur Gesch. der ostdeutschen Kolonisation im 12. bis 14. Jahrhundert. 1931, 75. l.

patnak az elindulásáról tudunk az 1259. évből, mikor a nagy éhínség következtében igen sokan Magyarországra költöztek.¹⁶² Karg kimutatja, (i. m. 40. l.) hogy a flamand településnek a magva Lipcse körül volt, s ez a telep igen jelentékeny számú telepest ölelt fel. Hogy hol volt ezeknek az őshazája, az még nincs tisztázva. A források hol „Flandrenses“, hol „Flamingenses“, hol „Hollandrenses“-ekről tesznek említést. Ha ezeket a kifejezéseket a mai értelemben vennők, akkor flandriai, flamand és holland telepésekről kellene beszélni. De valószínű, hogy ezek az elnevezések épúgy általánosító elnevezések voltak, mint amilyenek ma a „szász“ vagy a „sváb“ kifejezések. Figyelemreméltó itt egy 1152-ből való feljegyzés: *Hollandi qui et Flamingi nuncupantur*.¹⁶³ A szászországi flamandtelepülés kérdései eléggé tisztáztak már. (Ild. Frings-Köttschke i. m. fentebb idézett helyeit.) Tekintettel arra, hogy a szászországi flamandtelepek a 12. század közepe körül keletkeztek, vagyis ugyanakkor, mint a történetileg igazolt erdélyi flamandtelepek, (Fejér, Cod. Dipl. II, 250: „Flandrenses, qui tunc erant in illo solo deserto, quod gloriosae memoriae Geisa Rex Flandrensibus concessit.“) nem tehető fel, hogy az erdélyi flamandok Szászországból jöttek volna, mert egy keletkezőben lévő településről csak igen kedvezőtlen körülmények folytán vándorol el nagyobb számú telepes. Az a feltevés tehát, amely az erdélyi szász nyelvben mutatkozó állítólagos keletközépnémet elemekre hivatkozva azt igyekszik bizonyítani, hogy az erdélyi szász és flamand telepések valahol a Lipcse-Halle körüli medencében átmeneti otthonra leltek volna, nem valószínű. Sokkal valószínűbb a közvetlen bevándorlás. Igen figyelemreméltó e tekintetben báró Be-

¹⁶² Annales St. Steph. Frising.-Fritz Karg, Flämische Spuren in der Halle-Leipziger Bucht. 35. kk. 1.

¹⁶³ Köttschke, i. m. 26. l.

deus Gusztáv véleménye, (Das Herkunftsgebiet der Siebenbürger Sachsen. Különlenyomat a Siebenbürgisch-Deutsches Tageblattból) aki rámutat arra, hogy Magyarország határai a 12. században délen is, északon is állandóan veszélyeztetve voltak. A magyar nép azonban még nem volt oly nagyszámú, hogy ezeket a határokat el tudta volna látni kellőszámú védőhadsereggel. A királyok tehát kénytelenek voltak gondoskodni olyan telepesekről, akik vállalják ennek a területnek a védelmét. Ilyen telepések kínálkoztak a második kereszteshadjárat visszaözoñlő vitézeiben. Ismeretes, hogy ez a hadjárat kudarcra végződött. Amikor a Szentföld felé mentek, hazánkban mentek keresztül és II. Géza király támogatta is őket. Amikor aztán a szétvert had ugyanazon az úton visszaérkezett, II. Géza azt az ajánlatot tette a túlnyomórészt flandriai, vallón és rajnamenti jobbagyokból álló harcosoknak, hogy kapnak itt kiváltságokat és földet, ha letelepszene a déli, erdélyi és az északi, szepesi határ mentén és szükség esetén megvédik a határokat. A kipróbált harcosoknak ez az ajánlat bizonyára tetszett, mert hiszen odahaza újból csak nyomorúság várhatott rájuk, itt azonban kollektív nemesi jogokat kaptak. S miután letelepedtek s a helyzetet kedvezőnek találták, hazamenesztettek egy küldöttséget, hogy toborozzanak újabb telepeseket. Így jöhettek azután több rétegben a Hunsrück hegységtől északra eső területről az erdélyi és a Hunsrücktól délre eső területre a szepesi telepések, közvetlenül az őshazából és nem egy szászországi település után. Nagyon valószínű, hogy úgy az erdélyi mint a szepesi telepések ugyanazon az úton jöttek, amelyen a második keresztes had is járt. A Szászországgal való kapcsolatokat csak azután építették ki a szepesi telepések, amikor már kiépült a telep.

A közvetlen település lehetőségének a feltevésére éppen a vallón telepések története jogosít, akik már a

11. században szerepelnek Magyarországon,¹⁶⁴ akik minden valószínűség szerint közvetlenül jöttek be hazánkba azon a nagy kereskedelmi és közlekedési úton, amely az egész középkoron át Közép- és Délnémetországból Magyarországra vezetett. Az egyik Belgiumból és Franciaország északi részéből indult el, elvonult a Német Középhegység alján és pedig Aachen-Köln-Soest-Paderborn-Goslar-Merseburg-on át, ott elágazott, s egyik Wurzen-Strehla-Königsbrück-Bauten-Görlitz városokon át az Odera mentén délnek fordult s a Jablunkai szoroson át a Vág völgyébe jutott, a másik Merseburgtól délnek fordult és Naumburg-Zeitz-Altenburg-Chemnitz-Zschopau-Zöblitz-Görkau-Prága várososokon át a Szudéta hegységen keresztül vezetett a Jablunkai szoros felé.¹⁶⁵ A szepesi és erdélyi és más magyarországi vallón telepekről igen meggyőző adatokat szolgáltat Auner.¹⁶⁶ A szepesi Wallendorf, Waldorf¹⁶⁷ és a két erdélyi Wallendorf, Waldorf,¹⁶⁸ amelyek *villa Latina* néven szerepelnek a középkorban, arról tesznek bizonyosságot, hogy vallónok, tehát franciák telepedtek meg a Szepességen és Erdélyben, akiket az akkori nyelvhasználat latinoknak, magyarul pedig „olaszoknak“ nevezett, amint azt Karácsonyi János¹⁶⁹ és Auner¹⁷⁰ kimutatták. Valószínű, hogy a felvidéki Oláhpaták és más oláh-kezdetű helységünk eredete is ilyen „olasz“

¹⁶⁴ Auner, i. m. 34. l.

¹⁶⁵ Prutz, Kaiser Friedrich I. Danzig 1871. I. k. 36. l. — P. Seydel, Westsachsen eine rheinfränkische Kolonie. Limbach 1922. 4. l. és Tschoppe und Steusel, Urkundensammlung zur Gesch. d. Ursprungs d. Städte in Schlesien. Hamburg 1832, 141—43. l.

¹⁶⁶ i. m. 34—36. ll.

¹⁶⁷ Szepesolaszi, Fejér, C. D. X/4, 287.

¹⁶⁸ Kisch, Archiv f. sbb. Ldkde. 33, 241 és 34, 139. és Urkundenbuch I, 54 és III. 165.

¹⁶⁹ Magyar Nyelv II, 274

¹⁷⁰ i. m. 35. l.

vagyis vallón-francia telep lehetett. Ezek a vallón telepek idővel elnémetesedtek vagy eltótosodtak. Nyelvükből csak töredékek mutathatók ki, amelyek helynevekben és egyes nyj.-ok szókészletében rejlenek. Hogy a d. és gr. nyj.-ban kimutatható román eredetű szók egy vallón töredéknek a nyomán jutottak-e a gr. nyj.-ba, avagy ezeket már az őshazából hozták magukkal, nem tudjuk. A valószínű az, hogy azokat már magukkal hozták; biztosat nem mondhatunk.

A vallónok közvetlen bevándorlása valószínűnek látszik, s valószínű a flandriai vagy ezzel szomszédos rétegeknek is a közvetlen bevándorlása, amelynek nyelvi nyomai a d. és mecenzéfi dűlőnevekben és egyéb nyelvi jelenségekben kimutathatók. (lsd. 43. l.) Szepesolaszinak (Wallendorf) korai előfordulása okleveleinkben arról tesz tanuságot, hogy a vallónok már a 12. században itt lehettek. IV. Béla király 1243-ban megerősíti Szepes-Olaszinak, amelynek lakói Torna megyéből vándoroltak Olasziba, már Kálmán herceg korában élvezett kiváltságait.¹⁷¹ Nagyon valószínű, hogy azokkal a vallónokkal együtt jöhettek azok a németek, akik még a 12. században valószínűleg, a Göllnicfolyó alsófolyásától délre Mecenzéfig és Tornáig terjedő területen alkottak telepeket. Már a bevezetésben említettük, hogy Abauj vármegye területén a 13. század elején 9 német falu van, amelyeknek a lakosság nagy számánál fogva önkormányzatuk van és 1222-ben külön ispánjuk, a *comes Teutonicorum*.¹⁷² Hogy a Göllnicfolyó mentén már 1200 előtt kellett németeknek élniök, azt Melich János a Göllnic név eredetéből következteti, mert a Göllnicfolyó neve az óslávban *Gnilec* volt. A német Gilnitz-Göllnic alak csak 1200 előtt juthatott a német szókincsbe, mert tótul *Hnilecnek* hangzott és hangzik ma is a Göllnic

¹⁷¹ Fekete Nagy A., i. m. 26. l. Fejér, C. D. IV. l. 278. l.

¹⁷² Fekete Nagy, i. m. 43. l. — Karácsonyi-Borovszky, Regestum Varadiense 259. pont.

neve.¹⁷³ De ezzel az abauji néemtséggel rokon a gömör-megyei és göllnicvidéki néemtség is, amint azt Gedeon¹⁷⁴ említi. Hogy ezek a néemetek milyen nyelvjárást beszéltek, azt persze nem tudjuk, csak a fennmaradt szörványos nyelvi emlékekből következtethetjük, hogy a mai nyelvjárásoktól különböző, alsófrank, tehát esetleg flandriai nyelvjáráson beszélhettek. E nyelvi adatokra támaszkodva talán mégsem merném olyan határozottan a mesék világába utalni a flandriai eredet kérdését. Ezt annál kevésbbé lehet tenni, mert nemcsak a gründer-területen vannak nyomok, amelyek németalföldi terület felé mutatnak, hanem a felsőszepesi nyelvjárásban is. A felsőszepesi és az erdélyi (brassói) nyj.-ok összehasonlításánál arra az eredményre kell jutnunk, hogy mindkét nyj. magánhangzórendszere alnémet-hollandi eredetre mutat. Ezt S c h w a r z (Sdd. Sprr. 294. l.) így állapítja meg: „Es ergibt sich, daß wir sowohl im Kronstädter wie im Oberzipser System bis ins Niederdeutsche und Holländische gehen müssen, um die gleichen Voraussetzungen anzutreffen. Dann wird es klar, daß diese nicht in den mfrk. Mdaa. liegen, die sich so stark in den siebenbürgischen Verhältnissen widerspiegeln, sondern in den niederfränkischen, d. h., daß wir hier die urkundlich bezeugten *Flanderenses* wieder fassen.“ Ha mi a 12. századbeli szepesi németek eredetéről nem is tudunk ezidőszertint történeti adatokat felmutatni, a kimutatható nyelvi nyomok, továbbá az a körülmény, hogy a 12. században Erdélybe kétségtelenül telepedtek le flamandok és vallónok, továbbá, hogy a Szepességre és környékére is telepedtek le vallónok, a flamandok szomszédai, feljogosít annak a feltevésére, hogy a 12. század ismeretlen szepesi német telepések közt lehettek flandriai eredetű vagy akkor flandriaiaknak nevezett telepések.

¹⁷³ Melich, A honfoglaláskori Magyarország. 374. l.

¹⁷⁴ Az alsómecczenzéfi német nyelvjárás hangtana. 6. és 70 l.

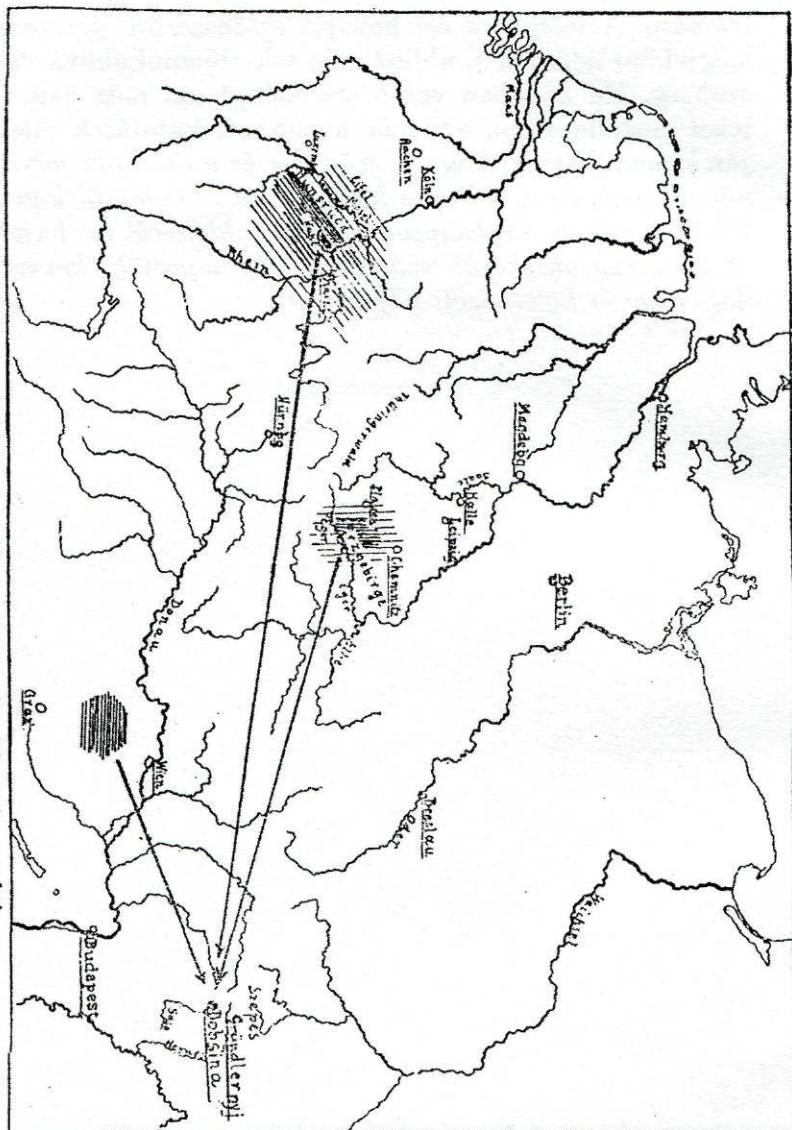
Sokkal több határozottsággal beszélhetünk a későbbi telepések eredetéről, akiknek a nyelvjárását a mai nyelvjárásból ki lehet elemezni, és egyes hangelemekből, alakokból és szókból azok eredetét hozzávetőleg meg lehet állapítani. Ezek a nyelvi elemek elvezetnek bennünket a Középraajna vidékére, közel ahhoz a területhez, ahonnan az erdélyi szászok egy része jött. Amíg azonban az erdélyi szászok ősi hazája a Hunsrück hegységtől északra fekvő Moselvölgy, addig a délszepesi németeké inkább a Hunsrücktól délre fekvő Nahevölgy és környéke. Kétségtelen, hogy a gründler és az erdélyi (főleg északerdélyi) szász nyj.-oknak van sok közös eleme, amelyek természetesen csak közös, nyugatnémet forrásból származhatnak. Ez a nyelvtörténeti és nyelv-földrajzi megállapítás elég biztos támpontnak ígérkezik a településtörténetkutatás számára.

Még több és még határozottabb támpontot nyújtanak azonban azok a nyelvtörténeti és nyelv-földrajzi eredmények, amelyek a gr. és a d. nép bajor és kelet-középnémet-érchegységi eredetére utalnak. Sikerült olyan nyelvtörténeti adatokra mutatni, amelyek kétségtelenné teszik, hogy a délszepesi német nép egy része bajor eredetű, mert azok a nyelvi jelenségek csak a bajor nyelv jellemző vonásai és csak bajor eredetű nyelvjárásokban találhatók. Tekintettel arra, hogy itt bányásznépről van szó, az ősi hazát olyan bajor nyelvterületen kell keresnünk, ahol a középkorban bányász-nép lakott. Ez pedig elsősorban Steierország és környéke. A nyelvi jelenségeknek egy harmadik csoportja pedig szintén egy bányavidékre visz el, az Érchegység nyugati részébe.

Fejtegetéseink végére értünk. Célunk volt, hogy a nyelvtörténet és a nyelv-földrajz segítségével próbáljunk rávilágítani a délszepesi és dobsinai német nép eredetére, hogy a hiányzó településtörténeti feljegyzések pótlásául útmutatást adjunk a településtörténetkutatás

számára. A telepesek ősi hazáját ezidőszerint pontosan megjelölni nem lehet, ahhoz még sok előmunkálatra van szükség. Ha azonban végső eredményt ma még nem is lehet megállapítani, azt már a mostani kutatások alapján kimondhatjuk, hogy *a gründler és a dobsinai német nép nyugatnémet, a Rajna középfolyása vidékéről, kelet-középnémet, az Érchegység nyugati vidékéről és bajor, Steierország vidékéről származó népcsoportok keveredése folytán keletkezett népcsoport.*

6. térkép. A dobsonai és gründler német nép őslazája nyelvi jelenségek alapján.

IRODALOM ÉS RÖVIDÍTÉSEK.

afrk. = alfrank	kaln. = középalmémet
aln. = alnémet	kfn. = középelnémet
ang. = angol	kholl. = középhollandi
angsz. = angolszász	kfrk. = középfrank
AnzfdA. = Anzeiger für deutsches Altertum.	kn. = középnmét
Archfsbblkde. = Archiv für siebenbürg. Landeskunde.	Kbl. = Korrespondenzblatt für siebenbürgische Landeskunde
beszt. = besztercei	lux. = luxemburgi
baj. = bajor	mecenz. = mecenzéfi
d. = dobsinai,	mer. = merényi (wagendrüsseli)
D. = Dobsina	nygerm. = nyugatgermán
DDG. = Wrede, Deutsche Dialektgeographie. Berichte und Studien über G. Wenkers Sprachatlas d. d. Spr.	nyj. = nyelvjárás
DSA = Deutscher Sprachatlas. Herausg. von F. Wrede u. B. Martin. Marburg 1926 óta.	nykn. = nyugatközépnmét
esz. = erdélyi szász	nn. = nőnemű
eifel. = eifelvidéki	PBB. = Paul-Braune: Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur.
frnc. = francia	rfrk. = rajnafrank
frk = frank	rip. = ripuari
fsz. = felsőszepesi	s. = semleges
fszász. = felszász	SA = Sprachatlas des Deutschen Reiches. Kézirat Marburgban.
germ. = germán	szff. = szepesi felföldi
gr. = gründler	tür. = tübingiai
hess. = hesseni	szil. = sziléziai
hn. = hímnemű	Sud. SA. = Sudetendeutscher Sprachatlas
holl. = holland, németalföldi	vall. = vallón

Behaghel, Otto Geschichte der deutschen Sprache.⁵ Berlin u. Leipzig. 1928; rövidítése: Behaghel.

Dittmaier, H., Die rheinische Schärfung. Teuthonista 10. (1934) 156—171.

Freiling, P., Studie zur Dialektgeographie des hessischen Odenwaldes. DDG. XII.

- Frings, Th., Rheinische Sprachgeschichte, in: Gesch. des Rheinlandes. Essen 1922. Bd. II. Sonderdruck. 1924.
- Frings, Mittelfränkisch-niederfränkische Studien. I. Das ripuarisch-niederfränkische Übergangsgebiet. PBB. 41, 193 ff. II. Zur Gesch. des Niederfränkischen. PBB. 42, 177, 562. ff.
- Frings, Studien zur Dialektgeographie des Niederrheins zwischen Düsseldorf und Aachen. DDG. V.
- Frings, Germania Romana. Mitteldeutsche Studien, Heft 2. Teuthonista Beih. 4 Halle 1932.
- Frings-Köttsche, Kulturräume: W. Ebert, Th. Frings, K. Gleißner, R. Köttschke, G. Streitberg, Kulturräume und Kulturströmungen im mitteldeutschen Osten. Halle 1936. 2 köt.
- Gedeon Alajos, Az alsómecenzési német nyelvjárás hangtana. Magyarországi Német Nyelvjárások. Budapest 1905.
- Gratl, Die Mundarten Westböhmens. Bayerns Mundarten Bd. III.
- Gréb Gyula, A Szepesi Felföld német nyelvjárása. Magyarországi Ném. Nyelvj. Budapest 1906; rövidítése: Gréb.
- Gréb, Julius, Zipser Volkskunde. Kesmark u. Reichenberg 1932. röv.: Gréb, Z. Vkde.
- Gréb, Mundart und Herkunft der Zipser. Sudetendeutsches Volk und Land. Reichenberg.
- Greferath, Th., Studien zu den Mundarten zwischen Köln, Jülich, M. Gladbach und Neuss. DDG. XI b. Marburg 1922.
- Haasbauer, A., Die oberösterreichischen Mundarten. Teuthonista I. (1924) 81 ff.
- Hanenberg, A., Studien zur niederrheinischen Dialektgeogr. DDG. VIII. 176 ff.
- Holthausen, Remscheider Mundart. PBB. 10, 403 és 546 k. II.
- Huss Richard, Az erdélyi német nyelvjárás tanulmányozás mai állása. Német Philologiai Dolgozatok. 5. Budapest 1913.
- Huss, R. Vergleichende Lautlehre des Siebenbürgisch-Moselfränkisch-Ripuarischen mit den moselfränkischen und wallonischen Mundarten. Archiv d. f. sbb. Lkde. 1908.
- Karg, Fr., Flämische Sprachspuren in der Halle-Leipziger Bucht. Mitteldeutsche Studien. Heft 6. Teuthonista, Beiheft 8.
- Kisch, G., Altromanische Lehnwörter in Siebenbürgisch-Moselfränkischen. Kbl. XXVII. (1904)
- Kisch, G., Die Bistritzer Mundart verglichen mit dem Nordfränkischen. PBB. XVII, 547 k. II.
- Kisch, G., Nösner Wörter und Wendungen. Ein Beitrag zum siebenb.-sächs. Wörterbuch. Bistritz 1900.
- Kisch, G. Vergleichendes Wörterbuch der Nösner (siebenbürgi-

- schen) und moselfränkisch-luxemburgischen Mundart nebst siebenbürgisch-niederrheinischem Orts- und Familienverzeichnis sowie einer Karte zur Orientierung über die Urheimat der Siebenbürger Deutschen. Forschungen zur Volkskunde der Deutschen in Siebenbürgen. Hermannstadt 1905.
- Klein Hermine, Die Bistritzer Mundart verglichen mit dem Sprachtlas des deutschen Reichs. DDG. XX. (1927) 145—312. I.
- Lobbes, O., Nordbergische Dialektgeographie. DDG. VIII.
- Martin, Roland, Untersuchungen zur rhein-moselfränkischen Dialektgrenze. DDG. XIa. Laut und Flexionslehre der Mundart von Warmsroth. Marburg. 1922.
- Mráz Gusztáv, A dobsinai német nyelvjárás. Magyarországi Német Nyelvjárások. VII. Budapest 1909.
- Münch, F., Grammatik der ripuarisch-fränkischen Mundart. Bonn 1904.
- Neuse, H., Studie zur niederrheinischen Dialektgeographie in den Kreisen Rees, Dinslaken, Homborn, Mühlheim, Duisburg. Die Mundart von Aldenrade. DDG. VIII. (1915) 81—176. I.
- Nörrenberg, Ein niederrheinisches Akzentgesetz. PBB. 9, 402.
- Schatz, Fr., Die Mundart von Imst. Straßburg. 1887.
- Scheiner, A., Die Mundart der Burzenländer Sachsen. DDG. XVIII. Marburg 1923.
- — Die Mundart der Sachsen von Hermannstadt. ArchfsbbLkde. 41.
- — Moselfränkisch und Siebenbürgisch-Sächsisch. Kbl. XXXIII. 125.
- — Gemeinsächsisch und Nösnisch. Kbl. XXVIII, 121.
- — Vom Rhein und Sachen. Archiv. 42 (1924) 75 k. II.
- Schmeller, Die Mundarten Bayerns grammatisch dargestellt. München 1821.
- Schwarz, E., Sudetendeutsche Sprachräume. München 1935; rövidíté: Schwarz, Sdd. Sprr.
- — Ostmitteldeutsche Sprachprobleme. PBB. 52 (1926) 367 k. II.
- — Probleme alter Sprachinselmundarten. PBB. 58 (1934) 323—390. I.
- — Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle. München und Berlin 1931.
- — Beiträge zur bairischen Lautgeschichte. Teuthonista II. 259—270.
- Tschinkel, H., Grammatik der Gottscheer Mundart. Halle 1908.
- Wagner, K., Deutsche Sprachlandschaften. = DDG. XXIII. (1927).

- Weinhold, K., Die Laut- und Wortbildung und die Formen der schlesischen Mundart. Wien 1853.
— — Beiträge zu einem schlesischen Wörterbuche. Wien 1855.
— — Verbreitung und Herkunft der Deutschen in Schlesien, Stuttgart, 1887.
Winteler, Die Kerenzer Mundart in ihren Grundzügen dargestellt. Leipzig 1876.
Wenzel, Fr., Studien zur Dialektgeogr. der südlichen Oberlausitz und Nordböhmens. DDG. VI. (1920).
-

Sprachliche Beiträge zur Siedlungsgeschichte der Deutschen in der Südzipz und in Dobschau.

Die Siedlungsgeschichte der Zipser Deutschen ist noch immer eine ungelöste Frage. Sie gehört zu den schwierigsten Aufgaben der Geschichtsforschung. Geschichtliche Daten stehen uns weder über die Urheimat, noch über den Wanderweg der Siedler zur Verfügung. Wo die geschichtlichen Aufzeichnungen fehlen, da muß die Geschichtsforschung zu Hilfsmitteln greifen. In dieser Studie wird der Versuch gemacht, die fehlenden geschichtlichen Daten durch sprachliche Daten zu ersetzen. Es werden die deutschen Mundarten der Südzipz, die sogenannten *Gründlermundarten* in sprachgeschichtlicher, lautgeographischer und wortgeographischer Hinsicht untersucht und durch Laut- und Wortvergleichung diejenigen Mundartgebiete des deutschen Stammlandes festgestellt, auf denen eine Sprachverwandtschaft festzustellen ist. — In einem geschichtlichen Überblick wird die Geschichte der deutschen Siedlungen in der Südzipz und ihren Nachbargebieten (Dobschau, Metzenseifen und Stoß) kurz zusammengefaßt. Das Gründlergebiet gehört zu den ältesten ungarländischen deutschen Siedlungsgebieten. Spuren deutscher Siedlung sind bereits im 12. Jahrhundert zu entdecken. Die allgemeine Besiedlung geschah aber im 13—14. Jahrhundert. Die deutschen Siedlungen der Nachbarkomitate Tornau und Gömör sind bereits im 16—18. Jahrhundert im Ungarum oder Slawentum aufgegangen. Nur die deutschen Stadtprotokolle der Städte Rosenau (Rozsnyó, Rožňava) und Schettnich (Csetnek, Štitník) weisen darauf hin, daß die Deutschen dieser Städte einst auch zum Gründlermundartgebiet gehört haben. Heute umfaßt die Gründlersprachinsel das Gebiet, das zwischen Dobschau, Göllnitz und Metzenseifen liegt.

Die Gründlermundart ist nicht einheitlich; beinahe jede Stadt weist lautliche Unterschiede auf. In dieser Studie werden die gemeinsamen und die trennenden Merkmale der einzelnen Mundarten nachgewiesen. Die eigenartigsten und ältesten Merkmale finden wir in der Mundart von Dobschau. Die geographische und rechtliche Schutzlage dieser Stadt ermöglichte es, daß im

Lautbestand und im Wortschatz uralte Reste erhalten blieben, die bei einer Herkunftsbestimmung als wichtige Beweismittel betrachtet werden können. Die vergleichende Studie des Lautsystems mit dem Lautsystem der deutschen Stammländer hat festgestellt, daß das Vokalsystem der Gründlermundart, aber besonders das der Dobschauer Mundart, die auffallendste Verwandtschaft mit dem Vokalsystem der rheinfränkischen Mundart am linken Rheinufer zwischen Hunsrückgebirge und Nahefluß aufweist. Diese auffallende Ähnlichkeit bekräftigt dann eine große Anzahl von rheinischen-westdeutschen und romanisch-gallo-romanischen Wörtern. Eine andere Gruppe von Lauten führt uns aber in das Bergbauggebiet des Westerzgebirges. Auch hier kann die Lautverwandtschaft mit erzgebirgisch-ostmittel-deutschen Wörtern der Gründlermundart unterstützt werden. In ein drittes Sprachgebiet führen uns die bairischen Merkmale und Wörter der Mundart, das aber nicht so scharf umgrenzt werden kann wie die zwei ersten Gebiete. Geschichtliche Daten weisen auf das steirisch-österreichische Bergbauggebiet hin. Auf Grund der Laut- und Wortgeographischen Beweise ist also eine *westdeutsch-ostmitteldeutsch-bairische* Volkstumsmischung für die Südzips anzunehmen. Die älteste Schicht ist jedenfalls die westdeutsche, die wahrscheinlich schon im 12. Jahrhundert hergewandert ist. Im 13. Jahrhundert mag die bairische Schicht eingewandert sein. Die westerzgebirgische ist wahrscheinlich erst im 16. Jahrhundert hergekommen. Die Ergebnisse der Sprachvergleichung müssen natürlich durch weitere Forschungen ergänzt und bestärkt werden.

TARTALOM

Előszó.	5
1. Bevezetés.	7
2. Településtörténeti adatok.	14
3. Nyelvtörténeti adatok.	17
4. A gründler nyelvjárások egyező és különböző, sajátosságai.	22
5. A magánhangzórendszer.	25
6. A mássalhangzórendszer.	41
7. Szótörténet és szóföldrajz.	71
a) Latin, galloromán eredetű szók.	73
b) A dobsinai, erdélyi szász (besztercei) és moselfrank nyelvjárásokban előforduló szók, amelyek közös eredetre engednek következtetni.	78
8. Az eredetre vonatkozó történeti bizonyítékok.	91
Irodalom és rövidítések.	105

TÉRKÉPEK :

1. A délszepesi német nyelvsziget.	9
2. és 3. A moselfrank és rajnafrank nyelvtér néhány jellegzetes határvonala.	28
4. A dobsinai-gründler nyelvjárás érchegységi hangmegfeleléseinek nyugati és déli határvonalai.	66
5. A dobsinai-gründler nyelvjárás érchegységi hangmegfeleléseinek északi és nyugati határvonalai.	67
6. A dobsinai és gründler német nép őshazája nyelvi jelenségek alapján.	104
7. Németnyelvű összefoglalás.	109

FÜGGELÉK

Dr. Lux Gyula

1884. április 20-án született a *Dobsina* és *Rozsnyó* között, a *Sajó* partján fekvő *Henckón* (Gömör megye, ma *Henckovce*, Szlovákia), németajkú családban. Itt járt elemi iskolába, a négy polgárit *Dobsinán* végezte, majd a losonci tanítóképzőben szerzett pedagógus oklevelet 1902-ben. Ez év októberétől 1904 májusáig a szlovákok lakta *Kesnyőn* (Trencsén megye, ma *Kšinná*, Szlovákia) tanított és az evangélikus egyház kántori teendőit is ellátta. Innen *Budapestre*

vezetett az útja, ahol a *Pedagógiumban* (polgári iskolai tanárképző főiskola) a nyelv- és történettudományi tantárgyak oktatására nyert képesítést 1907-ben. Az *Apponyi Kollégiumban* fejlesztette tovább tudását, aminek eredményeként 1909-ben magyar-német szakos tanítóképző intézeti tanárrá avatták. Későbbi pályafutása egyre magasabb szinten ehhez a képzési területhez kötődött.

1909-től 1914-ig *Kolozsváron* előbb helyettes, később segéd-, végül rendes tanár. 1914 júliusában megnősült. Svájci nászútjáról hazarendelték katonai szolgálatra. A losonci 25. gyalogezredbe, onnan az első világháború harctereire, az orosz és az olasz frontra került. 1918 november végén hadnagyi rangban, három kitüntetéssel szerelt le.

Ettől kezdve budapesti pedagógusképző intézetekben tevékenykedett a német nyelv elismert tanáraként és a szakmai események szervezőjeként. Főhivatása mellett egyre fontosabb tisztségeket töltött be a kor oktatási rendszerében (az *Országos Közoktatási Tanács* tagja, a *Tankönyvügyi Bizottság* előadója,

német nyelvi, majd általános tanfelügyelő, a nyári német nyelvű tanítói továbbképző tanfolyamok vezetője stb.) Mindeközben gazdag irodalmi munkásságot folytatott: nyelvtanokat, szakkönyveket adott közre, továbbá számos ismeretterjesztő, módszertani, nyelvészeti cikket és tanulmányt, recenziót publikált (*Család és Iskola, Magyar Tanítóképző, Polgáriszkolai Tanár-egyesületi Közlöny, Magyar Pedagógia, Néptanítók Lapja, Katolikus Iskola, Századok* stb.). 1933-ban a szegedi egyetemen doktori címet szerzett. 1940-től tanügyi főtanácsosként az általa szervezett *Magyar Királyi Állami Németnyelvű Tanítóképző Líceum* igazgatója. Innen vonult nyugdíjba 1944. szeptember 1-én. 1957-ben hunyt el *Budapesten*, 73 éves korában. Napjainkban sajnálatos módon már csak a legszűkebb szakmai körökben tartják számon a nevét és életművét.

Megismertük a pedagógus, az oktatásszervező és a nyelvész *Lux Gyulát* – de volt egy olyan vonulata is fáradhatatlan munkálkodásának, amelyről eddig nem esett szó. Ifjú korától élete végéig nagy szeretettel, sokoldalúsággal és szakértelemmel kutatta kedves városa, *Dobsina* (amely nem csak polgáris diákévéinek színtere volt, hanem apai ágon a családi kötelékek is ide fűzték; édesanyja *Szepesremetéről* származott), valamint népe, a gömöri és a dél-szepesi némettség eredetét, múltját. E témákban született tanulmányai és könyvei máig alapvető jelentőségűek. Többségük még 1945 előtt látott napvilágot, de két legfontosabb munkája, amelyek nevét a német nemzetiségi kutatás terén *Európa-szerte* ismertté tették, már csak halála után, külföldön kerülhetett sajtó alá.

Dobsina és a *Szepesség* déli részének német telepesei az ottani gazdag érctelepek kiaknázása céljából bányászokként kerültek hozzánk valamikor a középkorban. Szülőföldjükről magukkal hozták és új hazájukban meghonosították sok nemzedéken át kikristályosodott szakmai tudásukat, miközben hűséggel őrizték az idők folyamán sajátos változásokat mutató anyanyelvüket, ősi szokásaikat és hiedelmeiket. *Lux Gyulának* a nevezett városra és területre vonatkozó honismereti munkássága ezért a

bányászattörténeti kutatások szempontjából is megkerülhetetlen, hiszen bármiről ír, közvetve vagy közvetlenül a németajkú bányászlakosság múltjára vet világot a különböző tudományágak (történelem, nyelvészet, néprajz, statisztika stb.) eredményeinek komplex hasznosításával. Publikációinak értékét növeli, hogy sok évtized távolából is pontosak, megbízhatóak és magas színvonalúak, a szóban forgó tárgykörben tulajdonképpen máig a legjobbak. (Éppen ezért furcsának találjuk, hogy a magyarországi németsséggel foglalkozó újabb munkák általában nem vesznek tudomást róluk.)

Az a kis könyve, amely reprint kiadásunk formájában most újra hozzáférhetővé vált, a történelmi adatok híján a nyelvtudomány segítségével tesz biztató kísérletet a dél-szepesi és a dobsinai németek, vagyis a helyi bányász nép és -kultúra származásának tisztázására. Véggövegetései kiállták az idő próbáját, lényegesen többet, újabbat a későbbi kutatás sem tudott *Lux* eredményeihez hozzátenni. A munka aktualitását igazolja, hogy még napjainkban is felbukkannak azok a minden alapot nélkülöző állítások, miszerint a dobsinai németek (az úgynevezett „*bulénerek*”) az ókorban e tájon élt germán törzs, a *quádok* maradékai.

A mű ismételt megjelentetését a szerző emléke előtti tisztelésnek is szánjuk születésének 120. évében.

Végezetül köszönetet mondunk *Lux Gyula* unokájának, *Lux Juditnak* (Budaörs) a sajtó alá rendezéshez és e rövid életrajz megírásához nyújtott segítségéért.

Lux Gyula fontosabb munkái

Könyvek

A német nyelvtanítás módszere. Bp. 1923. (Polgáriskolai módszertanok I.)

A modern nyelvek tanulása és tanítása. Miskolc, 1925. Klein, Ludwig és Szelényi.

A nyelv. Nyelvlélektani tanulmány. Bp. [1927.] Athenaeum, 134 old.

- Modern nyelvoktatás.* Előszó: Koszó János. Bp. 1932. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 172 old.
- Nyelvi adatok a délszepesi és dobsinai német nép településtörténetéhez.* Bp. 1938. 110 old.
- Dobschau. Eine deutsche Sprachinsel im Karpatenraum.* München, 1959. Südostdeutsche Kulturwerk, VIII, 166 old. 12 tábla.
- Wörterbuch der Mundart von Dobschau (Zips).* Marburg, 1961. Elwert, 206 old. 2 térkép. (Deutsche Dialektographie 52.)

Tanulmányok

- Dobsina településviszonyai. = *Föld és Ember*, 2. évf. 1921. 129-137. old.
- Téves adatok Dobsina településtörténetéről. = *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 1933. 7-8. sz. 165-170. old.
- Dobsina településének és birtoklásának története. = *Turul*, 48. évf. 1934. 3-4. sz.
- Dobsina város népességi statisztikája. = *Magyar Statisztikai Szemle*, 13. évf. 1935. 12. sz. 1055-1079. old.
- Siedlungsgeschichte und Rechtsverhältnisse der Stadt Dobschau-Dobsina. = *Ungarisches Jahrbücher*, 1935. 259-295. old.
- Westdeutsch-ostmitteldeutsch-bairische Volkstumsmischung in Dobscha-Dobsina. = *Zeitschrift für Mundartforschung (Teuthonista)*. XII. évf. 1936. 149-169. old.
- Das Zunftleben in Dobscha. = *Südostdeutsches Archiv*, München, 1958. 40-46. old.

Irodalom

- DONÁTH Péter: A német nemzetiségi tanítóképzés kiemelkedő alakja: Lux Gyula. = *Kőrösi Tanulmányok*, 1996. 123-135. old.
- DONÁTH Péter: Lux Gyula emlékezete. = *Regio*, 8. évf. 1997. 1. sz. 195-203. old.

Reprint kiadás

Szerkesztette és a Függelékét írta:
Hadobás Sándor

Készült
a *Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára*
4157 leltári számú példányáról

ISSN 1585-9053
ISBN 963 214 295 0

A borítón:
Dobsina bányaváros látképe 1910 körül

Kiadta:

Érc- és Ásványbányászati Múzeum
3733 Rudabánya, Petőfi u. 24.
2003

Felelős kiadó: *Hadobás Sándor* múzeumigazgató.
K–B Aktív Nyomda, Miskolc. Felelős vezető: *Kása Béla*.

